

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE
STUDIA TERRITORIALIA

X

2010

Číslo 1

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE

STUDIA

TERRITORIALIA

X
2010
1

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
NAKLADATELSTVÍ KAROLINUM
2011

Redakční rada

Předseda: doc. PhDr. Jiří Vykoukal, CSc.

Výkonný redaktor: PhDr. Jan Šír, Ph.D

Interní členové/redakční kruh: Mgr. Jan Bečka, doc. PhDr. Miloš Calda, doc. PhDr. Michal Kubát, Ph.D., PhDr. Ondřej Matějka, PhDr. Tomáš Nigrin, Ph.D, prof. PhDr. Jiří Pešek, CSc., prof. PhDr. Lenka Rovná, CSc., doc. PhDr. Luboš Švec, CSc.

Externí členové: Prof. Marek Bankowicz (Uniwersytet Jagielloński), Prof. Dr. Christoph Boyer (Universität Salzburg), Prof. Crister Garrett (Universität Leipzig), doc. PhDr. Jiří Kocian, CSc. (Ústav pro soudobé dějiny AV ČR), prof. PhDr. Jan Křen, DrSc. (emeritní profesor moderních dějin), doc. PhDr. Ilja Lemeškin, Ph.D. (FF UK), Prof. Iain McLean (Nuffield College, Oxford University), Prof. Dr. Marek Nekula (Universität Regensburg), Prof. Dietmar Neutatz (Albert-Ludwigs-Universität Freiburg), Prof. Alan Butt Phillip (Bath University), Prof. James F. Pontuso (Hampden-Sydney College), Prof. Jacques Rupnik (Science Po, Paris), doc. PhDr. Petr Svobodný, Ph.D. (Ústav dějin Univerzity Karlovy a Archiv Univerzity Karlovy), PhDr. Oldřich Tůma, Ph.D. (Ústav pro soudobé dějiny AV ČR), Prof. Dr. Wolfgang Wessels (Universität zu Köln)

Časopis vychází s finanční podporou Výzkumného záměru UK FSV č. MSM0021620841
Rozvoj české společnosti v EU: rizika a výzvy.

Elektronická verze: <http://stuter.fsv.cuni.cz/>

OBSAH

Studie	7
Francouzské „zákony paměti“ DAVID EMLER	9
Tony Blair a devoluce: Vývoj skotských autonomních institucí za vlády New Labour 1997–2007 ZUZANA KASÁKOVÁ	29
Veřejné mínění a revoluce v roce 1830–1831 KAREL SVOBODA	55
Politika a loajalita: Případ revolty britských konzervativních backbencherů v 90. letech JAN VÁŠKA	81
Recenze	107
Zprávy.....	165
O autorech	177
Pokyny pro autory.....	179

STUDIE

FRANCOUZSKÉ „ZÁKONY PAMĚTI“¹

DAVID EMLER

Abstract

French “Memory Laws”

This article summarizes the historiographic debates over the so-called “memory laws” which were adopted in France between 1990 and 2005. These new laws punish the denial of the Shoah (*Gayssot* act, 1990), provide official recognition of the 1915 Armenian genocide (2001) as well as slave trade and slavery as crimes against humanity (*Taubira* act, 2001). Last but not least, new laws also deal with the French colonial past, demanding a positive assessment of French colonialism in school curricula (*Mekachera* act, 2005). The article covers controversies created by the laws, including the trial against French historian Olivier Pétré-Grenouilleau and the *Liberté pour l'histoire* petition against the “memory laws.”

Keywords: France, law, history, historiography, memory

Úvod

Otázky týkající se dějin a paměti jsou v sociálních vědách v poslední době nanejvýš aktuálním tématem. Z rozličných důvodů se právě debata nad minulostí stala koncem dvacátého století jednou z předních veřejně diskutovaných otázek, rovněž však politickým zájmem. Argumentace minulými křivdami se totiž ukázala být účinnou zbraní na politickém kolbišti, a to jak ze strany obětí, respektive jejich (někdy velice vzdálených) potomků, tak ze strany politiků, kteří se velice rychle učí, jak v této oblasti získávat body ve svůj prospěch.

Francouzské intelektuální prostředí bylo jedním z prvních, které začalo problematiku paměti reflektovat. Po pracích sociologa Maurice Halbwachse z první poloviny dvacátého století, které však byly znovuobjeveny až v současném kon-

¹ Tento článek byl realizován za podpory Grantové agentury Univerzity Karlovy v Praze (GAUK, projekt č. 31808).

textu,² to byla zejména „Místa paměti“ (*Lieux de mémoire*), kolektivní dílo pod vedením historika Pierra Nory, která prakticky otevřela novou oblast zájmu společenských věd.³ Třetím paradigmatem paměti je ve francouzském prostředí dílo filosofa Paula Ricœura, které postuluje společnost nemocnou svojí minulostí.⁴ Tato společnost musí vykonat osvobozující „práci paměti“ (*travail de mémoire*), aby se dobrala tzv. „spravedlivé paměti“ (*juste mémoire*), která stojí v rovnováze mezi posedlostí vlastní minulostí a zapomněním.

Problematika historie a paměti se ve Francii dotýká kromě akademické a politické také legislativní roviny. V letech 1990 až 2005 byly přijaty čtyři rozporuplné zákony, které se různým způsobem vyjadřovaly nejen k francouzské minulosti. Tyto normy byly posléze souhrnně označeny jako „zákony paměti“ (*les lois mémorielles*). Staly se předmětem jak odborných (historiografických, právních), tak i celospolečenských debat.

Obecně vzato mají tyto zákony jen velice málo společného – je to zejména kontroverze, kterou vyvolávaly ve francouzském a částečně i mezinárodním prostředí. První z nich – zákon z 13. července 1990, řečený *Gayssot* – má za úkol bojovat proti antisemitismu a negacionismu rozšířením tiskového zákona z roku 1881. Druhý ze zákonů byl přijat 29. ledna 2001, o více než deset let později. Francie jím veřejně uznává arménskou genocidu z roku 1915. Společenskou debatu však rozvířily zejména zákony týkající se otázek koloniální minulosti Francie – uznání obchodu s otroky a otroctví jako zločinu proti lidskosti (zákon z 21. května 2001, řečený *Taubira*) a především pak zákon hovořící o „pozitivní roli francouzské přítomnosti v zámoří“ (zákon z 23. února 2005, řečený *Mekachera*).

Ačkoliv jsou hlavním předmětem zájmu této stati zákony, nejedná se o pohled právní či politologický, ale zejména historiografický. Přestože byla problematika „zákonů paměti“ jako celku definována až retrospektivně v debatách roku 2005, postupuji ve svém článku v zájmu jasného pochopení vývoje chronologicky. Zabývám se pouze vnitrofrancouzskou akademickou debatou nad uvedenými zákony. Především zákony o uznání arménské genocidy a o pozitivním vlivu francouzské kolonizace vyvolaly též zahraničněpolitické reakce, ty však nejsou předmětem zájmu této stati. Kromě samotných „zákonů paměti“ se věnuji rovněž aféře historika Oliviera Pétré-Grenouilleau a výzvě *Liberté pour l'histoire* („Svoboda pro historii“),

² Maurice Halbwachs, *Les cadres sociaux de la mémoire* (Paris: Alcan, 1925). Maurice Halbwachs, *La mémoire collective* (Paris: PUF, 1950), česky *kolektivní paměť* (Praha: SLON, 2009).

³ Pierre Nora, ed., *Les lieux de mémoire. La République* (Paris: Gallimard, 1984). Pierre Nora, ed., *Les lieux de mémoire. La Nation* (Paris: Gallimard, 1987). Pierre Nora, ed., *Les lieux de mémoire. Les France* (Paris: Gallimard, 1992).

⁴ Paul Ricœur, *La mémoire, l'histoire, l'oubli* (Paris: Seuil, 2000).

požadující zrušení všech „zákonů paměti“, protože s problematikou velmi úzce souvisejí.

Zákon z 13. července 1990, řečený Gayssot

Zákon č. 90-615 z 13. července 1990⁵ „usilující o potlačení každého rasistického, antisemitského či xenofobního činu“, pojmenovaný po svém navrhovateli, komunistickém poslanci Jeanu-Claudovi Gayssotovi, je první ze série. Přijímání tohoto zákona nebylo příliš hladké, Senát jej třikrát odmítl, než byl přehlasován Národním shromážděním.

Zákon *Gayssot* zejména vkládá do zákona o svobodě tisku z 29. července 1881 článek 24bis následujícího znění:

„Budou potrestáni (...) ti, kteří by zpochybňovali (...) existenci jednoho nebo více zločinů proti lidskosti, které jsou definovány článkem 6 statutu mezinárodního vojenského tribunálu, připojeným k Londýnské dohodě z 8. srpna 1945...“

Již v okamžiku svého vzniku se zákon *Gayssot* setkal s nezanedbatelnou kritikou, a to nejen ze strany revizionistů, proti kterým byl namířen. Vyslovili se proti němu např. historici Jean-Pierre Azéma, Pierre Vidal-Naquet, spisovatel Alain Robbe-Grillet či filosof Paul Ricœur. Nejlépe však shrnula soudobé výhrady k zákonu z 13. července 1990 v mnohokrát citovaném článku „Genocida, soudce a historik“ Madeleine Rébériouxová.⁶

Hlavním argumentem akademických odpůrců zákona *Gayssot* je fakt, že revizionisté byli bez jakýchkoliv problémů souzeni již dávno před přijetím tohoto předpisu s pomocí obecných zákonů. Např. v roce 1981 byl Robert Faurisson, jeden z nejznámějších francouzských popíračů šoa,⁷ odsouzen za „veřejnou urážku na cti“ za tvrzení, že „domnělé plynování a domnělá židovská genocida nejsou ničím jiným než historickou lží, která umožnila obrovský politicko-finanční podvod, jehož hlavními příjemci jsou stát Izrael a mezinárodní sionismus“.⁸ Co je však podstatné – soud se nezabýval „historickou pravdou“, tj. existencí plynových komor, ale urážkou paměti společnosti. A k tomu dodal: „Tribunál považuje za nutné upřesnit, že mu nepřisluší potvrzovat historii.“⁹ „Zákon vynucuje zákazy, vydává

⁵ Oficiální znění zákona na internetových stránkách francouzské státní správy <http://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000000532990&dateTexte=> (staženo 11. 3. 2009).

⁶ Madeleine Rébérioux, „Le génocide, le juge et l'historien“, *L'Histoire* 138 (listopad 1990): 92–94.

⁷ Termín šoa pocházející z hebrejštiny zahrnuje na rozdíl od běžněji používaného termínu holocaust pouze židovskou genocidu.

⁸ Rozhovor z 16. prosince 1980 na *rádiu Europe 1*, cit. podle Rébérioux, „Le génocide, le juge et l'historien“, 92. Rozsudek byl potvrzen odvolacím soudem v roce 1983.

⁹ Rébérioux, „Le génocide, le juge et l'historien“, 92.

předpisy, může definovat svobody. Je normativního řádu. Neměl by říkat, co je pravda. Nejenže nic není obtížnější než vytvořit z historické lži delikt, ale samotný koncept historické pravdy přesahuje státní autoritu. Zkušenost Sovětského svazu by měla v této oblasti stačit,“ napsala Rebériouxová.¹⁰ Její slova lze vztáhnout i na další „zákony paměti“, které s odstupem několika let následovaly.

Naproti tomu např. historik Gilles Manceron hájí zákon *Gayssot* s tím, že by se nechal jako jediný použít v případě, že by se tehdy Faurisson omezil na konstatování „domnělé plynování a domnělá židovská genocida nejsou ničím jiným než historickou lží“. Navíc by podle Manceronu nebylo nutné k takovému procesu zvat historiky jako svědky (jako byla přizvána právě Rébériouxová ke zmiňovanému procesu roku 1981), kteří by soudu napomohli v rozhodování, zdali se jedná o skutečnou historickou práci nebo o hanobení a výzvu k rasové nenávisti pod rouškou vědy.¹¹ Soud by se tedy měl pohybovat v takovýchto případech spíše v rovině metodologické, nikoliv faktografické. Podobně tvrdí právník Charles Amson, že legislativa předcházející zákonu *Gayssot* neumožňovala odsoudit akce a texty rasistické propagandy, pokud nebyla spáchána též urážka či hanobení.¹²

Zákon z 13. července 1990 chápe většina autorů jako zákon k udržení veřejného pořádku (*une mesure d'ordre public*), omezující zneužití svobody slova (která nikdy není neomezená) ve smyslu článku 11 Deklarace práv člověka a občana z 26. srpna 1789: „Každý občan může mluvit, psát a tisknout svobodně, pokud se nejedná o zneužití v případech stanovených zákonem.“¹³ Stejně tak podle článku 10 Evropské úmluvy o lidských právech (opatření nadřazené francouzskému právnímu řádu) „výzkum historické pravdy tvoří nedílnou součást svobody vyjadřování“, přičemž omezení svobody vyjadřování je přípustné pouze v případě, že je „nezbytné v demokratické společnosti“.¹⁴ Řečeno ještě jinak: „Svobody mají své hranice v tom, co by je samotné mohlo ohrozit.“¹⁵

Ve „prospěch“ existence zákona *Gayssot* hovoří též studie komparativního práva, které zmiňují podobné předpisy v Belgii, Lucembursku, Německu, Rakousku

¹⁰ Ibid., 94.

¹¹ Gilles Manceron, „La loi : régulateur ou acteur des guerres de mémoires ?“, in *Les guerres de mémoires. La France et son histoire* (Paris: Découverte, 2008), 244.

¹² Charles Amson, „Les « lois de mémoire » : aspects juridiques d'une pratique contestable“, *Revue de la recherche juridique* 4 (I) (2006): 2222.

¹³ Amson, „Les « lois de mémoire »“, 2227; Sévane Garibian, „Pour une lecture juridique des quatre lois « mémorielles »“, *Esprit* 222 (únor 2006): 169; Claude Liauzu a Gilles Manceron, „Sans repentance ni amalgames, ni mépris des victimes : refusons toute histoire officielle“, in *La colonisation, la loi et l'histoire* (Paris: Syllepse, 2006): 15; Manceron, „La loi : régulateur ou acteur des guerres de mémoires ?“, 245.

¹⁴ Manceron, „La loi : régulateur ou acteur des guerres de mémoires ?“, 245.

¹⁵ Garibian, „Pour une lecture juridique des quatre lois « mémorielles »“, 169.

či Švýcarsku; v podobných termínech se vyjadřuje i evropská a mezinárodní jurisprudence.¹⁶

S odstupem dvaceti let lze konstatovat, že zákon z 13. července 1990 umožnil v několika případech odsoudit autory negacionistických výroků (např. Rogera Garaudyho v roce 1998), těžko však posoudit, zda a jakým způsobem přispěl k potlačení rasistických, antisemitských či xenofobních činů, což mělo být jeho cílem.

Zákon *Gayssot* je klasickým normativním zákonem, obsahujícím trestní předpis aplikovatelný soudci. Ostatním „zákonům paměti“ je naopak společné, že nezakládají žádný delikt a nepředpokládají žádné sankce.¹⁷

Zákon z 29. ledna 2001, „vztahující se k uznání arménské genocidy z roku 1915“

Ve Francii žije jedna z největších částí arménské diaspory. Přestože statistiky národnostního typu jsou ve Francii zakázány, počet obyvatel arménského původu je odhadován na půl milionu.¹⁸

Přijetí zákona z 29. ledna 2001¹⁹ je jedním z vrcholů politických snah arménské komunity, které začaly již v šedesátých letech 20. století. Tyto snahy jsou především reakcí na turecké popírání genocidia z roku 1915, při kterém zemřely dvě třetiny arménské populace Osmanské říše.²⁰

Zákon č. 2001-70, shodou okolností první zákon Francie ve 21. století, tvoří jediná věta: „Francie veřejně uznává arménskou genocidu z roku 1915.“

Tento zákon nezakládá žádnou povinnost, zákaz či povolení, neobsahuje žádný zákonný předpis, ani nepředepisuje hodnocení této události výzkumem či výukou. Jedná se tedy spíše o symbolický závazek slavnostního konstatování historické události. Nezavazuje ani neukoluje francouzskou vládu jakýmkoliv dalším konáním.²¹

¹⁶ Amson, „Les « lois de mémoire »“, 2227.

¹⁷ Garibian, „Pour une lecture juridique des quatre lois « mémorielles »“, *Esprit*, 322 (únor 2006): 161.

¹⁸ Francie na základě historického konceptu národa definovaného teritoriálně (*ius soli*) oficiálně národnostní menšiny neuznává. Veškeré statistiky tohoto typu jsou pouze neoficiální odhady, zde internetové stránky *BBC* <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/6043730.stm> (staženo 11. 3. 2009).

¹⁹ Oficiální znění zákona na internetových stránkách francouzské státní správy <http://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000000403928&dateTexte=> (staženo 11. 3. 2009).

²⁰ Yves Ternon, „Le sens de la reconnaissance française du génocide arménien“, *Controverses* 2 (červen 2006): 85.

²¹ Garibian, „Pour une lecture juridique des quatre lois « mémorielles »“, 163. Francouzský zákon uznávající arménskou genocidu není nepodobný českému zákonu ze 13. dubna 2004 o zásluhách Edvarda Beneše (292/2004 Sb., tzv. „lex Beneš“), jehož obsah tvoří jediná věta: „Edvard Beneš se zasloužil o stát.“ Čeští zákonodárci reagovali jeho přijetím na zjitřenou mezinárodní debatu o tzv. dekretch prezidenta republiky týkajících se poválečného odsunu sudetských Němců v souvislosti se vstupem České republiky do Evropské unie. Přijetí zákona vyvolalo ve své době společenskou

Tato „umírněná“ podoba zákona je však pouze výsledkem parlamentního procesu přijímání této normy. V původním znění požadoval tento předpis po vládě, aby se na mezinárodní scéně zasazovala o uznání a reparace genocidy z roku 1915, dále obsahoval článek ustavující národní vzpomínkový den, ale zejména pak do-datek rozšiřující působnost zákona *Gayssot* (odsouzení negacionismu) i na arménskou genocidu.²²

Návrh zákona o arménské genocidě byl přijat již roku 1998, ale konference předsedů Senátu odmítala až do října 2000 zařadit tuto otázku na pořad jednání.²³ Po dlouhotrvajících průtazích byl však finální text odhlasován velkou většinou hlasů v Senátu a jednohlasně v Národním shromáždění. Svou roli zřejmě sehrály též mezinárodní tlaky – paradoxně totiž zapůsobily návštěvy tureckých poslanců, diplomatické a ekonomické výhrůžky tureckého velvyslance v Paříži a další pokusy o zastavení přijetí normy.²⁴

Snah o rozšíření působnosti zákona *Gayssot* na všechny genocidy či všechny zločiny proti lidskosti bylo v devadesátých letech několik, stejně tak proběhlo několik následných parlamentních pokusů o rozšíření „amputovaného“ zákona z 29. ledna 2001.²⁵ Např. 12. října 2006 došlo v Národním shromáždění v prvním čtení k odhlasování zákona usilujícího o penalizaci popírání arménské genocidy identického rázu jako v případě popírání šoa. Legislativní proces však neměl dalšího pokračování.²⁶ Mezi argumenty, které odlišují tento případ od zákona *Gayssot*, je zmiňována zaprvé rozdílná úroveň historického zpracování problematiky a zadruhé odlišná společenská nebezpečnost, která je v případě antisemitismu podle některých autorů implicitně vyšší.²⁷

Hlavní námitky směřující k zákonu o uznání arménské genocidy se soustředí na jeho pouhou *deklarativní* funkci: může existovat zákon, který neobsahuje žádnou normu ani penalizaci? Názory na tuto otázku se rozcházejí, ale je možné konstatovat, že zákony s velice vágní normativitou běžně existují (např. zákony určující orientaci v otázkách ekonomických či sociálních), navíc francouzská Ústavní rada v roce 1982 rozhodla, že zákon může obsahovat dispozice zbavené jakéhokoliv právního efektu, přičemž na základě jejich neúčinného charakteru nelze konstatovat

debatu, řada historiků se vyslovila proti jeho přijetí. Zákon vznikl po vzoru historických zákonů o zásluhách T. G. Masaryka (22/1930 Sb., tzv. „lex Masaryk“) a M. R. Štefánika (117/1990 Sb.).

²² *Ibid.*, 163.

²³ Amson, „Les « lois de mémoire » : aspects juridiques d'une pratique contestable“, 2224.

²⁴ Ternon, „Le sens de la reconnaissance française du génocide arménien“, 86.

²⁵ Garibian, „Pour une lecture juridique des quatre lois « mémorielles »“, 163.

²⁶ Návrh zákona na internetových stránkách francouzského Národního shromáždění <http://www.assemblee-nationale.fr/12/propositions/pion3030.asp> (staženo 7. 3. 2009).

²⁷ Manceron, „La loi : régulateur ou acteur des guerres de mémoires ?“, 250.

vat jejich neústavnost.²⁸ Jiní autoři naproti tomu tvrdí, že nejnovější jurisprudencí Ústavní rady umožňuje cenzurovat legislativní opatření bez normativního obsahu.²⁹ Pierre Mazeaud, předseda Ústavní rady, v roce 2005 prohlásil: „Zákon nesmí být zaklínací rituál. Je stvořen, aby určoval povinnosti a otevíral práva. Diskredituje se, pokud dělá něco jiného.“³⁰

Podobně, jako je tomu v případě zákona *Gayssot*, je možné poukázat na asi 20 států, které arménskou genocidu taktéž uznávají zákonem. Např. Uruguay již od roku 1970 či osmnáct federativních států USA od roku 1998.³¹

S otázkou hodnocení arménské genocidy ve Francii souvisí i aféra Bernarda Lewise, historika Princetonské univerzity. Lewis byl v roce 1994 obviněn ze zpochybňování arménské genocidy na stránkách deníku *Le Monde*.³² Nutno předeslat, že mezi tímto případem a zákonem z roku 2001 neexistuje (vzhledem k časové posloupnosti ani nemůže existovat) žádná právní souvislost. Zajímavé však je, že soud dospěl 18. listopadu 1994 k názoru, že zákon *Gayssot* (na základě kterého byl původně Lewis zažalován) nelze v tomto případě aplikovat, a uplatnil článek 1382 občanského zákoníku o nedostatku povinné objektivitě a opatrnosti.³³ Soudci uznali 21. června 1995 Lewisovu vinu s tím, že soud určuje hranice legitimního výkonu svobody práce historika – tento koná na svou zodpovědnost, pokud zamlčuje fakta opačná k jeho tvrzení.³⁴ Historik pak podle nich nekonal v souladu s povinnou objektivitou a opatrností, vyjádřil se bez nuancí na společensky citlivé téma.

Zákon z 21. května 2001, řečený *Taubira*

Zákon „usilující o francouzské uznání obchodu s otroky a otroctví jako zločinu proti lidskosti“, oficiálně č. 2001-434,³⁵ je přezdíván po Christianne Taubiraové, dlouholeté poslankyni pocházející z Guyany, která jej Národnímu shromáždění předložila. V jeho prvním článku se píše následující:

„Francouzská republika uznává, že transatlantický obchod s černochoy, stejně tak jako obchod s otroky v Indickém oceánu na jedné straně a otroctví na straně druhé, spáchané od 15. století v Americe a v Karibiku, v Indickém oceánu a v Evro-

²⁸ Garibian, „Pour une lecture juridique des quatre lois « mémorielles »“, 164.

²⁹ Amson, „Les « lois de mémoire » : aspects juridiques d'une pratique contestable“, 2228.

³⁰ Projev z 3. ledna 2005, cit. podle Amson „Les « lois de mémoire »“, 2228.

³¹ Ternon, „Le sens de la reconnaissance française du génocide arménien“, 84.

³² Konkrétně ve vydáních dne 16. listopadu 1993 a 1. ledna 1994.

³³ Garibian, „Pour une lecture juridique des quatre lois « mémorielles »“, 161.

³⁴ Originální znění rozsudku včetně citovaných výroků Bernarda Lewise v deníku *Le Monde*, <http://www.voltairenet.org/article14133.html> (staženo 11. 3. 2009).

³⁵ Oficiální znění zákona na internetových stránkách francouzské státní správy <http://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000000405369&dateTexte=> (staženo 11. 3. 2009).

pě proti africkým, indiánským, malgašským a indickým populacím, jsou zločinem proti lidskosti.“

Ve druhém článku je stanoveno, že školní osnovy, historický a sociálně-vědní výzkum „přiznají obchodu s černými otroky a otroctví patřičné místo, jaké si zaslouží“.

Historikovi Jeanu-Pierrovi Azémovi na zákonu vadí, že je geograficky limitován, což může vést k domněnce, že jiné obchody s otroky nelze kvalifikovat jako „zločiny proti lidskosti“, dále zpochybňuje vágní výraz „patřičné místo“, které má být tomuto fenoménu věnováno.³⁶ Naopak zastánce zákona *Taubira* Gilles Manceron považuje dedukci o geografickém limitování otroctví jako „zločinu proti lidskosti“ za příliš jednoduchou a spojuje teritoriální redukci s francouzskými, respektive evropskými dějinami. Sám však přiznává určitou „nepřesnost“ zákona, protože 15. století odpovídá počátku iberského obchodu s otroky, zatímco ve Francii tento obchod skutečně začíná až ve století sedmáctém. Ani ve druhém článku nespátřuje Manceron problém, protože na rozdíl od níže rozebíraného zákona o pozitivním vlivu francouzské kolonizace zákon *Taubira* nepředepisuje badatelům a učitelům jakékoliv *hodnocení* tohoto fenoménu, pouze klade důraz na jeho poznání a následnou výuku.³⁷

Možné obvinění z anachronického označení obchodu s otroky a otroctví jako „zločinu proti lidskosti“ není v tomto případě zřejmě podložené, protože již abolicionisté z 18. a 19. století používali podobné termíny – viz např. Condorcetův „zločin proti lidskému druhu“ nebo termín „zločin národů“ používaný Mirabeauem.³⁸ Je též potřeba činit rozdíl mezi právní kategorií zločinu proti lidskosti, kterou definují mezinárodní úmluvy a francouzské trestní právo, a „zločinem proti lidskosti“ používaném v politickém či historickém diskursu bez právního efektu.³⁹

Níže rozebíraný proces s historikem Pétré-Grenouilleau byl založen na člancích 1382 a 1383 občanského zákoníku, a nemá tedy podle historika Manceronu přímý právní vztah s tímto zákonem, přestože se jej dovolával žalující *Collectif des Antillais, Guyanais, Réunionnais* („Kolektiv Antilanů, Guyanců, Réunionců“) a jeho předseda Patrick Karam.⁴⁰ Právníčka Garibianová je však opačného názoru, když tvrdí, že zákon *Taubira* svým článkem 5 „umožňuje asociacím zabývajícím se obranou

³⁶ Rozhovor Jacqueline Remyové a Borise Thioly s historiky Jeanem-Pierrem Azémem a Gérardem Noiriélem, *L'Express*, 2. února 2006, http://www.lexpress.fr/actualite/societe/histoire/faut-il-abroger-les-lois-memorielles_483148.html?p=2 (staženo 7. 3. 2009).

³⁷ Manceron, „La loi : régulateur ou acteur des guerres de mémoires?“, 247.

³⁸ *Ibid.*, 248.

³⁹ Liauzu a Manceron, „Sans repentance ni amalgames, ni mépris des victimes“, 18.

⁴⁰ Manceron, „La loi : régulateur ou acteur des guerres de mémoires?“, 247.

paměti otroků stát jako žalobci v procesech za provokaci k diskriminaci, nenávisti nebo násilí, za hanobení či za urážku ve smyslu [...] zákona o tisku z roku 1881“⁴¹

Aplikací článku 3 zákona *Taubira* ustanovil prezident Jacques Chirac 30. ledna 2005 Výroční den paměti otroctví, který se koná každého 10. května. Zde se však jedná o klasický postup, kterým již např. zákon z 6. července 1880 vyhlásil 14. červenec za francouzský státní svátek.

Zákon z 23. února 2005, řečený *Mekachera*

Zákon z 23. února 2005, „přinášející uznání národa a národního příspěvku ve prospěch repatriovaných Francouzů“⁴² vzbudil největší polemiku ze „zákonů paměti“ vůbec. Je přezdíván po svém navrhovateli Hamlaouim Mekacherovi, politikovi alžírského původu. V době předložení a schvalování zákona č. 2005-158 byl Mekachera ministrem pro válečné veterány.

Druhý rádek článku 4 zákona *Mekachera* (původní znění) praví:

„Školní osnovy uznávají zvláště pozitivní roli francouzské přítomnosti v zámoří, zejména v severní Africe, a přiznávají dějinám a obětem bojovníků francouzské armády pocházejícím z těchto území významné místo, na jaké mají právo.“

Zákon z 23. února 2005 je produktem intenzivního lobbování asociací repatriovaných *pied-noir* a jejich potomků.⁴³ Svědčí o tom mj. hned první rádek článku 1 zákona *Mekachera* následujícího znění:

„Národ vyjadřuje své uznání ženám a mužům, kteří se podíleli na díle skutečném Francií v bývalých francouzských departementech v Alžírsku, Maroku, Tunisku a Indočíně, stejně jako na územích spadajících dříve pod francouzskou suverenitu.“

Tuto lobby a její roli v genezi zákona lze dopodrobna vysledovat.⁴⁴ Jedná se o projevy paměti skupiny repatriovaných Francouzů, považujících za svou vlast „zemi otců“, tudíž Alžírsko. Tento jev je označován pojmem „nostalgie“⁴⁵ ne nepodobným známému německému výrazu „ostalgie“. Podle historika Clauda Liauzu to byla „lobby asociací repatriovaných [*pied-noir*], která hrála hlavní roli

⁴¹ Garibian, „Pour une lecture juridique des quatre lois « mémorielles »“, 162.

⁴² Oficiální znění zákona na internetových stránkách francouzské státní správy <http://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000000444898&dateTexte=> (staženo 11. 3. 2009).

⁴³ Valérie Esclangon Morin, „Quel devoir de mémoire pour les rapatriés ? Réflexion sur la loi du 23/02/05“, *Confluences Méditerranée* 53 (jaro 2005): 106. Jako *pied-noir* jsou označováni Francouzi žijící v Alžírsku, repatriovaní po roce 1962 (skoro jeden milion osob).

⁴⁴ Valérie Esclangon Morin, „Quel devoir de mémoire pour les rapatriés ? Réflexion sur la loi du 23/02/05“; Valérie Esclangon Morin, François Nadiras a Sylvie Thénault, „Les origines et la genèse d'une loi scélérate“, in *La colonisation, la loi et l'histoire*, Claude Liauzu a Gilles Manceron (Paris: Syllepse, 2006).

⁴⁵ Esclangon Morin, „Quel devoir de mémoire pour les rapatriés ?“, 111.

[v přijímání zákona *Mekachera*] a která uspěla v „kolonizaci“ projektu, původně určeného pro harkis“.⁴⁶

Zákon kromě inkriminovaného článku 4 předpokládá vytvoření nadace paměti alžírské války, bojů v Maroku a v Tunisku a ustavuje práva harkis. Zejména zakazuje urážky a hanobení osoby nebo skupiny z důvodu jejich příslušnosti k harkis, stejně tak zakazuje omlouvání takových zločinů.⁴⁷ Někteří představitelé harkis však tento zákon odmítají s tím, že jim adresovaná uznání jsou pouze rouškou pro pozitivní hodnocení francouzského kolonialismu.⁴⁸

Jako jedna z prvních vystoupila proti zákonu z 23. února 2005 petice *Colonisation : non à l'enseignement de l'histoire officielle* („Kolonizace: ne výuce oficiální historie“), uveřejněná v deníku *Le Monde* 25. března 2005.⁴⁹ Podle signatářů této petice, jejichž počet postupně překročil tisíc historiků a učitelů dějepisu, bylo potřeba zrušit zákon *Mekachera*, protože 1) vnucuje „oficiální historii“, popírající školní neutralitu a respekt ke svobodě myšlení, které jsou jádrem francouzské nekonesijnosti (*laïcité*), 2) tím, že zmiňuje pouze „pozitivní roli“ kolonizace, vnucuje oficiální lež o zločinech a masakrech sahajících až ke genocidě, otroctví a rasismu zděděnému z této doby, 3) legalizuje jistý typ nacionalismu, který vyvolává nebezpečí reakce v podobě komunitarismu skupin zbavených nároku na vlastní minulost.⁵⁰

Jako další vystoupila např. petice Ligy lidských práv z 13. dubna 2005. Podepisování petic, výzev, zakládání asociací a jiných způsobů odporu proti čtvrtému článku zákona *Mekachera* proběhla zejména roku 2005 celá řada.⁵¹

⁴⁶ Internetové stránky francouzského muzea historie imigrace, *Cité nationale de Histoire de l'immigration* státní správy <http://www.histoire-immigration.fr/index.php?lg=fr&nav=583&flash=0> (staženo 12. 3. 2009). Harkis (z arabského *harka* – „hnutí“) jsou Alžírčané muslimského vyznání, kteří bojovali během Alžírské války v letech 1954 až 1962 na straně Francie (celkem zhruba čtvrt milionu osob). Po skončení konfliktu s nimi bylo v Alžírsku nakládáno jako s kolaboranty (což vedlo ke smrti asi 150 tisíc osob). Francie vydala rozkazy harkis nechránit ani nerepatriovat. Ti, kteří měli to štěstí a dostali se do Francie (několik desítek tisíc osob), byli drženi v internačních táborech v jižní Francii. Viz např. internetové stránky francouzského Národního shromáždění <http://www.assemblee-nationale.fr/12/propositions/pion0746.asp> (staženo 11. 3. 2009) nebo internetové stránky asociací harkis <http://www.harkis.info>, <http://harki.net> (staženo 7. 3. 2009).

⁴⁷ Garibian, „Pour une lecture juridique des quatre lois « mémorielles »“, 163.

⁴⁸ Gilles Manceron a François Nadiras, „Les réactions à cette loi et la défense d'autonomie de l'enseignement et de la recherche“, in *La colonisation, la loi et l'histoire*, dir. Claude Liauzu a Gilles Manceron (Paris: Syllepse, 2006), 60–62.

⁴⁹ Prvními signatáři byli Claude Liauzu, Gilbert Meynier, Gérard Noiriel, Frédéric Régent, Trinh Van Thao a Lucette Valensiová.

⁵⁰ Manceron a Nadiras, „Les réactions à cette loi et la défense d'autonomie de l'enseignement et de la recherche“. Termín komunitarismus je ve francouzském prostředí definován jako negativní jev uzavírání se jednotlivých komunit (etnických, náboženských aj.), projevující se nepřátelskými reakcemi vůči národnímu společenství.

⁵¹ Kompletní přehled viz Manceron a Nadiras, „Les réactions à cette loi et la défense d'autonomie de l'enseignement et de la recherche“.

Naproti tomu zastánce zákona z 23. února 2005 právník Jean-Yves Faberon argumentuje obdobným způsobem jako další obhájci tohoto zákona (např. Guy Perwillé). Šokující by podle něj bylo, kdyby zákon přiznával pozitivní roli francouzské přítomnosti v zámoří *vylučné* místo ve školních osnovách. Tím, že zákon hovoří *zvláště* o pozitivní roli, prý přímo evokuje negativní aspekty. S tímto argumentem dokonce označuje ty, kteří požadují zrušení článku 4, za „kající negacionisty“.⁵² Poměrně rozsáhlou argumentaci též věnuje Faberon tomu, že obsah výuky určuje ministr školství po konzultacích Národní rady pro školní osnovy. Ministr je prý, ostatně jako každý jiný občan, podřízen zákonu, navíc vykonává akty legislativní moci, a je tedy naprosto v pořádku, aby zákon určoval obsah výuky. Guy Perwillé navíc považuje zákon *Mekachera* za jistým způsobem „vyvažující“ zákon *Taubira*, který naopak mluví o negativních vlivech kolonizace.⁵³

V rozporu s následnými protesty je však překvapivý konsensus, jakým byl zákon *Mekachera* odsouhlasen Parlamentem. Národní shromáždění jej přijalo bez jakýchkoliv problémů – a co je až zarážející – za všeobecného nezájmu. Finálního hlasování v Národním shromáždění se zúčastnila asi třicítka poslanců z celkových 577.⁵⁴ V zápatí byl zákon přijat bez dalších debat v Senátu.

V tomto již tak zjitřeném období však vypukla další historická aféra.

Aféra Pétré-Grenouilleau

Olivier Pétré-Grenouilleau je francouzský historik (nar. 1962), v inkriminovaném období profesor univerzity Bretagne Sud (Lorient), uznávaný specialista na otroctví a obchod s otroky. Roku 2004 vydal syntetickou knihu *Les traites négrières. Essai d'histoire globale*, ve které se zabýval globálním pohledem na obchod s otroky a rozdělil jej na tři geograficko-historické sféry – arabskou, africkou a atlantickou.⁵⁵ Roku 2005 získala jeho kniha několik ocenění, jako nejvýznamnější z nich Cenu Senátu za historickou knihu. Porotě předsedal René Rémond a byla v ní zastoupena čelná jména francouzské historiografie jako Marc Ferro nebo Jean-Pierre Azéma.

V souvislosti s udělením této ceny poskytl dne 12. června 2005 Pétré-Grenouilleau rozhovor pro *Journal de dimanche*, kde na otázku k antisemitismu využívanému černošským komikem Dieudonné M'Bala M'Bala prohlásil:

⁵² Jean-Yves Faberon, „Mémoire de la présence française outre-mer et reconnaissance nationale dans la loi du 23. 2. 05“, *Revue juridique et politique* (2006): 499–500.

⁵³ Internetové stránky *La lique des droits de l'homme Toulon* <http://www.ldh-toulon.net/spip.php?article571> (staženo 10. 3. 2009).

⁵⁴ Esclangon Morin, „Quel devoir de mémoire pour les rapatriés?“, 115.

⁵⁵ Olivier Pétré-Grenouilleau, *Les traites négrières. Essai d'histoire globale* (Paris: Gallimard, 2004).

„Toto obvinění proti židům se zrodilo v americké černošské komunitě v sedmdesátých letech. Dnes se opět vzrývá ve Francii. Přesahuje to případ Dieudonné. Je to taktéž problém zákona Taubira, který považuje obchod Evropanů s černými otroky za „zločin proti lidskosti“, a zavádí tak srovnání se šoa. Obchody s černými otroky nejsou genocidami. Obchod s otroky neměl za cíl vyhladit nějaký národ. Otrok byl majetek, který měl určitou obchodní cenu, a byl zájem nechat ho co nejvíce pracovat. Židovská genocida a obchod s černými otroky jsou rozdílné procesy. Neexistuje Richterova škála utrpení.“⁵⁶

V reakci na toto vyjádření napadl *Collectif des Antillais, Guyanais, Réunionnais* („Kolektiv Antilanů, Guyanců, Réunionců“, dále jen *Collectif*), reprezentující francouzské černošské obyvatelstvo, historika Pétré-Grenouilleau velmi nevybíravým způsobem, obvinil jej z negacionismu, a následně jej v září 2005 zažaloval za „zpochybňování zločinů proti lidskosti“ s poukazem na výše rozebírané zákony *Gayssot* a *Taubira*.⁵⁷

Je třeba mít na paměti, že aféra Pétré-Grenouilleau probíhala souběžně s debatou nad zákonem *Mekachera* a s nepokoji na (nejen) pařížských předměstích na podzim roku 2005. Souběžně vydal Claude Ribbe, jeden z hlavních představitelů *Collectif* a kritiků Pétré-Grenouilleau, knihu *Le Crime de Napoléon*, kde hovoří o Napoleonově údajném používání plynu za účelem exterminace populace Antil, o koncentračních táborech pro zámořské obyvatelstvo na Korsice a na Elbě apod.⁵⁸ Přes tato pochybná tvrzení je Claude Ribbe členem francouzské Národní konzultativní komise práv člověka, poradního orgánu francouzské vlády.⁵⁹

V tomto ovzduší přelomu podzimu a zimy 2005 publikoval list *Libération* z 12. prosince výzvu *Liberté pour l'histoire*.

Liberté pour l'histoire

Takzvaná „petice devatenácti“ je jednou z nejviditelnějších a z nejdiskutovnějších reakcí na problematiku „zákonů paměti“.⁶⁰

⁵⁶ *Journal de dimanche*, 12. června 2005. Cit. podle internetových stránek *Comité de vigilance face aux usages publics de la histoire* <http://cvuh.free.fr/spip.php?article64> (staženo 1. 2. 2009).

⁵⁷ Internetové stránky *Collectif* <http://www.collectifdom.com/> (staženo 1. 3. 2009), kritika dalšího černošského serveru: http://www.africamaat.com/article.php3?id_article=328&artsuite=0 (staženo 1. 3. 2009).

⁵⁸ Claude Ribbe, *Le Crime de Napoléon* (Paris: Privé, 2005). Internetové stránky Clauda Ribbeho <http://www.claude-ribbe.com/ouvrages.htm> (staženo 1. 3. 2009).

⁵⁹ Internetové stránky *Commission nationale consultive des droits de l'homme* http://www.cncdh.fr/article.php3?id_article=13 (staženo 1. 3. 2009).

⁶⁰ Devatenáct prvních signatářů petice: Jean-Pierre Azéma, Elisabeth Badinterová, Jean-Jacques Becker, Françoise Chandernagorová, Alain Decaux, Marc Ferro, Jacques Julliard, Jean Leclant, Pierre Milza, Pierre Nora, Mona Ozoufová, Jean-Claude Perrot, Antoine Prost, René Rémond, Maurice

„Pohnuti čím dál tím častějšími politickými intervencemi v hodnocení událostí minulosti a soudními procedurami dotýkajícími se historiků a myslitelů, chceme připomenout následující principy:

Historie není náboženství. Historik neakceptuje žádné dogma, nerespektuje žádný zákaz, nezná tabu. Může znepokojovat.

Historie není morálka. Historik nemá za úkol oslavovat či odsuzovat, má vysvětlovat.

Historie není otrokem současnosti. Historik neaplikuje na minulost současná ideologická schémata a nezavádí do tehdejších událostí dnešní senzitivitu.

Historie není paměť. Historik ve vědeckém postupu shromažďuje vzpomínky lidí, vzájemně je porovnává, konfrontuje s dokumenty, předměty, stopami a stanovuje fakta. Historie přihlíží k paměti, ale neomezuje se na ni.

Historie není předmětem soudu. Ve svobodném státě nepřísluší ani parlamentu ani soudním autoritám, aby definovaly historickou pravdu. Státní politika, ani živena nejlepšími úmysly, není politikou historie. Porušením těchto principů články následujících zákonů – zejména zákonů z 13. července 1990, 29. ledna 2001, 21. května 2001 a 23. února 2005 – omezily svobodu historika, pod pohrůžkou sankcí mu řekly, co má hledat a co má nalézt, předepsaly mu metody a nastavily hranice. Požadujeme zrušení těchto legislativních dispozic, nehodných demokratického režimu.“⁶¹

Tato výzva dala vzniknout stejnojmenné asociaci, která si klade za cíl „nechat uznat specifickou dimenzi historického výzkumu a výuky a bránit svobodu vyjadřování historiků proti politickým zásahům a ideologickým tlakům jakékoliv povahy a jakéhokoliv původu“. Po smrti Reného Rémonda v roce 2007 převzal místo předsedy této asociace Pierre Nora.

Rémond přirovnal nedlouho po uveřejnění výzvy aféru Pétré-Grenouilleau k příslovečné kapce, se kterou přetekla sklenice trpělivosti historiků. Na otázku, proč zahrnuli mezi „zákony paměti“ i zákon *Gayssot* (nejčastější argument kritiků výzvy), odpověděl Rémond deníku *20 minutes*, že to byl právě tento zákon, který odstartoval eskalaci paměti a spolu s tím předhánění obětí, které mají sklon banalizovat šoa.⁶² Šlo však minimálně o paradoxní argument, když chtěl Rémond bojovat proti banalizaci historického faktu rušením zákona, který trestá jeho popírání.

Väisse, Jean-Pierre Vernant, Paul Veyne, Pierre Vidal-Naquet a Michel Winock. Během několika následujících měsíců podepsalo petici více než 600 historiků a učitelů dějepisu.

⁶¹ Viz internetové stránky asociace *Liberté pour l'histoire* <http://www.lph-asso.fr/> (staženo 1. 3. 2009).

⁶² Rozhovor s René Rémondem z 21. 12. 2005 na internetových stránkách deníku *20 minutes*: <http://www.20minutes.fr/article/67868/France-Contre-les-lois-sur-l-histoire-Inquiet-des-lois-communautaristes.php> (staženo 1. 3. 2009). Tento názor zopakoval Rémond též později, viz René Rémond „L'Histoire et la Loi“, *Études* 4046 (červen 2006): 773.

Samotný termín „zákony paměti“ se objevuje právě v souvislosti s výzvou *Liberté pour l'histoire*, která právě tyto zákony vybrala a označila jako jeden celek. Zřejmě jako první použila tento termín spisovatelka a signatářka výzvy Françoise Chandernagorová 17. prosince 2005 v deníku *Le Monde*. Ve svém článku hovoří o otevření „Pandořiny skříňky“ zákonem *Gayssot*, po jehož přijetí prý „každá část populace chtěla zákon ‚paměti‘, který by posvětil její vlastní neštěstí“. ⁶³ Zde se však nabízí otázka, zda přijmout takový argument, když k přijetí další normy, týkající se arménské genocidy, došlo o více než deset let později. Termín „zákony paměti“ je mnohými kritizován zejména z toho důvodu, že klade všechny zákony na jednu rovinu, nevnáší tedy příliš světla do již tak velice komplikované problematiky.

Kritika *Liberté pour l'histoire*

Proti výzvě *Liberté pour l'histoire* se vzápětí postavila petice *Ne mélangeons pas tout* („Nemíchejme všechno dohromady“) v čele s takovými osobnostmi, jako je známý anti-nacistický aktivista Serge Klarsfeld nebo režisér Claude Lanzmann s tím, že „je zhoubné míchat dohromady článek nanejvýš pochybného zákona [*Mekachera*] a tři další zákony radikálně odlišné povahy“. ⁶⁴ Zatímco jeden zákon dělá z politické pozice legální cestou obsah výuky, zbylé tři zákony uznávají činy označené za genocidu nebo zločiny proti lidskosti, s cílem bojovat proti jejich popírání a zachovat důstojnost obětí, uražených touto křivdou, tvrdí tato petice. Ostatní tři zákony (zákon *Gayssot*, zákon o arménské genocidě a zákon *Taubira*) neomezují žádným způsobem svobodu výzkumu a slova. „Zákonodárce nezasáhl do oblasti historika. Opřel se o ni...“ ⁶⁵

Podobného názoru jako petice *Ne mélangeons pas tout* je též *Comité de vigilance face aux usages publics de l'histoire* („Výbor obezřetnosti k veřejným užitím historie“, dále jen *Comité de vigilance*), který podepsal svůj zakládající manifest již 17. června 2005. ⁶⁶ Jeho předseda historik Gérard Noiriel je též znepokojen kvůli zvyšujícímu se počtu „soudních procedur dotýkajících se historiků a myslitelů“, právě v reakci na podobné jevy byl založen *Comité de vigilance*. Ale boj proti těmto odchylkám prostřednictvím rušení „zákonů paměti“ ve jménu „svobody historika“ nepovažuje za efektivní. Podle Noirieľa se zákonodárci vyjádřili k problémům kolektivní paměti a nechtěli žádným způsobem definovat „historickou pravdu“. Požadovat zrušení všech těchto zákonů z důvodu, že ohrožují „svobodu historika“, přiznává podle něj

⁶³ Françoise Chandernagor, „L'Enfer des bonnes intentions“, *Le Monde*, 17. prosince 2005.

⁶⁴ Internetové stránky *Comité la Défense de la Cause Arménienne*, <http://www.cdca.asso.fr/s/detail.php?r=0&tid=381> (staženo 1. 3. 2009).

⁶⁵ *Ibid.*

⁶⁶ Viz internetové stránky *Comité de vigilance face aux usages publics de l'histoire*, <http://cvuh.free.fr/spip.php?article5> (staženo 1. 3. 2009).

historikovi přílišnou moc ovládat paměť. Prakticky identický názor zastává historik Yves Ternon, specialista na šoa a arménskou genocidu, když tvrdí, že hodnocením historické události zákonodárce nevstupuje na území historika, pouze zaujímá stanovisko k historickým pracím. A následně se ptá: „Je minulost natolik neproniknutelná, aby měli právo se v ní pohybovat pouze historici, zmocnění univerzitou?“⁶⁷

Manifest *Comité de vigilance* se postavil slovy Gérarda Noiriela proti článku 4 zákona z 23. února 2005, protože zasahuje do „autonomie historického výzkumu a výuky“ (nikoliv tedy „svobody historika“) tím, že vnáší do problematiky hodnocení (které přísluší paměti, ne však historii), zatímco rolí historika je pochopit a vysvětlit minulost. Žádný jiný ze tří zmiňovaných zákonů ten krok neučinil (částečně pouze článek 2 zákona *Taubira*, který požaduje určitý prostor výzkumu a výuky věnovaný obchodu s černými otroky a otroctví, ten však nebrání historikům v pochopení a vysvětlení věci). Gérard Noiriel odmítá srovnávání zákona, který obhájí kolonizaci se zákony, které odsuzují rasismus, otroctví a masové persekuce.⁶⁸

Gilles Manceron dokonce tvrdí, že výzva *Liberté pour l'histoire* vznikla přímo (pouze) v reakci na postoje historiků, kteří se stavěli proti článku 4 zákona *Mekachera*. Výzva podle Mancerona převzala argument používaný příznivci zákona z února 2005 (např. Guy Pervillé,⁶⁹ Alain-Gérard Slama či Daniel Lefeuvre), a sice že zrušení tohoto zákona (o pozitivním vlivu kolonizace) a ponechání zákona *Taubira* (o negativním vlivu kolonizace) by bylo politickým gestem.⁷⁰ Z toho Manceron dokonce vyvozuje, že za výzvou *Liberté pour l'histoire* stála snaha tento zákon zachránit tím způsobem, že bude postaven na stejnou rovinu jako jiné podobné zákony, proti kterým signatáři do té doby neměli námitek. Došlo by totiž k jednání o rušení celku těchto zákonů, které by se netvářilo tak naléhavě.⁷¹ Na tomto místě je však nutné upozornit, že někteří ze signatářů *Liberté pour l'histoire* (např. Marc Ferro, Pierre Vidal-Naquet nebo Jean-Pierre Azéma) byli hlasitými kritiky zákona *Mekachera*, nelze jim tedy podsouvat snahu tento zákon prostřednictvím výzvy *Liberté pour l'histoire* zachránit, jak naznačuje Manceron.

Obvinění čtyř diskutovaných zákonů z toho, že „omezily svobodu historika“, že mu „řekly, pod pohružkou sankcí, co má hledat a co má nalézt“, že mu „před-

⁶⁷ Ternon, „Le sens de la reconnaissance française du génocide arménien“, 87.

⁶⁸ Internetové stránky *Comité de vigilance face aux usages publics de l'histoire*, <http://cvuh.free.fr/spip.php?article59> (staženo 1. 3. 2009).

⁶⁹ Internetové stránky *La Ligue des droits de l'homme Toulon*, <http://www.ldh-toulon.net/spip.php?article571> (staženo 7. 3. 2009).

⁷⁰ René Rémond, *Quand l'Etat se mêle de l'histoire* (Paris: Stock, 2006), 43; René Rémond, „L'Histoire et la Loi“, 770.

⁷¹ Manceron, „La loi : régulateur ou acteur des guerres de mémoires ?“, 243.

psaly metody a nastavily limity“ a že jsou, všechny čtyři, „nehodné demokratického režimu“ je podle většiny autorů vyjadřujících se na toto téma přehnané.⁷² Např. zákon *Gayssot* neomezil od roku 1990 svobodu výzkumu či výuky, jak tvrdí výzva *Liberté pour l'histoire*, ani jednou.⁷³

Velice zajímavou, přísně historiografickou kritiku výzvy *Liberté pour l'histoire* podává ruská historička Dina Chapajevová.⁷⁴ Zaprvé je podle ní zajímavé, jak petice požadující „svobodu historii“ neříká ani slovo o tom, co vlastně historie je. Omezuje se na výčet věcí, kterými historie není (náboženství, morálka, otrok současnosti, paměť, předmět soudu). Zarážející je ovšem fakt, že se historici, kteří byli v průběhu své kariéry téměř do jednoho průkopníky nových historických metod a poznání, dovolávají v okamžiku „ohrožení“ pozitivistických ideálů 19. století. Historik je podle Chapajevové výzvou *Liberté pour l'histoire* vyličen jako nezávislý a nezúčastněný intelektuál, jakého si představoval Karl Mannheim, mimo dosah jakýchkoliv ideologií a dnešní senzitivity. Čtenář by podle petice měl být přesvědčen, že historie je „objektivní věda“, která nastoluje historická „fakta“. Co si však myslet o podpisu Paula Veyna, autora výroku: „Historie není věda“, pod větou „Historik ve vědeckém postupu... stanovuje fakta“, táže se Chapajevová. Obdobně označil Pierre Nora v díle *Lieux de mémoire* pozitivizmus za „chronickou nemoc sociálních věd“.⁷⁵

Také přední francouzská specialistka na otázky paměti historička Marie-Claire Lavabrová je velice kritická na adresu výzvy *Liberté pour l'histoire*. Přestože se o „zákonech paměti“ hovoří jako o celku, jsou podle jejího názoru velice odlišné povahy. Dále zde pak stojí otázka, zda je vůbec můžeme nazývat jako zákony „paměti“, když pomíneme fakt, že se tak či onak dotýkají historie. Jak jinak potom nazývat komemorativní zákony, kterých je ve Francii celá dlouhá řada a které nikdo nikdy ve jménu akademické či univerzitní historie nezpochybnil, ptá se Lavabrová. Mezi „zákony paměti“ například nebyl zařazen zákon z 18. října 1999, který oficiálně nahradil termínem „válka v Alžírsku“ dříve používaný výraz „operace prováděné v severní Africe“, nebo zákon z 10. července 2000, ustanovující národní den paměti obětí rasistických a antisemitských zločinů, kde byl spolupachatelem francouzský stát, věnovaný paměti tzv. francouzských

⁷² Garibian, „Pour une lecture juridique des quatre lois « mémorielles »“, 161; Liauzu a Manceron, „Sans repentance ni amalgames, ni mépris des victimes“, 14; Manceron, „La loi : régulateur ou acteur des guerres de mémoires ?“, 243.

⁷³ Manceron, „La loi : régulateur ou acteur des guerres de mémoires ?“, 245.

⁷⁴ Dina Khapaeva, „Des lois historiques aux lois mémorielles : 19 historiens français pour la liberté de l'histoire“, *Le Banquet*, 24, (únor 2007).

⁷⁵ Khapaeva, „Des lois historiques aux lois mémorielles“, 137.

Justes.⁷⁶ Podle Lavabrové v tomto případě označení zákon „paměti“ znamená určitou diskvalifikaci a paměť se tím redukuje na opak historie coby legitimní znalosti o minulosti.⁷⁷ Lavabrová nabízí vlastní tezi, podle které ve skutečnosti za touto problematikou stojí velice často *současné* sociální, politické a ekonomické konflikty, které pouze prostřednictvím paměti odkazují na minulost.⁷⁸

Vyústění

Dne 29. listopadu 2005 došlo v Národním shromáždění k hlasování o socialistickém návrhu zákona, jehož účelem bylo vyškrtnout termín „pozitivní role“ ze zákona *Mekachera*. Se značným zpožděním tak začala konat také francouzská levice – zájem na pozitivním hodnocení kolonizace měla vždy spíše politická pravice – tento návrh byl však odmítnut dvoutřetinovou většinou hlasů.⁷⁹

Prezident Jacques Chirac vyzval 9. prosince 2005 ve svém projevu k „uklidnění myslí“ a prohlásil mj.: „V republice neexistuje oficiální historie. Nepřísluší zákonu psát historii. Psaní historie je záležitostí historiků.“⁸⁰ Pověřil předsedu Národního shromáždění Jeana-Louise Debrého, aby vedl „pluralistní misi“ zabývající se rolí parlamentu v otázkách historie a paměti. Tato mise měla podat zprávu „do tří měsíců“, ale již ve svém novoročním projevu ze 4. ledna 2006 prohlásil Chirac po konzultaci s Debrém, že článek 4 zákona *Mekachera* musí být přepsán. Zopakoval, že nepřísluší zákonu psát historii.

Věci však nabraly ještě rychlejší spád, když Ústavní rada prohlásila svým nálezem č. 2006-203 L z 31. ledna 2006, že tato oblast nespadá do kompetence zákona. Druhý řádek článku 4 zákona z 23. února 2005 byl tak *zrušen* dekretem č. 2006-160 z 15. února 2006. Jedná se bohužel o jediný nález Ústavní rady týkající se „zákonů paměti“. V případě ostatních zákonů není jejich ústavnost dodnes jednoznačná.⁸¹

⁷⁶ Manceron, „La loi : régulateur ou acteur des guerres de mémoires ?“, 241–242. Justes („spravedliví“) – tento výraz pochází z izraelského ocenění „Spravedlivý mezi národy“ pro ty, kteří riskovali svůj život pro záchranu židů. Ve Francii se jedná o neschválený návrh zákona z roku 1992 týkající se Vichistického režimu.

⁷⁷ Marie-Claire Lavabre, „Actualité de la mémoire à l'Ouest“, in *L'Europe et ses représentations du passé. Les tourments de la mémoire* (Paris: Harmattan, 2008), 57.

⁷⁸ Ibid., 58.

⁷⁹ Amson, „Les « lois de mémoire »“, 2229.

⁸⁰ Manceron a Nadiras, „Les réactions à cette loi et la défense d'autonomie de l'enseignement et de la recherche“, 83.

⁸¹ Amson „Les « lois de mémoire »“, 2222. Ústavní rada se může vyjádřit k ústavnosti ještě nevyhlášených zákonů pouze na výzvu prezidenta, premiéra, předsedy Senátu, předsedy Národního shromáždění, skupiny 60 senátorů nebo skupiny 60 poslanců.

V souvislosti s překotným vývojem věcí stáhl *Colletif des Antillais, Guyanais, Réunionnais* svoji žalobu na historika Pétré-Grenouilleau v únoru 2006, ještě dříve, než došlo k soudnímu přelíčení. Učinil tak s odůvodněním, že s ohledem na přijetí žaloby médií a historickou komunitou nechce činit kontraproduktivní akce.

O tom, že zrušení druhého řádku článku 4 zákona z 23. února 2005 rozhodně neučinilo tečku za problematikou „zákonů paměti“ ve Francii, svědčí např. návrh čtyřiceti poslanců vládní pravicové strany UMP na zrušení druhého článku zákona *Taubira* (o patričním místě věnovaném obchodu s černými otroky a otroctví ve výzkumu a ve školních osnovách) roku 2006. Mělo se zřejmě jednat o jakési „odvetné opatření“ za zrušení druhého řádku článku 4 zákona z 23. února 2005 (o pozitivní roli francouzské kolonizace). Tento návrh však dosud nebyl schválen.⁸²

Závěr

Snahou tohoto článku bylo popsat a zhodnotit problematiku tzv. „zákonů paměti“, které byly přijaty ve Francii v rozpětí let 1990 až 2005, za pomoci kritické analýzy druhotné, zejména historiografické literatury.

Již samotný termín „zákonů paměti“, který zavedla výzva *Liberté pour l'histoire* právě pro tyto čtyři zákony, je matoucí. Pokusil jsem se vylíčit velice rozdílná specifika jednotlivých zákonů, důvod a původ jejich vzniku, jejich teoretické i praktické dopady. Jen velice obtížně se lze shodnout na společném jmenovateli těchto norem, tím méně pak na jakémkoliv společném postupu vůči nim.

Odpůrce „zákonů paměti“ lze rozdělit do několika skupin. Na jedné straně stojí výzva *Liberté pour l'histoire*, v jejímž čele se vystřídali historici René Rémond a po jeho smrti Pierre Nora. Požadavkem této výzvy je zrušení všech čtyř rozebíraných zákonů. Přes reprezentativnost jmen, která figurují pod touto výzvou, se jedná o velice rozporuplný a kritizovaný postoj. V případě zpětného rušení těchto a podobných zákonů by bylo potřeba též uvážit, zda by se nejednalo o ještě silnější a kontroverznější krok, než bylo jejich přijetí.

Na druhém konci názorového spektra jsou představitelé petice *Colonisation : non à l'enseignement de l'histoire officielle*, v jejímž čele stál zesnulý Claude Liauzu, či jim blízký *Comité de vigilance face aux usages publics de l'histoire* s předsedou Gérardem Noirielem. Tito představitelé historické obce mají za to, že pouze jediný zákon – *Mekachera* se svojí větou „Školní osnovy uznávají zvláště pozitivní roli francouzské přítomnosti v zámoří, zejména v severní Africe...“ – překročil červenou linii autonomie výzkumu a výuky. Tito autoři nevidí důvod rušit ostatní

⁸² Manceron, „La loi: régulateur ou acteur des guerres de mémoires ?“, 248.

zákony a staví se zejména proti zrušení zákona *Gayssot* o penalizaci popírání šoa. Tato názorová skupina dosáhla naplnění svého požadavku vyškrtnutím druhého řádku z článku 4 zákona z 23. února 2005, ke kterému došlo necelý rok po jeho přijetí (15. února 2006).

Právě zákon *Gayssot* je většinou autorů (na rozdíl od ostatních tří „zákonů paměti“) považován za prostředek k udržení veřejného pořádku, je kladen do souvislosti s bojem proti antisemitismu a rasismu. Naproti tomu zákony o arménské genocidě, dále *Taubira* a *Mekachera* jsou většinou považovány za produkt tlaku zájmových skupin. V případě arménské diaspory se jedná o „hledání zastání“ u francouzského státu v otázce popírání genocidy z roku 1915 Tureckem, to je však odůvodnitelné státoprávním zapojením významné arménské „menšiny“ ve Francii prakticky po celé dvacáté století. Samozřejmě, že k eskalaci situace napomáhá současná snaha Turecka o vstup do Evropské unie.

Jak bylo naznačeno, v případě zákona *Taubira* a posléze aféry historika Oliviera Pétré-Grenouilleau se jedná (kromě skutečného uznání zločinného charakteru otroctví) o tlak asociací zastupujících obyvatele francouzských zámořských departementů a území nebo černošské imigranty. Tyto asociace se snaží za pomoci instrumentalizace historie – vyzdvihování křivd spáchaných na předcích – získat určitý politický kapitál. To je však velice nebezpečná hra, ve které dochází až k tzv. „válece paměti“, kde státem uznávaná vzpomínka na šoa slouží jako vzor, ale též jako konkurent (viz např. zmíněné antisemitské postoje černošského komika Dieudonného). Existuje však opodstatněný názor, že tento postoj, který lze shrnout do věty „Francie mi dluží“, je iniciován současnými politickými, sociálními a ekonomickými nároky „menšin“ a imigrantů. Tuto tezi prosazuje historička Marie-Claire Lavabrová.

Zákon *Mekachera* charakterizuje směs protichůdných zájmů. Na jedné straně se jedná o jistou formu omluvy skupině harkis, se kterými jednala de Gaullova Francie odsouzeníhodným způsobem a teprve s odstupem desítek let začala tuto minulost reflektovat. Na straně druhé je zde výrazný politický tlak zájmových skupin reprezentujících repatriované Francouze (pied-noir), kteří se snaží, poté co svůj boj o francouzské Alžírsko v roce 1962 prohráli, alespoň o uznání a zpětné velebení svého koloniálního díla.

Pohledem na postupné přijímání „zákonů paměti“ můžeme vysledovat posun předmětu jejich zájmu v čase i prostoru. Počínaje šoa čtyřicátých let v Evropě k arménské genocidě v Osmanské říši z počátku dvacátého století, přes stovky let staré dějiny otroctví a obchodu s otroky zpět k francouzské kolonizaci 19. a 20. století, zejména pak v severní Africe. Těžko však hledat za tímto vývojem nějaký obecný úmysl či záměr (v případě zákonů *Taubira* a *Mekachera* můžeme dokonce hovořit o protichůdném hodnocení kolonizace).

Za problematikou paměti však stojí dohromady jedno slovo – pokání („repentance“). Má se Francie (potažmo jakýkoliv jiný stát) omlouvat za minulé zločiny? Je takováto omluva znakem určité velikosti nebo naopak znakem dekadence západní společnosti, jak tvrdí někteří autoři?⁸³ Podle Alaina Finkielkrauta si dokonce „přítomnost tleská za svou morální superioritu nad kriminální minulostí“.⁸⁴ Zřejmě ale není možné přijmout argument, že by bylo možné se postupně dočkat omluv za křížové výpravy nebo za vydání Nantského ediktu, kterých se obával René Rémond.⁸⁵ Události, kterých se rozebírané zákony dotýkají, mají (někdy velice naléhavé) hmatatelné dopady do současnosti. Pro některé „menšiny“ či skupiny je tato minulost identitotvorná a mnohdy v ní spatřují důvod své současné, nepřiliš radostné reality. Tyto pocity historického resentimentu pak často zapříčiňují sociální a politické konflikty, jdoucí např. až k teroristickým útokům.⁸⁶

Případ francouzských „zákonů paměti“ nám ukazuje, že problematický není vztah historie a práva. Daleko více nebezpečné je ovlivnění historie politikou. Velmi úzce s tím souvisí měnící se sociální a politické postavení historika, respektive historické vědy v současné společnosti, která redefinuje svůj vztah k minulosti.

⁸³ Například Pascal Bruckner, *La Tyrannie de la pénitence : Essai sur le masochisme en Occident* (Paris: Grasset, 2006).

⁸⁴ Internetové stránky deníku *Le Figaro* http://www.lefigaro.fr/litteraire/20070315.WWW000000471_comment_peut_on_etre_francais.html (staženo 12. 3. 2009).

⁸⁵ Rémond, „L'Histoire et la Loi“, 769.

⁸⁶ Marc Ferro, *Le Ressentiment dans l'histoire* (Paris: Odile Jacob, 2007).

TONY BLAIR A DEVOLUCE: VÝVOJ SKOTSKÝCH AUTONOMNÍCH INSTITUCÍ ZA VLÁDY NEW LABOUR V LETECH 1997–2007¹

ZUZANA KASÁKOVÁ

Abstract

Tony Blair and Devolution:

A Development of Scottish Autonomy during the New Labour Government in 1997–2007

Devolution, delegation of powers from the central government to subordinate regional bodies, was initiated in 1997 by the New Labour government as a part of its constitutional reform package. In the particular case of Scotland, devolution has led to the establishment of the Scottish Parliament and Scottish Executive. The article examines the inner processes of functioning of Scottish autonomous institutions through the lenses of Westminster and Whitehall and assesses the role of Tony Blair in their setting and performance. It also focuses on the impact of devolution on addressing the Scottish issues in London. As the Scottish institutions were established within a multilayered polity, attention is also paid to their involvement in the decision-making processes both at national and supranational levels.

Keywords: Tony Blair, New Labour, Labour Party, devolution, Scottish National Party

Úvod

V květnu 1997 zvítězil Tony Blair ve volbách do britského parlamentu s poměrně ambiciózním programem modernizace Spojeného království, který se týkal nejen vnitřních struktur a politik, ale i postavení země v Evropské unii a ve světě. Jednou linií této modernizace byly ústavní reformy zahrnující široké spektrum

¹ Stať je jedním z výstupů projektu 407/08/0867 Transformace Westminsterského modelu a proměna britského státu a politiky: bilance 10 let vlády T. Blaira a New Labour, financovaného Grantovou agenturou ČR.

oblastí od reformy obou komor parlamentu až po lidskoprávní legislativu a zákon o přístupu k informacím. Dílčím aspektem ústavních reforem se stala i devoluce. Měla to být právě decentralizace politického rozhodování ve Skotsku, Walesu, Severním Irsku a v anglických regionech, která měla posílit Spojené království jako celek a zachovat jeho vnitřní integritu.

Blair devoluci prezentoval jako „radikální změnu ve způsobu, kterým je země řízena“ a hovořil o nutnosti zmírnění centralizace britského státu.² V souvislosti se Skotskem vyzdvihoval i potřebu větší odpovědnosti skotského obyvatelstva za vedení skotských záležitostí.³ Na druhé straně zdůrazňoval, že se nejedná „o změnu v politice, ale o způsob implementace politiky“.⁴ Lze souhlasit, že devoluce přinesla změnu ve způsobu implementace politiky a vládnutí, nicméně rozsah této změny nebyl tak radikální, jak prohlášení Tonyho Blaira naznačovala. Samotný Blairův postoj k otázce devoluce nebyl příliš entuziastický. Byla to spíše danost, kterou zdědil po svém předchůdci ve vedení labouristů, Johnu Smithovi. Přestože koke-toval s myšlenkou se touto otázkou nezabývat, rozhodl se nakonec po dlouhých debatách se svými spolupracovníky devoluci jako součást ústavních změn Spojeného království v politickém programu Labouristické strany ponechat. Je nutné si ale uvědomit, že toto rozhodnutí padlo zejména s ohledem na situaci ve Skotsku, kde se labouristé, např. blízký Blairův spolupracovník Donald Dewar, angažovali v kampani za skotský parlament. Devoluce pro Wales a anglické regiony byla řešena v kontextu devoluce skotské. Jiná byla situace v případě Severního Irska, kde si Tony Blair i díky velice aktivní politice Johna Majora nemohl dovolit se řešením dlouhodobého konfliktu mezi unionisty a nacionalisty nezabývat.

Tato stať se zaměřuje na problematiku devoluce ve Skotsku v té podobě, jak ji představila a implementovala Blairova vláda. Skotsko bylo vybráno z několika důvodů. Prvním je, že to byli právě skotští nacionalisté, kdož, byť nechtěně, přivedli otázku devoluce zpět do centra britské politiky koncem šedesátých, respektive počátkem sedmdesátých let a kdož jsou dnes dokonce ve Skotsku u moci. Druhým aspektem je skutečnost, že to bylo Skotsko, kde se v osmdesátých letech vytvořila široká kampaň za vznik skotského parlamentu, na níž se Labouristická strana významně podílela (ve Walesu se podobnou kampaň zorganizovat nepodařilo), což představovalo pro labouristy určitý závazek. Třetím důvodem je míra decentralizace, která byla Skotsku Blairovou vládou garantována. Ponechá-li se stranou řešení otázky Severního Irska,

² Projev Tonyho Blaira v knihovně Playfair, Edinburgh University, 28. červen 1996, in Tony Blair, *New Britain. My Vision of a Young Country* (London: Fourth Estate, 1996), 275.

³ Projev Tonyho Blaira na večeri „význačných řečníků“ časopisu Time, Londýn, 30. listopad 1995 in Blair, *New Britain*, 261.

⁴ Projev Tonyho Blaira v knihovně Playfair, Edinburgh University, 28. červen 1996 in Blair, *New Britain*, 275.

jehož vývoj je ve srovnání s ostatními částmi Spojeného království specifický, získalo Skotsko od centrální vlády největší pravomoci.

Cílem statě je analyzovat mechanismy fungování nově vytvořených skotských autonomních institucí optikou srovnání s fungováním britského parlamentu a vlády. Pozornost je zaměřena i na ty procesy, které mají v praxi reflektovat zásady otevřenosti a odpovědnosti. V kontextu analýzy mechanismů skotské devoluce je zkoumána také míra zapojení Tonyho Blaira nejen do jejich nastavení, ale i fungování. Ač by bylo možné očekávat opak, Blair se v souvislosti s devolucí zaměřoval spíše na obecné principy fungování, její konkrétnější podobu nechal na svých spolupracovnících. Také do chodu skotských autonomních institucí příliš nezasahoval.

Stať se také věnuje dopadům devoluce na řízení skotských záležitostí ve Westminsteru a Whitehallu a rozboru vztahů autonomních institucí jakožto aktérů subnárodní úrovně vládnutí s orgány působícími na národní a nadnárodní úrovni. Cílem je ukázat, jakým způsobem jsou skotské autonomní instituce vtaženy do procesu rozhodování na úrovni britské a evropské. Pro zkoumání těchto procesů nejlépe poslouží koncept *víceúrovňového vládnutí* (multi-level governance), neboť klade důraz na sdílení pravomocí mezi aktéry na jednotlivých úrovních vlády (subnárodní, národní a supranacionální) při přijímání rozhodnutí, vzájemné propojení těchto úrovní a na kolektivní rozhodování. Přičemž vyzdvihuje význam vertikální a horizontální spolupráce a vytváření formálních a neformálních sítí.⁵

Předkládaná stať je rozdělena do tří částí. První se zaměřuje na vymezení pojmu devoluce v obecné rovině a na přijetí politiky devoluce do programu Labouristické strany. Část následující se zabývá mechanismy fungování skotských autonomních institucí a vlivem devoluce na řešení skotských otázek v Londýně. V poslední, třetí, části jsou řešeny vztahy skotského parlamentu a vlády s institucemi na britské a evropské úrovni a jejich zapojení do politického rozhodování na těchto úrovních.

Vymezení pojmu devoluce

Dříve, než bude pozornost věnována samotné problematice mechanismů fungování skotského parlamentu a exekutivy, je nutné vymezit pojem devoluce. Profesor Vernon Bogdanor, který se dlouhodobě touto problematikou zabývá, definuje devoluci jako „přenesení pravomocí z vyššího politického orgánu na nižší“. Přičemž vyšším politickým orgánem jsou míněna centrální ministerstva a parlament,

⁵ Liesbet Hooghe a Gerry Marks, *Multi-Level Governance and European Integration* (Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, Inc., 2001), 3–4.

naopak nižším Bogdanor rozumí takovou instituci, která je volena, je jasně vymezena na geografickém základě a je centrálním orgánům podřízena.⁶ Obdobně důležitost území ve vymezení devoluce jakožto decentralizace moci vyzdvihují i profesori Michael Keating a Howard Elcock. Navíc ale zdůrazňují její spojení „se širší agendou demokratizace a vytvořením reprezentativnější vlády“.⁷ Profesor Gordon Smith rozlišuje dva typy devoluce: dekoncentraci (*deconcentration*) a decentralizaci (*decentralisation*). Dekoncentraci chápe jako „prosté přenesení pravomocí z jedné úrovně administrativní hierarchie na nižší, která je od centra prostorově vzdálena“. Dekoncentrované instituce jsou tak za svoji činnost odpovědné pouze centrálním orgánům, nikoli regionu či území, ve kterém se nacházejí. Zaměřují se pouze na administrativní úkoly a řízení. Chybí zde jakákoli možnost autonomního politického rozhodování. Naopak decentralizace představuje již „určitý stupeň autonomie“. Podle míry poskytnuté autonomie Smith rozlišuje několik úrovní decentralizace (od voleného shromáždění po Home Rule). Nejvyšším stadiem je taková forma decentralizace, která splňuje pět podmínek: přímá volba zástupců do regionálního shromáždění; kontrola orgánů místní správy v dané oblasti, které jsou příslušnému regionálnímu shromáždění podřízeny; oblastní výkonné orgány odpovědné shromáždění; oblastní administrativa pod kontrolou exekutivy; pravomoc financovat různé aktivity v regionu.⁸

Devoluci lze tak v kontextu Skotska chápat jako jev, kdy dochází k přenesení pravomocí, které byly dosud vykonávány centrálními institucemi, na nově vytvořený volený orgán disponující určitým stupněm autonomie v politickém rozhodování na jasně vymezeném území. Zároveň platí, že takovýto orgán zůstává centrálním institucím podřízen. Z pohledu Smithovy typologie lze o skotském případě hovořit jako o decentralizovaném modelu devoluce, nikoli ale o silné formě decentralizace, neboť autonomní skotské orgány nedisponují fiskální autonomií a zároveň do jejich pravomocí nespadá státní správa.

Podle typu přenesených pravomocí definuje odborník na devoluční problematiku Russel Deacon celkem tři formy devoluce: (1) exekutivní devoluci, v jejímž rámci dochází k přenesení práva rozhodovat v daných oblastech, nikoli přijímat zákony; příkladem tohoto typu devoluce je Rada Velkého Londýna a těžiště práce velšského shromáždění; (2) legislativní devoluci, při které je postoupena pravomoc přijímat primární legislativu; tato forma devoluce byla přijata ve Skotsku; a (3) administrativní devoluci, která je charakterizována přenosem specifických úkolů;

⁶ Vernon Bogdanor, *Devolution in the United Kingdom* (Oxford: Oxford University Press, 1999), 2.

⁷ Howard Elcock a Michael Keating, eds., *Remaking the Union. Devolution and British Politics in the 1990s* (London: Frank Cass, 1998), 8.

⁸ Gordon Smith, *Politics in Western Europe* (Aldershot: Gower, 1989), 254–55.

za příklad tohoto typu devoluce mohou sloužit *Scottish Office* nebo *Welsh Office* (tedy ministerstva pro Skotsko, respektive Wales).⁹

V diskusích o devoluci se v různé intenzitě objevuje i koncept federace. Ten se od devoluce liší tím, že u něj dochází k rozdělení pravomocí mezi centrální a regionální instituce, nikoli k jejich přenesení. Navíc jednotlivé kompetence obou úrovní vlády jsou zakotveny v ústavě, což v případě devoluce není podmínkou.¹⁰ Vernon Bogdanor zavádí dokonce pojem federální devoluce, což znamená zavedení devoluce ve všech částech Spojeného království, nikoli pouze ve Skotsku nebo Walesu.¹¹ Bogdanorovo pojetí federální devoluce vychází z neuskutečněného plánu liberálního politika Williama Gladstona na vytvoření autonomních vlád ve Skotsku, Walesu, Irsku a v Anglii, nebo-li *Home Rule All-Round*, který představil poprvé v roce 1879. Důležitým předpokladem vzniku těchto vlád bylo zachování svrchovanosti britského parlamentu. Vymezením tohoto konceptu Bogdanor také jednoznačně reflektuje Blairovu vizi vytvořit autonomní orgány ve Skotsku, Walesu, v Severním Irsku a v anglických regionech, tu se ale v případě anglických regionů naplnit nepodařilo. Sám Blair při prezentaci své decentralizační politiky několikrát na Gladstonův návrh na *Home Rule* odkazoval, avšak zdůrazňoval nutnost získání souhlasu obyvatel pro tuto politiku.¹²

Tony Blair a koncept devoluce v programu New Labour

Tony Blair se problematikou devoluce začal více zabývat poté, co se v roce 1994 stal předsedou Labouristické strany. Nahradil tak náhle zesnulého Johna Smithe, který usiloval nejen o pokračování reformy strany, jež byly nastartovány na konci osmdesátých let Neilem Kinnockem, ale i britské politiky jako takové. Jedním z hlavních bodů Smithova reformního úsilí byla devoluce. Této problematice se Smith věnoval už jako ministr v Callaghanově vládě v letech 1976–1979, tehdy ale snahy labouristické vlády skončily neúspěšně. Jasnou podporu politice devoluce John Smith vyjádřil podpisem dokumentu *Prohlášení práv Skotska* (*A Claim of Right for Scotland*) v roce 1989, ve kterém Skotové zdůvodňovali, proč mají nárok na autonomní vládu.¹³

⁹ Russel Deacon, *Devolution in Britain today* (Manchester: Manchester University Press, 2006), 11.

¹⁰ Geoffrey K. Roberts a Patricia Hogwood, *European Politics Today* (Manchester: Manchester University Press, 1997), 249.

¹¹ Bogdanor, *Devolution in the United Kingdom*, 3.

¹² Projev Tonyho Blaira v knihovně Playfair, Edinburgh University, 28. červen 1996 in Blair, *New Britain*, 270.

¹³ Iain McLean, „The National Question“, in *Blair's Britain. 1997–2007*, ed. Anthony Seldon (Cambridge: Cambridge University Press, 2007), 488.

Na rozdíl od Smithe Tony Blair tak nadšeným obhájcem devoluce nebyl, ačkoli toto tvrzení odmítal. V rozhovoru pro deník *Financial Times* v lednu 1999 dokonce uvedl, že politiku devoluce podporoval už v sedmdesátých letech, kdy většina labouristů byla proti.¹⁴ Když ale v roce 1994 uvažoval o programu strany, objevila se u něj známka zaváhání, zda politiku devoluce prosazovat. Situaci mu neulehčovali ani přední členové strany. Někteří, jako například pozdější ministr vnitra a zahraničí Jack Straw, se snažili o to, aby politika devoluce do programu Labouristické strany zahrnuta nebyla, neboť New Labour se měla primárně prezentovat jako strana, která je schopna řešit hospodářské problémy a zajistit lepší kvalitu veřejných služeb. Zdůrazňovali také, že devoluce jako volební téma není příliš pro voliče v Anglii zajímavé. A pokud strana chtěla ve všeobecných volbách zvítězit, musela tyto voliče oslovit. Na druhé straně zde byla skupina Blairových spolupracovníků (Donald Dewar, George Robertson či Robin Cook), kteří politiku devoluce silně podporovali. Nakonec se Blair rozhodl celou problematiku prodiskutovat se svým blízkým spolupracovníkem a následovníkem odkazu Johna Smithe Derry Irvinem, jenž byl rovněž pro devoluci. Na sklonku roku 1995 Blair učinil konečné rozhodnutí a politiku devoluce přijal jako součást programu strany.¹⁵

Otázkou zůstává, zda bylo vůbec politicky průchodné, aby se Labouristická strana zcela vzdala této politiky, zejména ve vztahu ke Skotsku. V době, kdy Blair rozhodoval o dalším osudu devoluce v politice labouristů, vydalo v listopadu 1995 skotské ústavodárné shromáždění (Scottish Constitutional Convention, SCC) dokument *Parlament Skotska, právo Skotska* (Scotland's Parliament, Scotland's Right), ve kterém specifikovalo návrh na fungování budoucího skotského parlamentu. Na činnosti tohoto shromáždění se již od jeho vzniku v roce 1989 velmi významně podíleli zástupci skotské větve Labouristické strany společně s představiteli liberálních demokratů, skotské Strany zelených, Demokratické levice a občanské společnosti zahrnující zástupce církve, univerzit, místní správy, ženských organizací a podnikatelů.¹⁶ Účastí na skotském ústavodárném shromáždění labouristé dávali jednoznačně najevo, že devoluci podporují. Navíc se jim podařilo přitáhnout k této otázce širší veřejnost. Z těchto důvodů by bylo pro vedení labouristů mnohem těžší vysvětlovat, proč od této politiky ustoupili.

¹⁴ Citováno dle John Rentoul, *Tony Blair. Prime Minister* (London: Time Warner Paperback, 2001), 458.

¹⁵ Anthony Seldon, *Blair* (London: The Free Press, 2005), 205.

¹⁶ Alice Brown, „Paving the Way for the Devolution?“, *Parliamentary Affairs* 50, č. 4 (říjen 1997): 660; Alice Brown, David McCrone a Lindsay Paterson, *Politics and Society in Scotland* (Houndmills: Macmillan Press Ltd., 1998), 65; T. M. Devine, *The Scottish Nation 1700–2000* (London: Penguin Books Ltd, 1999), 611–12; Blanka Říchová, „Skotsko na cestě k autonomii“, *Politologická revue* IV, č. 2 (1998): 63 a 65.

Blairův souhlas se zachováním devoluce v programu Labouristické strany byl doprovázen rozhodnutím, že o této otázce bude vypsané referendum. Reagoval tak na velice ostrou kritiku návrhu SCC ze strany konzervativců, aby skotský parlament získal právo měnit základní sazbu daně z příjmu. Přestože někteří členové strany s tímto rozhodnutím nesouhlasili, bylo uskutečnění referenda nakonec v první polovině roku 1996 schváleno a v červnu oficiálně oznámeno veřejnosti. Zveřejnění záměru labouristů vzbudilo rozruch zejména mezi členy SCC ze strany konzervativců, kteří kritizovali fakt, že rozhodnutí bylo přijato bez konzultace s nimi. Problematika devoluce se tak spojila s nedůvěrou, zda labouristé skutečně dostojí svým závazkům. Takovéto reakce byly pochopitelné, zejména s ohledem na zkušenosti ze sedmdesátých let, kdy právě nedostatečná spolupráce mezi stoupenci devoluce při jejím prosazování a aktivita některých labouristických politiků významnou měrou přispěly k negativnímu výsledku referenda o vytvoření skotských autonomních orgánů v roce 1979.¹⁷

Nabízí se tedy otázka, kdy se Labouristická strana rozhodla, že devoluci bude prosazovat jako jeden z bodů svého programu. Součástí politiky strany se devoluce stala již v době jejího založení v roce 1900. Roku 1932 od ní ale labouristé upustili, neboť ve straně převážil argument, že ekonomické problémy, se kterými se potýkaly jednotlivé části Spojeného království během hospodářské krize, pomohou vyřešit pouze zásahy britského státu, a nikoli autonomní vlády. V poválečné historii se labouristé k devoluci přihlásili opět v roce 1974, a to ze zcela pragmatických důvodů. Byla to doba, kdy výrazným způsobem vzrostla podpora Skotské národní strany (SNP) usilující o nezávislost Skotska (ve všeobecných volbách v říjnu 1974 dosáhla podpora této strany 30,4 % hlasů). A labouristé z obavy ze ztráty podpory voličů ve Skotsku, jejichž hlasy potřebovali pro zajištění většiny v parlamentu, devoluci přijali jako součást svého politického programu.¹⁸

Devoluce pro Skotsko

Nakonec se ale obavy, že labouristé nedodrží slovo, ukázaly jako liché. Poté, co v květnu 1997 Labouristická strana s velkou převahou zvítězila ve všeobecných volbách, jedním z hlavních témat, kterým se ve vládě věnovala, byla problematika devoluce. Nejdříve Blairova vláda předložila návrh zákona o referendu v Dolní

¹⁷ Bogdanor, *Devolution in the United Kingdom*, 198; Devine, *The Scottish Nation 1700–2000*, 616; Oonagh Gay, *Scotland and Devolution*. Research Paper 97/92 (London: Home Affairs Section, House of Commons Library, July 1997), 41–43; Říchová, „Skotsko na cestě k autonomii“, 65–66; Seldon, Blair, 205–6.

¹⁸ Bogdanor, *Devolution in the United Kingdom*, 133–35, 175–88; Gay, *Scotland and Devolution*, 17–21; *Keesing's Contemporary Archives*, 28229, 28345, 28959; Marr, *The Battle for Scotland*, 126–32, 156–59.

komoře, ve kterém zdůraznila, že referendum se uskuteční o dvou otázkách – zda si Skotové přejí vlastní parlament a zda by měl tento parlament pravomoc měnit základní sazbu daně z příjmu v rozmezí ± 3 %. V červenci následovala Bílá kniha *Parlament Skotska* (Scotland's Parliament), ve které vláda specifikovala podobu devolučního uspořádání ve Skotsku, a mohla tak v uceleném dokumentu prezentovat svoji vizi devoluce skotské veřejnosti. Ta měla o tom, zda skutečně k ustavení parlamentu s omezenou pravomocí měnit daně dojde, rozhodnout v referendu, jehož konání bylo stanoveno na 11. září 1997. K urnám přišlo celkem 60,2 % oprávněných voličů. Většina se vyslovila pro vytvoření skotského parlamentu (74,3 %) a také pro pravomoc měnit základní sazbu daně z příjmu (63,5 %).¹⁹

Úspěch referenda lze zcela jistě přičíst aktivitě Labouristické strany. K jeho kladnému výsledku nepochybně přispěla i dlouhodobá spolupráce mezi labouristy a dalšími stoupenci devoluce v rámci skotského ústavodárného shromáždění. V neposlední řadě byla důležitá i samotná kampaň před referendem, kdy se představitelé labouristů, liberálních demokratů a Skotské národní strany dohodli na vzájemné podpoře a vzdání se kritiky jejich odlišného pojetí budoucnosti Skotska po vzniku skotských autonomních institucí.²⁰

Vláda Tonyho Blaira ještě v prosinci 1997 předložila návrh zákona o Skotsku, ve kterém bylo zdůrazněno zachování principu suverenity britského parlamentu. Zákon byl schválen v následujícím roce a cesta k prvním volbám do skotského parlamentu v novodobé historii Skotska byla otevřena. Volby proběhly 6. května 1999 a znamenaly vítězství pro Labouristickou stranu. Několik týdnů poté, 1. června 1999, byl královnou Alžbětou II. slavnostně otevřen skotský parlament a zároveň došlo k oficiálnímu přenesení pravomocí z Londýna. Poslanci skotského parlamentu tak získali právo přijímat zákony např. v oblasti zdravotnictví, vzdělání a výzkumu, místní správy, bydlení, ekonomického rozvoje, životního prostředí, zemědělství, rybolovu či sportu.²¹ Pravomoc, která ale Skotsku postoupena nebyla

¹⁹ Gay, *Scotland and Devolution*, 15.

²⁰ Pro labouristy to znamenalo posílení Spojeného království, pro liberální demokraty základ pro budoucí federalizaci země, pro Skotskou národní stranu první krok na cestě k nezávislosti Skotska. Brown, „Scotland: Paving the Way for Devolution?“, 669; David Denver et al., *Scotland Decides. The Devolution Issue and the 1997 Referendum* (London: Frank Cass, 2000), 51–76; Devine, *The Scottish Nation 1700–2000*, 616–17; Oonagh Gay, *The Scotland Bill: Devolution and Scotland's Parliament*. Research Paper 98/1 (London: Home Affairs Section, House of Commons Library, January 1998), 9.

²¹ Explicitní výčet pravomocí ale zákon o Skotsku z roku 1998 nenabízí. Vláda se totiž rozhodla definovat oblasti, které zůstanou v rukou centrálních institucí, s poukazem na to, že vše ostatní je postoupeno Skotsku. Skotsko tak nemůže přijímat legislativu v těchto oblastech: ústava, zahraniční záležitosti včetně vztahů s Evropskou unií, obrana, státní správa, vlastizrada, registrace a financování politických stran, finanční a hospodářské záležitosti, vnitřní věci (např. volby, imigrace, otázky národnosti, národní bezpečnost), obchod a průmysl (např. telekomunikace, poštovní služby, duševní vlastnictví), energie, doprava, sociální zabezpečení, regulace profesí, zaměstnanost, zdraví

a od které se do značné míry odvíjí i míra odpovědnosti autonomních institucí skotským obyvatelům, se týká fiskální autonomie. Skotský parlament může přijímat legislativu pouze v oblasti místních daní a měnit onu základní sazbu daně z příjmů ve výši ± 3 %. Ekonomický význam posledně jmenované pravomoci je prakticky nulový a navíc se Labouristická strana zavázala, že tuto pravomoc nevyužije. Činnost skotských autonomních institucí je tak financována prostřednictvím jednorázové subvence, která se každý rok mění na základě Barnettova vzorce.²² V praxi to znamená, že skotský parlament i exekutiva musí při plánování svých výdajů vycházet z výše finančních prostředků, které jim poskytne centrální vláda. Na druhé straně Londýn ponechává zcela na uvážení skotských autonomních institucí, do jakých oblastí peníze poplynou.

Zároveň měli skotští poslanci dodržovat principy, které vypracovala na základě zadání Blairovy vlády zvláštní poradní skupina pod vedením labouristického politika Henryho McLeishe. Tyto zásady zdůrazňovaly nutnost sdílení moci mezi skotským parlamentem, skotskou exekutivou a obyvateli Skotska, princip odpovědnosti, otevřenosti, participace a podporu rovných příležitostí.²³ Je zde velmi patrná snaha o to, aby skotské autonomní instituce se co nejvíce přiblížily lidem, aby se veřejnost zapojila do činnosti parlamentu, a aby tak byla zajištěna i transparentnost jednání. Skotský parlament i exekutiva tak měly představovat nový typ institucí, jejichž fungování bude „odlišné“ od dosavadní praxe ve Westminsteru.²⁴

Skotský parlament

Zdůrazňování nového přístupu autonomních institucí k procesu rozhodování a větší zapojování veřejnosti bylo zcela v souladu s rétorikou Tonyho Blaira o při-

a léčiva, média a kultura, soudní odměňování, rovné příležitosti pro všechny, kontrola zbraní, munice (ordnance survey), čas a vnější prostor.

²² Barnettův vzorec se odvíjí od fixního podílu změny ve výdajích v Anglii v těch oblastech, které byly převedeny na skotský parlament. Tento fixní podíl je založen na podílu obyvatelstva a v současné době činí 10,66 %. Když tedy dojde ke změně výdajů v Anglii, skotské výdaje vzrostou o 10,66 % nárůstu v Anglii a ty jsou připočteny k jednorázové subvenci. David Bell a Alex Christie, „Finance-The Barnett Formula: Nobody's Child?“, in *The State of the Nations 2001, The Second Year of Devolution in the United Kingdom*, ed. Alan Trench (Thorverton: Imprint Academic, 2001), 136; John Altridge, „Financing Devolution. 2008 and Beyond“, in *The State of the Nations 2008*, ed. Alan Trench (Exeter: Imprint Academic, 2008), 147, 151.

²³ The Scottish Office. *Report of the Consultative Steering Group on the Scottish Parliament. Shaping Scotland's Parliament* (Edinburgh: The Stationery Office Ltd, 1999), 3.

²⁴ Alice Brown, „How the Parliament Works“, in *The New Scottish Politics. The First Year of the Scottish Parliament and Beyond*, ed. Gerry Hassan a Chris Warhurst (Norwich: The Stationery Office, 2000), 50.

blížení politického rozhodování blíže obyvatelům Skotska a změně systému řízení skotských záležitostí v souvislosti s přijetím politiky devoluce. Jaké tedy změny oproti dosavadnímu řízení záležitostí Skotska ustavení autonomních skotských institucí přineslo?

Jednou z důležitých změn bylo zavedení nového volebního systému do skotského parlamentu, který byl dohodnut mezi stoupenci devoluce v rámci skotského ústavodárného shromáždění. Skotští voliči volí celkem 129 poslanců do jednokomorového parlamentu, jehož funkční období je zákonem vymezeno na čtyři roky s tím, že volby by měly proběhnout vždy první čtvrtek v květnu. V britském parlamentu naopak přesné datum voleb stanoveno není, pouze pětileté časové rozmezí, ve kterém by se volby měly uskutečnit.

Na rozdíl od Westminsteru, kde se pro volby členů Dolní komory používá většinový systém, se ve Skotsku volí prostřednictvím tzv. *Additional Member System*. Tento systém v sobě kombinuje princip většinové a proporční volby. 73 poslanců je voleno většinově v jednomandátových volebních obvodech (*constituencies*). Takto zvolení poslanci se označují jako *constituency members*. Zbylých 56 je voleno na základě uzavřených stranických kandidátek v osmi volebních obvodech (*regions*). Ti se nazývají *regional members* nebo také *list members*. Rozdělení mandátů podle proporční volby je založeno na tzv. d'Hontově principu. To je mechanismus, prostřednictvím kterého dochází k dělení hlasů stoupajícím dělitelem jedna, dva, tři, čtyři. Každé straně se připíše zbylý mandát v tom okamžiku, kdy požadované zmenšené číslo získala. Názorně lze toto rozdělování hlasů vyjádřit takto: celkový počet regionálních hlasů pro stranu v daném regionu / počet poslanců zvolených většinovou volbou za danou stranu +1. Do uvedených výpočtů jsou zahrnuty i strany, jejichž kandidáti nebyli zvoleni většinovou volbou. V případě nezávislých kandidátů probíhá přidělování mandátů sečtením počtu hlasů pro nezávislého ve všech volebních obvodech, které spadají do příslušného regionu.²⁵

Zákon o Skotsku z roku 1998 umožňuje jednotlivým kandidátům ucházet se současně o parlamentní křeslo nejen v obvodech s většinovou volbou, ale také na základě stranické kandidátky. Platí však podmínka, že daný volební obvod, za který osoba kandiduje, musí být součástí regionu. Politické strany této možnosti využily již v prvních volbách do skotského parlamentu.²⁶ Skotský volební

²⁵ Peter Lynch, *Scottish Government and Politics. An Introduction* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2001), 22; srovnej Bogdanor, *Devolution in the United Kingdom*, 221–24; Denver et al., *Scotland Decides*, 195; Jean McFadden a Mark Lazarowicz, *The Scottish Parliament. An Introduction* (Edinburgh: T&T Clark, 2000), 23.

²⁶ Scotland Act 1998, Chapter 46, Section 5; McFadden a Lazarowicz, *The Scottish Parliament*, 22.

systém se od britského liší i v oblasti volebního práva. Toto právo je rozšířeno na ty, kteří jsou oprávněni volit ve volbách do místní správy. Volební právo tak získali členové Sněmovny lordů a občané členských států Evropské unie, kteří jsou ve Skotsku usazeni. Přípustné pro volby do skotského parlamentu jsou také tzv. dvojí mandáty (*dual mandates*). To znamená, že poslanec britského či Evropského parlamentu nebo člen městské rady může být zároveň poslancem parlamentu skotského. V platnosti jsou však ustanovení, která těmto poslancům brání pobírat dva plné platy.²⁷

Povaha skotského volebního systému prakticky znemožňuje politickým stranám získat většinu křesel v parlamentu, a tak vytvořit většinovou vládu, jak je běžné v Londýně. Někteří členové Labouristické strany byli díky tomu proti jeho zavedení. Také sám Tony Blair nebyl příliš velkým zastáncem proporčního systému. Jeho využití pro skotské volby ale nebránil. Důležitou roli v nastavení systému pro volby do skotského parlamentu sehrál Donald Dewar a také liberální demokraté, kteří proporční volbu velmi podporovali. Liberální demokraté jí byli nakloněni zejména z toho důvodu, že doufali v lepší zastoupení v novém legislativním orgánu. V případě Donalda Dewara skutečným cílem bylo, jak zdůrazňuje profesor McLean, zabránit tomu, aby Skotská národní strana obsadila většinu mandátů ve skotském parlamentu. Místo většinových vlád skotský systém produkuje vlády koaliční. Tento argument potvrzují první a druhé volby do skotského parlamentu, které daly vzniknout koaličním vládám labouristů a liberálních demokratů. Alternativou ke koaliční vládě je vláda menšinová, ač tato možnost nebyla příliš během debat o nastavení volebního systému akcentována. Volby z května 2007, ve kterých zvítězila právě SNP, ale ukázaly, že i tato varianta je možná.²⁸

Další změnou, kterou devoluce Skotsku přinesla, je větší zastoupení žen ve skotské politice. Otázka podpory rovných příležitostí ve skotském parlamentu byla významnou součástí kampaně za ustavení autonomních skotských institucí a také jedním z doporučení McLeishovy komise. Nejednalo se tedy přímo o iniciativu Tonyho Blaira, ale obhájců devoluce. Na druhé straně většího zastoupení žen bylo dosaženo díky postupu Labouristické strany a SNP, jež ve volbách upravily kandidátky tak, aby ženy měly šanci uspět. V prvních volbách do skotského parlamentu bylo zvoleno 48 žen, což představovalo 37 % všech členů parlamentu. Jejich počet se ve volbách roku 2003 zvýšil na 40 %, ale o čtyři roky později došlo ke snížení na 33 %. Ve srovnání se zastoupením žen ve Westminsteru je na tom Skotsko mnohem lépe. Zároveň si velmi dobře stojí

²⁷ McFadden a Lazarowicz, *The Scottish Parliament*, 25–27 a 29; Scotland Act 1998, Section 82.

²⁸ McLean, „The National Question“, 491 a 493.

v porovnání se severskými zeměmi, které se pyšní jedním z nejvyšších zastoupení žen v politice.²⁹

Důležité pro politické rozhodování skotského parlamentu je nastavení vnitřních mechanismů jeho fungování a způsob přijímání legislativy. Oba tyto prvky představují velkou změnu oproti fungování britského parlamentu a reflektují Blairova slova o odlišném způsobu implementace politiky. Na rozdíl od Westminsteru mají výbory ve skotském parlamentu silnější postavení, neboť kromě legislativní funkce disponují i pravomocí přezkoumávací. Do určité míry je to dáno i tím, že skotský parlament má pouze jednu komoru. Výbory jsou také zpravomocněny navrhopvat legislativní akty. Naopak jejich protějšky v britském parlamentu mohou navrhopvat výhradně změny k projednávaným zákonům, nemohou je ale implementovat.³⁰ Princip otevřenosti a přístupnosti politického rozhodování blíže obyvatelům Skotska je zakotven v jednáních výborů. Ta jsou veřejnosti přístupná. Mimoto platí, že výbory se ke svému zasedání mohou sejít i v jiných částech Skotska než pouze v Edinburghu. Tato snaha po otevřenosti je ale limitována finančními zdroji parlamentu a také logistickou náročností, což dokládá i nepřilíš vysoký počet jednání výborů mimo skotské hlavní město. Od roku 1999 se jich uskutečnilo kolem 100.³¹

V případě zákonodárného procesu bylo nutné z pohledu centrální vlády zajistit, aby skotský parlament nepřijímal zákony v oblastech, které mu nebyly postoupeny. Za tímto účelem bylo zavedeno několik opatření, jež tomu mají zabránit. První se týká úlohy předsedy skotského parlamentu. Ten je oprávněn rozhodnout o tom, zda navrhopvaný zákon nepřesahuje pravomoci parlamentu. V tomto případě dochází k přezkoumání ještě během legislativního procesu v parlamentu. Dalším opatřením je zavedení čtyřtýdenní lhůty, která následuje po schválení ná-

²⁹ Alice Brown, „Scottish Politics After the Election: Towards a Scottish Political System?“, in *Scotland: The Challenge to Devolution*, ed. Alex Wright (Aldershot: Ashgate Publishing Ltd., 2000), 37–38, 45–46; Ross Burnside, Stephen Herbert a Stephen Curtis, *Election 2003*, SPICa briefing 03/25 (Edinburgh: The Scottish Parliament, 6 May 2003), 3–4, <http://www.scottish.parliament.uk/business/research/briefings-03/sb03-25.pdf>; Matthew Leeke a Richard Cracknell, *Scottish Parliament Elections: 1 May 2003*, Research Paper 03/46 (London: Parliament and Constitution Centre, House of Commons Library, 14 May 2003), 7; Paterson et al, *New Scotland, New Politics* (Polygon in Edinburgh: Edinburgh University Press, 2001), 3; Edmund Tetteh, *Scottish Parliament elections: 3 May 2007*, Research Paper 07/46 (London: Social and General Statistics Section, House of Commons Library, 31 May 2007), 7, <http://www.parliament.uk/commons/lib/research/rp2007/RP07-046.pdf>.

³⁰ *Standing Orders of the Scottish Parliament* (Edinburgh: Scottish Parliament, 3rd edition, 2nd revision, December 2008), Chapter 6, <http://www.scottish.parliament.uk/business/so/revisions/2ndRevision.pdf>.

³¹ The Scottish Parliament, *The Work of Committees in the Scottish Parliament* (Edinburgh: Scottish Parliament, July 2008), at <http://www.scottish.parliament.uk/vli/committees/documents/WOC-Eng.pdf>.

vrhu zákona parlamentem a během níž mohou Nejvyšší státní zástupce pro Skotsko (Advocate General for Scotland), Lord Advocate a generální prokurátor pro Skotsko (Attorney General for Scotland) navrhovaný zákon nebo pouze jeho část postoupit právnímu výboru *Privy Council* (Judicial Committee of the Privy Council), aby rozhodl, zda je předložený návrh zákona v rámci legislativních pravomocí skotského parlamentu. Pokud nejsou vzneseny žádné námitky, je dokument předložen ke královskému souhlasu a stává se zákonem. V opačném případě se vrátí zpět do parlamentu. Také státní sekretář pro Skotsko, jenž je členem centrální vlády, má právo zabránit předsedovi skotského parlamentu, aby předložil návrh zákona ke královskému souhlasu. Může tak učinit v přesvědčení, že navrhovaná opatření jsou neslučitelná s britskými mezinárodními závazky, nebo v případě, že by tato opatření měla negativní dopad na provádění zákonů týkajících se pravomocí, které si ponechal Londýn.³²

Také do legislativního procesu se promítly principy otevřenosti a odpovědnosti. Jsou ošetřeny v připomínkovém řízení a v požadavku, aby návrhy zákonů byly doprovázeny memorandy, které informují o jeho výsledcích. Dříve, než je samotný návrh zákona představen v parlamentu, je projednáván problém podrobně přezkoumán a konzultován s nejrůznějšími skupinami a organizacemi, které se danou otázkou zabývají nebo kterých se, ať již v kladném, či záporném smyslu, dotýká. Výsledky těchto diskusí by měly být reflektovány v konečném znění návrhu zákona. I když se může zdát, že přístup, kdy jsou přizvány určité skupiny k podílení na přípravě legislativy, je jasnou deklarací otevřenosti a participace, nikde není zaručeno, že se připomínky v konečném znění návrhu zákona odrazí. Z toho důvodu jsou návrhy zákona doprovázeny memorandy, jež mají informovat o výsledcích připomínkového řízení. Nejde však pouze o ochotu iniciátorů zákonů konzultovat, ale naopak i o ochotu oslovených podílet se na celém procesu konzultace. Odezva není vždy tak příznivá, jak by si skotští politici představovali. Někdy není dokonce žádná.³³ Tyto reakce zcela jasně ukazují limity využívání těchto principů v běžné politické praxi.

Skotská exekutiva

S ustavením skotského parlamentu došlo ke zřízení skotské exekutivy. Tvoří ji první ministr (First Minister), skotští ministři (Senior Scottish Ministers) a skotští právní úředníci (Scottish Law Officers) – Lord Advocate a státní zástupce pro Skotsko (Solicitor General for Scotland). Skotská vláda je zodpovědná za všechny záleži-

³² *Scotland Act 1998*, Sections 31–35, Bogdanor, *Devolution in the United Kingdom*, 205–09; McFadden a Lazarowicz, *The Scottish Parliament*, 49–50.

³³ *Standing Orders of the Scottish Parliament* Rule 9.3; Lynch, *Scottish Government*, 91–93.

tosti, které byly Skotsku na základě devoluce postoupeny a které dříve byly součástí kompetencí *Scottish Office*. Tomuto úřadu tak zůstaly pravomoci v oblastech, jež nebyly součástí devoluce.³⁴ Skotští ministři, a tedy i první ministr, jsou zároveň poslanci skotského parlamentu, z jehož řad jsou na ministerské posty delegováni. Na rozdíl od skotského parlamentu, jehož poslanci mohou zasedat i ve Westminsteru, členové skotské exekutivy nesmějí vykonávat žádnou funkci v britské vládě. Výběr prvního ministra a dalších členů skotské exekutivy je v podstatě totožný jako v případě britské vlády. Prvním ministrem se stává osoba, jejíž strana zvítězila ve volbách. Jediný rozdíl spočívá v tom, že první ministr musí získat souhlas parlamentu s vybranými kandidáty. Sestavování exekutivy může také ztížit koaliční charakter vlády.³⁵

Na rozdíl od ministrů, skotští právní úředníci – Lord Advocate a státní zástupce pro Skotsko – nemusejí být členy skotského parlamentu. I přesto musí být jejich jmenování a odvolání parlamentem schváleno.³⁶ Členství či nečlenství právních úředníků v parlamentu hraje důležitou roli v jejich podílu na činnosti této instituce. Pokud totiž nejsou členy skotského parlamentu, mohou se sice účastnit jednotlivých parlamentních procedur, nejsou však oprávněni hlasovat. V případě, že členy jsou, toto právo mají.³⁷ Lord Advocate stojí v čele prokuratury pro řízení spojené s násilnými nebo podezřelými úmrtími (criminal prosecution and investigation of deaths). Spolu se státním zástupcem pro Skotsko, který je jeho zástupcem, jsou poradci skotské exekutivy v právních otázkách a hájí její zájmy před soudem.³⁸

Členové skotské exekutivy dodržují princip kolektivní odpovědnosti, který vychází z tradice britské vlády, kde je tento princip pevně zakotven. Spočívá v tom, že všechna rozhodnutí exekutivy a její politika musí být podporovány všemi členy exekutivy, přičemž dostatečná diskuse a konzultace by měla předcházet konečnému stanovisku. Veškerá jednání mezi ministry o daném problému probíhají za zavřenými dveřmi. Jestliže jednou rozhodnutí padne, mají ministři povinnost toto rozhodnutí respektovat. Pokud ministr z jakéhokoli důvodu poruší tento závazek, očekává se, že ze své funkce odstoupí.³⁹

³⁴ Scotland Act 1998. Chapter 46, Section 44; The Scottish Parliament, *The Scottish Parliament and the Scottish Executive-Roles and Responsibilities* (Edinburgh: Scottish Parliament Factfile, December 2001), www.scottish.parliament.uk/welcoming_you/ff8.htm.

³⁵ McFadden a Lazarowicz, *The Scottish Parliament*, 73.

³⁶ *Scotland Act 1998*, Section 48; The Scottish Parliament: *Standing Orders of the Scottish Parliament*, Edition 1, 10. 12. 99, revision 15. 3. 02, Rule 4.3–4.4; McFadden a Lazarowicz, *The Scottish Parliament*, 74.

³⁷ *Scotland Act 1998*, Section 27.

³⁸ The Scottish Parliament: *The Scottish Parliament and the Scottish Executive-Roles and Responsibilities*, McFadden a Lazarowicz, *The Scottish Parliament*, 131.

³⁹ *Partnership for Scotland. An Agreement for the First Scottish Parliament*, May 1999, www.scottish.parliament.uk/msps/partnership.pdf; Lynch, *Scottish Government*, 39; McFadden a Lazarowicz, *The Scottish Parliament*, 78.

Během prvních dvou funkční období byla ve Skotsku u moci koaliční vláda labouristů a liberálních demokratů. Prvním ministrem se stal dlouholetý obhájce devoluce a také blízký spolupracovník Johna Smithe a Tonyho Blaira Donald Dewar. Z pohledu britského premiéra i zastánců devoluční politiky to byla jasná volba. Dewar byl osobností respektovanou nejen ve Skotsku, ale i v celé Británii. Svým stylem politiky patřil mezi umírněné. Usiloval především o zajištění stability nového politického uspořádání a fungování koaliční vlády.⁴⁰ Jeho úřadování ale předčasně ukončila náhlá smrt na podzim 2000. Musel se tedy hledat jeho nástupce. Nakonec se jím stal dosavadní skotský ministr pro podnikání a celoživotní vzdělávání Henry McLeish, který nepatřil mezi prominentní postavy Labouristické strany. Ve skotské politice se snažil o nový přístup k řešení problémů. Usiloval o větší roli skotské exekutivy, čímž se dostal do sporu s Blairovou vládou. Nevůli vzbudil např. svým návrhem na přejmenování skotské exekutivy na skotskou vládu (Scottish Government), které mělo posílené postavení skotské exekutivy symbolizovat. Díky nesouhlasu Londýna ale ke změně nedošlo. Nedlouho poté, v listopadu 2001, byl McLeish donucen k rezignaci na základě zveřejněných informací o jeho finančních machinacích v době, kdy byl poslancem britského parlamentu. Přestože se to stalo během výkonu poslaneckého mandátu ve Westminsteru, jeho další působení ve funkci prvního ministra bylo politicky zcela nepřijatelné, zejména vzhledem k deklarovaným principům otevřenosti a transparentnosti činnosti skotské exekutivy.⁴¹ Tato krátká epizoda McLeishovy vlády zcela jasně ukázala meze politiky devoluce. Bez souhlasu centrální vlády bylo velice těžké pro skotské labouristické politiky prosadit nějaké změny, neboť nemohli jít zcela proti politice vedení vlastní strany. To se potvrdilo i v případě McLeishova nástupce, Jacka McConnella, jenž ve skotské exekutivě zastával post ministra pro vzdělání, Evropu a vnější vztahy. I McConnell vyzdvihl nutnost nového přístupu ke Skotsku, a dokonce navrhoval přenesení dalších pravomocí z Londýna, ani jeho politika se ale nijak zásadněji od jeho předchůdců nezměnila. Navíc McConnell, stejně jako McLeish, nebyl favoritem Blairovy vlády na funkci prvního ministra. Londýn se do vedení skotské exekutivy snažil prosadit tehdejší skotskou ministryni pro podnikání a celoživotní vzdělávání Wendy Alexander, ta však nakonec z voleb odstoupila.⁴²

Ke změnám tak došlo až s příchodem menšinové vlády Skotské národní strany v květnu 2007. Bylo to v době, kdy se dny Tonyho Blaira na postu britského

⁴⁰ Jonathan Bradbury a James Mitchell, „Devolution and Territorial Politics: Stability, Uncertainty and Crisis“, *Parliamentary Affairs* 55, č. 2 (duben 2002): 300; James Mitchell a the Scottish Monitoring Team, „Scotland: Maturing Devolution“, in *The State of the Nations 2001*, 51.

⁴¹ Mitchell a the Scottish Monitoring Team, „Scotland: Maturing Devolution“, 51–57 a 68–69; Bradbury a Mitchell, „Devolution and Territorial Politics: Stability, Uncertainty and Crisis“, 300–3.

⁴² Bradbury a Mitchell, „Devolution and Territorial Politics: Stability, Uncertainty and Crisis“, 303–4.

premiéra pomalu chýlily ke konci. Prvním krokem nové vlády byla reorganizace struktury skotské exekutivy. V souladu se svým programem snížila SNP počet ministrů a reorganizovala jejich portfolia. Došlo tak k vytvoření postů pěti ministrů – členů kabinetu (Cabinet Secretaries) a deseti zástupců označovaných jako ministři (v předchozích koaličních vládách fungovalo devět ministrů a sedm zástupců). Post prvního ministra se nezměnil. Reorganizace se však dotkla i právních úředníků. Ti se již nemohou automaticky účastnit zasedání kabinetu, ale výhradně na pozvání ministrů. Skotská národní strana oddělila také politické a soudní pravomoci Lorda Advocate. Lord Advocate se tak může podílet na jednání kabinetu pouze tehdy, pokud jsou projednávány otázky týkající se prokuratury a občanských záležitostí. Oddělením pravomocí Lorda Advocate Skotská národní strana reflektovala dlouhotrvající debatu o soudní nezávislosti. Všechny tyto změny byly schváleny skotským parlamentem. Zároveň SNP iniciovala změnu názvu skotské exekutivy na skotskou vládu, k čemuž oficiálně došlo v září 2007.⁴³ Britská vláda, tentokrát ale pod vedením Gordona Browna, tuto změnu ke konci roku 2008 akceptovala.

Vzájemný vztah skotského parlamentu a exekutivy je obdobný vztahu Westminsteru k britské vládě. Skotská exekutiva je odpovědná parlamentu, který přezkoumává její činnost. Ministři skotské exekutivy jsou zároveň i poslanci parlamentu. S ohledem na to, že výbory skotského parlamentu mají za úkol přezkoumávat činnost skotské exekutivy, platí pravidlo, že ministr není členem parlamentního výboru, jenž má ve své kompetenci záležitosti, za které je příslušný ministr zodpovědný. Právě vztahy s jednotlivými výbory jsou někdy příčinou neshod mezi ministry a členy výborů, kteří kromě interpelací trvají na tom, aby ministři přicházeli do parlamentu a před výbory obhajovali vládní politiku. Tu určuje samotná skotská exekutiva. Přesto se očekává, že exekutiva bude ve formě prohlášení informovat parlament o hlavních vládních iniciativách. K tomuto účelu může také použít odpovědi na písemné dotazy poslanců, jak je to běžné ve Westminsteru. V britském parlamentu se odpovědi jednotlivých ministrů považují za neoficiální stanoviska, kdežto ve skotském případě se jedná o stanoviska oficiální.⁴⁴

Principy otevřenosti a participace se snaží dodržovat i skotská exekutiva. Ta často vydává politické a diskusní dokumenty, v nichž v hlavních rysech nastiňuje vládní návrhy zákonů. Dokumenty jsou poté rozeslány příslušným jednotlivcům nebo organizacím ke komentáři. Samotný skotský parlament není do této konzul-

⁴³ Scottish Parliament Official Report 24 May 2007, Col. 104–12, <http://www.scottish.parliament.uk/business/officialReports/meetingsParliament/or-07/sor0524-02.htm#Col137>; Paul Cairney, „The Scottish Executive“, in *Scotland Devolution Monitoring Report September 2007*, ed. Akash Paun (The Constitution Unit, 2007), 12–16, http://www.ucl.ac.uk/constitution-unit/files/research/devolution/dmr/Scotland_Sept07.pdf.

⁴⁴ The Scottish Parliament, *The Scottish Parliament and the Scottish Executive-Roles and Responsibilities*.

tační fáze zahrnut. Poté, co je konzultace ukončena, je návrh zákona předložen parlamentu.⁴⁵

V porovnání se skotským parlamentem má skotská exekutiva silnější postavení v tom smyslu, že se může podílet na rozhodování ve věcech, které nejsou parlamentu postoupeny. Např. v tzv. sdílených pravomocích (shared powers), což jsou pravomoci, které mohou být vykonávány současně skotskými i britskými ministry (např. financování vědeckého výzkumu, podpora vývozu atd.), nemá skotský parlament právo přijímat žádnou legislativu. Dále se jedná o exekutivní devoluci, v rámci které je skotská exekutiva zodpovědná za výkon určitých administrativních pravomocí v oblastech, které si ponechala britská vláda.⁴⁶

Zákon o Skotsku z roku 1998 obsahuje také opatření týkající se přerozdělování pravomocí. Jedná se o to, že funkce vykonávané skotskými ministry mohou být převedeny na ministry britské vlády, nebo tyto pravomoci mohou být vykonávány souběžně či pouze členem skotské exekutivy, avšak se souhlasem nebo po poradě s britským ministrem.⁴⁷

Zvláštní postavení má v důsledku přijetí devoluce státní správa ve Skotsku. Nepatří totiž mezi oblasti, které byly Skotsku postoupeny, ale i nadále spadá pod pravomoc centrální státní správy v Londýně (Home Civil Service). Skotští ministři, obdobně jako britští, však nesou odpovědnost za její každodenní činnost. Právě zaměstnanci státní správy jsou důležitým komunikačním pojítkem mezi Edinburhem a Londýnem.⁴⁸

Dopady devoluce na řízení skotských záležitostí v Londýně

Vytvoření skotského parlamentu a exekutivy ovlivnilo způsob, jakým jsou řešeny otázky týkající se Skotska na britské úrovni. Přijetí devoluce zintenzívnilo mezi politiky v Londýně debatu o tzv. *West Lothian Question*. Tato otázka byla poprvé položena v sedmdesátých letech labouristickým poslancem za skotský volební obvod *West Lothian* Tamem Dalylem. Dalyle se tázal, zda by měli skotští poslanci mít právo hlasovat v britském parlamentu o otázkách týkajících se vnitřní politiky Anglie, když angličtí zástupci tuto možnost v případě Skotska mít nebudou, neboť o skotských záležitostech by mělo rozhodovat skotské shromáždění v Edinburhu.⁴⁹ Navíc bylo zastoupení Skotska ve Westminsteru mnohem větší

⁴⁵ Ibid.

⁴⁶ *Scotland Act 1998*, Schedule 4, para 6.

⁴⁷ *Scotland Act 1998*, Section 108.

⁴⁸ Lynch, *Scottish Government*, 42–45; McFadden a Lazarowicz, *Scottish Parliament*, 76–77.

⁴⁹ Tam Dalyle, „The Slide to Independence“, in *A Diverse Assembly. The Debate on a Scottish Parliament*, ed. Lindsay Paterson (Edinburgh: Edinburgh University Press, 1998), 105–13.

než v případě Anglie. Skotské volební obvody totiž zahrnovaly menší počet obyvatel než obvody anglické. Řešení, které se britské vládě nabízelo a které mělo být odpovědí na oba dva problémy, bylo snížit počet skotských poslanců ve Westminsteru. K tomuto kroku Blairova vláda přistoupila ještě před všeobecnými volbami do britského parlamentu v květnu 2005 a snížila množství parlamentních křesel pro Skotsko ze 72 na 59. V logice skotského volebního systému mělo v důsledku tohoto opatření dojít k poklesu počtu členů autonomního parlamentu, neboť jednomandátové volební obvody, ve kterých se volí většinou, odpovídaly volebním obvodům pro volby do britského parlamentu vyjma volebního obvodu Orkneje a Shetlandy, který byl pro volby do skotského parlamentu rozdělen na dva. S touto možností strůjci devoluce počítali a již do zákona o Skotsku z roku 1998 zakomponovali ustanovení, které bralo v úvahu potenciální snížení skotských poslaneckých mandátů ve Westminsteru a jeho dopady na Skotsko.⁵⁰ Po sérii debat a konzultací k této otázce bylo dosaženo dohody, že k žádnému snížení počtu poslanců skotského parlamentu nedojde. Toto rozhodnutí bylo potvrzeno zákonem, který v roce 2004 přijal Westminster a kterým se doplňovala příslušná ustanovení zákona o Skotsku.⁵¹

V důsledku devoluce se nejenom zmenšil počet poslanců za Skotsko, ale došlo také ke snížení oblastí, kterým se mohou skotští zástupci v britském parlamentu věnovat. Převážně se tedy zabývají otázkami, které zůstaly v rukou Londýna. Mohou se ale zapojit i do projednávání těch oblastí, jež jsou ve Westminsteru řešeny na základě Sewelovy úmluvy (Sewel Convention). Ta souvisí s tím, že britský parlament vytvořením skotských autonomních institucí neztratil svoji suverenitu, což Tony Blair často v souvislosti s politikou devoluce zdůrazňoval, a má tak pravomoc přijímat zákony v oblastech, které byly Skotsku postoupeny. A právě Sewelova úmluva stanovuje, že tak britský parlament může činit pouze se souhlasem parlamentu skotského. Předpokládalo se, že této možnosti bude využíváno pouze občas, ale opak se ukázal být pravdou.⁵²

Co se týče britské vlády, zde došlo v souvislosti se vznikem skotských autonomních institucí ke změně v pravomocích a posléze i v postavení státního se-

⁵⁰ *Scotland Act 1998*. Section 86, Schedule 1; Lynch, *Scottish Government and Politics*, 134–35, 142–43.

⁵¹ *Scottish Parliament (Constituencies) Act 2004*, Chapter 13, http://www.opsi.gov.uk/acts/acts2004/ukpga_20040013_en_3.

⁵² Název této dohody je odvozen od Lorda Sewela, ministra pro Skotsko, který ji poprvé navrhl. Paul Bowers, *The Sewel Convention* (London: Parliament and Constitution Centre, 25 November 2005); Roger Masterman a Robert Hazell, „Devolution and Westminster“, in *The State of the Nations 2001, 203; Devolution: Memorandum of Understanding and Supplementary Agreements Between the United Kingdom Government, Scottish Ministers, the Cabinet of the National Assembly for Wales and the Northern Ireland Executive Committee*, SE/2002/54, www.scotland.gov.uk/library2/memorandum.

kretáře pro Skotsko. Státní sekretář postoupil svoji pozici ve vedení skotských záležitostí prvnímu ministru. Přestože o značnou část kompetencí státní sekretář přišel, některé významné pravomoci si ponechal. I nadále zastupuje zájmy Skotska v britské vládě, a představuje tak důležitý přímý komunikační kanál mezi skotskými autonomními orgány a britskými. Zároveň také zastupuje britskou vládu ve Skotsku. Je zodpovědný za to, aby zákony skotského parlamentu byly v souladu nejen s postoupenými pravomocemi, ale i s mezinárodními závazky Spojeného království. Zabývá se také zákony, které schvaluje britský parlament a které mají dopad na Skotsko, a nese odpovědnost za platbu vládní subvence skotskému jednotnému rozpočtovému fondu. Určitou změnu v roli státního sekretáře mělo signalizovat přejmenování jeho úřadu ze *Scottish Office* na *Scotland Office*. Již se tedy nejedná o skotský úřad, ale o úřad zastupující Skotsko, a to zejména v záležitostech, které si ponechaly centrální orgány.⁵³

Protože autonomní instituce nevznikly jenom ve Skotsku, ale také ve Walesu, a v obou případech nedošlo ke zrušení funkcí státních sekretářů, začaly se objevovat názory, že není nutné, aby tyto funkce jako samostatné zůstaly v britské vládě zachovány, ale že by mělo dojít k jejich sloučení. Tony Blair se ale nakonec rozhodl pro jiné řešení, kterým snížení pravomocí státního sekretáře pro Skotsko reflektoval. V červnu 2003 přestal být státní sekretář samostatným členem britského kabinetu a jeho portfolio bylo spojeno s portfoliem ministra dopravy. Zároveň byl jeho úřad převeden na nově ustavené oddělení pro ústavní záležitosti (Department for Constitutional Affairs, DCAF).⁵⁴

Na druhé straně Blair souhlasil s tím, aby byl v britské vládě v souvislosti s devolucí vytvořen nový post – Nejvyšší státní zástupce pro Skotsko (Advocate General for Scotland). Ustavení této pozice je dokonce zakotveno v samotném zákoně o Skotsku z roku 1998. Nejvyšší státní zástupce pro Skotsko má za úkol poskytovat právního poradenství centrální vládě v oblasti skotského práva a zabývat se veškerými zákony schvalovanými ve Westminsteru, které se dotýkají Skotska a zároveň přezkoumávat, zda skotský parlament nepřesahuje své kompetence.⁵⁵

⁵³ House of Lords Select Committee on Constitution, Devolution: *Inter-Institutional Relations in the United Kingdom Session 2002–03* 2nd Report, HL 28 (London: The Stationery Office, 2003), 21–24; Oonagh Gay, *Devolution and Concordats*, Research Paper 99/84 (London: Parliament and Constitution Centre, House of Commons Library, 19 October 1999), 13–15; Lynch, *Scottish Government and Politics*, 129–32; McFadden a Lazarowicz, *The Scottish Parliament*, 88.

⁵⁴ Matthew Leeke, Chris Sear a Oonagh Gay, *An Introduction to Devolution in the UK*, Research Paper 03/84 (London: Parliament and Constitution Centre, House of Commons Library, 17 November 2003), 34.

⁵⁵ *Scotland Act 1998*. Chapter 46, Section 33, Schedule 6.

Meziinstitucionální vztahy – úroveň britská

Vztahy mezi Edinburghem a Londýnem nejsou s přijetím politiky devoluce řešeny pouze bilaterálně, ale také v rámci formálních platform, do kterých jsou zapojeny i ostatní autonomní vlády, nikoli ale parlamenty, což často vede ke kritice takovéto spolupráce právě ze strany parlamentů. První takovou linií spolupráce jsou tzv. konkordáty, které upravují vztahy mezi britskou vládou a vládami Skotska, Walesu a Severního Irsku v oblastech Evropské unie, finanční podpory průmyslu, mezinárodních vztahů a statistiky. Neznamená to ale, že by v rámci konkordátů nemohly být řešeny bilaterální vztahy mezi centrální a autonomní vládou. Příkladem takové spolupráce může být konkordát mezi skotskou exekutivou a britským ministerstvem vnitra.⁵⁶

Další platformou je Společný výbor ministrů (Joint Ministerial Committee, JMC), v jehož rámci dochází také ke spolupráci zástupců vlád – britské, skotské, velšské a severoirské. Jedná se konzultativní orgán. Jeho rozhodnutí nejsou tudíž pro členy závazné, ale přesto se očekává jejich dodržování. Úkolem výboru je zabývat se pravomocemi autonomních vlád a centrální vlády, věnovat se možným kompetenčním problémům a v neposlední řadě řešit vzájemné spory. Výbor se schází na dvou úrovních – plenární a ministerské. Plenární setkání by se měla konat minimálně jednou ročně a kromě nejvyšších představitelů vlád a jejich zástupců, případně dalších ministrů, se ho účastní také jednotliví státní sekretáři. Na ministerské úrovni dochází k setkáním dle potřeby. V rámci těchto setkání se projednávají otázky týkající se Evropské unie (EU), chudoby nebo zdravotnictví.⁵⁷

Na rozdíl od Společného výboru ministrů se na činnosti Britsko-irské rady (British-Irish Council, BIC) podílejí navíc také zástupci irské vlády, Normanských ostrovů a ostrova Man. Předmětem jednání bývají aktuální otázky, které jsou pro jednotlivé účastníky nějakým způsobem významné. Diskutovány jsou například drogová problematika, životní prostředí, zdravotnictví, sociální začleňování, men-

⁵⁶ *Devolution: Memorandum of Understanding and Supplementary Agreements Between the United Kingdom Government, Scottish Ministers, the Cabinet of the National Assembly for Wales and the Northern Ireland Executive Committee*, Lynch, *Scottish Government and Politics*, 149–150; McFadden a Lazarowicz, *The Scottish Parliament*, 86; Scottish Parliament, *Concordats*, Research Paper 99/12, 6 October 1999, 13, www.scottish.parliament.uk/whats_happening/research/pdf_res_papers/rp99-12.pdf.

⁵⁷ „Agreement on the Joint Ministerial Committee“, in *Devolution: Memorandum of Understanding and Supplementary Agreements Between the United Kingdom Government, Scottish Ministers, the Cabinet of the National Assembly for Wales and the Northern Ireland Executive Committee*.

šinové jazyky nebo cestovní ruch. K jednáním rady dochází minimálně jednou ročně.⁵⁸

Výše uvedené platformy vznikly za účelem potřeby centrálně koordinovat vztahy mezi centrem a autonomními vládami. V případě Společného výboru ministrů i Britsko-irské rady platí, že premiér nebo další členové britské vlády jednotlivým setkáním předsedají. JMC i BIC slouží k výměně názorů, příkladů dobré praxe či k výměně informací k současným tématům. Problém ale spočívá v tom, že je zcela na úvaze britské vlády, zda k jednání v rámci těchto institucí dojde. Autonomní vlády jsou v tomto ohledu zcela závislé na centrální vládě. Záleží tedy pouze na ochotě konkrétního politika, zda bude tohoto nástroje využívat, či nikoli. Neexistují žádné „donucovací“ mechanismy. V praxi tak docházelo k tomu, že tyto platformy nebyly dostatečně využívány. Příkladem mohou být plenární zasedání JMC, ke kterým od roku 2002 do konce vlády Tonyho Blaira vůbec nedošlo. Nebo lze uvést jednání JMC o reformě zdravotnictví, kdy v roce 2000 proběhla čtyři jednání pod Blairovým vedením, ovšem tím vše skončilo. Jednání dále nepokračovala, protože, jak uvádí profesor Alan Trench, britský premiér se zaměřil na řešení jiných problémů.⁵⁹ Je nezbytné na tomto místě poznamenat, že Blairova vláda místo formálně nastavených mechanismů využívala spíše neformálních vztahů se skotskou exekutivou, což bylo umožněno tím, že ve Skotsku byli u moci rovněž labouristé, i když v koalici s liberálními demokraty. Za tento přístup byla vláda Tonyho Blaira kritizována, ať již ze strany Sněmovny lordů, nebo také Skotskou národní stranou poté, co se ve Skotsku chopila v roce 2007 vlády.

Meziinstitucionální vztahy – úroveň evropská

Přijetí devoluční politiky ovlivnilo také vztahy mezi Skotskem a Evropskou unií (EU). Přestože problematika EU zůstala v rukou centrálních institucí a hlavní roli v kontextu skotsko-evropských vztahů i nadále sehrává britský premiér a vláda, nelze zapojení skotských autonomních institucí opominout. Evropská unie totiž pokrývá širokou škálu oblastí včetně těch, které byly Skotsku postoupeny. Příkladem může být politika rybolovu. V případě evropské politiky tak zcela platí slova Tonyho Blaira, že devoluce přináší změnu ve způsobu implementace politiky.

⁵⁸ Gerard Murray, „New Relations Between Scotland and Ireland“, in *Scotland: The Challenge to Devolution*, 128; The Scottish Parliament, The British-Irish Council, Research Note 00/7, 28 January 2000, 6, 8, 13–14, www.scottish.parliament.uk/whats_happening/research/pdf_res_notes/rn00-07.pdf.

⁵⁹ Alan Trench, „The More Things Change, The More They Stay the Same. Intergovernmental Relations Four Years On“, in *Has Devolution Made a Difference? The State of Nations 2004*, ed. Alan Trench (Exeter: Imprint Academic, 2004), 180.

Vztahy mezi centrální vládou a Skotskem v oblasti Evropské unie jsou upraveny zákonem o Skotsku z roku 1998 a také konkordátem o koordinaci politických záležitostí Evropské unie. Zákon o Skotsku umožňuje skotským ministrům „asistovat“ jejich britským kolegům při řešení evropských otázek, které se vztahují k postoupeným oblastem.⁶⁰ Konečné rozhodnutí je ale vždy v rukou britské vlády. Britská vláda může tedy reflektovat názory skotské exekutivy pouze do té míry, do jaké jsou v souladu s jejími představami. Jestliže přijme stanovisko, se kterým Skotsko nesouhlasí, neexistuje žádný mechanismus, v rámci kterého by skotští ministři mohli rozdílný postoj v EU prosadit. V této souvislosti konkordát výslovně hovoří o tom, že skotská exekutiva musí respektovat britský postoj, který ze vzájemných diskusí vzejde a který bude odrážet zájmy Spojeného království jako celku.⁶¹

Skotští ministři se také na základě článku 146 Maastrichtské smlouvy mohou podílet na jednáních Rady EU v oblastech, které byly Skotsku postoupeny. Vystupují ale jako představitelé Spojeného království, nikoli Skotska. Členové skotské exekutivy této možnosti samozřejmě využívají. Během prvního funkčního období se podíleli na činnosti 40 Rad EU a tento počet se v dalších letech podstatně zvýšil.⁶² Pravidelně se účastní jednání Rady pro zemědělství a rybolov či Rady pro životní prostředí. Jelikož skotští ministři na těchto zasedáních zastupují Spojené království, dochází tak ke zvláštní situaci. Představitelé skotské exekutivy nejsou za svoje činy odpovědní britskému parlamentu, neboť tuto odpovědnost nesou britští ministři, ale parlamentu skotskému. Ten však není oprávněn přijímat jakékoli rozhodnutí nad rámec svých pravomocí, kam záležitosti týkající se EU patří, a tak „prakticky taková odpovědnost neexistuje“.⁶³

Na druhé straně je skotská exekutiva odpovědná za implementaci závazků Evropské unie do skotského právního systému v postoupených oblastech. Pokud Skotové včasnou účinnost evropské legislativy nezajistí, je britská vláda oprávněna příslušné zákony přijmout. V případě, že v důsledku neimplementování evropských závazků skotskou exekutivou bude centrální vláda nucena

⁶⁰ *Scotland Act 1998*, Schedule 5, Paragraph 7.

⁶¹ „Concordat on Co-ordination of European Policy Issues – Scotland“, in *Devolution: Memorandum of Understanding and Supplementary Agreements Between the United Kingdom Government, Scottish Ministers, the Cabinet of the National Assembly for Wales and the Northern Ireland Executive Committee*.

⁶² Alan McLeod, *The Scottish Parliament and Europe*, SPICe briefing, 03/44, 04 June 2003, 7, www.scottish.parliament.uk/research/briefings-03/sb03-44.pdf; Amanda Sloat, „Scotland and Europe: Links Between Edinburgh, London, and Brussels“, *Scottish Affairs*, 31 (jaro 2000): 98–99.

⁶³ Trench, „The More Things Change, The More They Stay the Same“, 169; srovnej Bogdanor, *Devolution in the United Kingdom*, 279.

předstoupit před Evropský soudní dvůr, jakékoli sankce půjdou k tíži skotské exekutivy.⁶⁴

S ohledem na včasné zajištění implementace evropských norem do skotského práva vytvořil skotský parlament speciální výbor (výbor pro evropské a vnější vztahy). Výbor se zabývá nejen problematikou evropské integrace v oblastech, ve kterých má pravomoc přijímat legislativu, ale také se věnuje i obecnějším otázkám integračního procesu.

Za účelem bližšího spojení s politikou EU mají skotský parlament i exekutiva v Bruselu svá zastoupení. Skotský parlament je reprezentován tzv. evropským úředníkem, který se zaměřuje na rozvoj vztahů mezi parlamentem a skotskými zástupci ve Výboru regionů, v Evropském parlamentu a dalšími úřady regionálních parlamentů v Bruselu. Skotská exekutiva zřídila v červnu 1999 v „hlavním městě EU“ vlastní evropský úřad (Scottish Executive's European Union Office, SEEUO), jehož úkolem je zprostředkovávat informace mezi exekutivou a Bruselem a naopak, zpracovávat analýzy, posilovat spolupráci s evropskými institucemi a celkově napomáhat lepší prezentaci Skotska v EU. Sídlem SEEUO i evropského úředníka je Skotský dům (*Scotland House*), jenž vznikl v souvislosti s devolucí v roce 1999 a svoji činností v podstatě navazuje na *Scotland Europa*, která byla ustavena konzervativní vládou Johna Majora v roce 1992. Tato organizace i nadále podporuje a zajišťuje služby pro skotské podniky v EU (např. the Scottish Whisky Association nebo Scottish Financial Enterprise).⁶⁵

Přestože skotská exekutiva i parlament jsou v Bruselu zastoupeny vlastními orgány, nesmí být jejich činnost v rozporu s postojem britské vlády. Za dodržování jednotné linie je zodpovědná stálá delegace Spojeného království (UKRep) v Bruselu. V podstatě se dá říci, že jsou jí bruselská zastoupení skotských autonomních institucí podřízena. Stálá delegace tak úzce spolupracuje nejen se skotskými orgány v Bruselu, ale také v Edinburhu.⁶⁶

Skotské autonomní instituce rozvíjejí spolupráci také s dalšími orgány v Evropské unii. Důležitým mechanismem pro koordinaci stanovisek k evropské problematice mezi představiteli institucí jak na skotské, tak na evropské úrovni je

⁶⁴ „Concordat on Co-ordination of European Policy Issues,“ in *Devolution: Memorandum of Understanding and Supplementary Agreements Between the United Kingdom Government, Scottish Ministers, the Cabinet of the National Assembly for Wales and the Northern Ireland Executive Committee; srovnej McLeod, The Scottish Parliament and Europe*, 6–7.

⁶⁵ Sloat, „Scotland and Europe“, 100–01; Lynch, *Scottish Government*, 160; The Scottish Parliament. European Committee, 5th Report 2002. *An Inquiry into Scotland's Representation in the European Union*, SP Paper 676, Session 1 (2001) www.scottish.parliament.uk/official_report/cttee/europe-02/eur02-05-01.htm.

⁶⁶ The Scottish Parliament. European Committee: 5th Report 2002. *An Inquiry into Scotland's Representation in the European Union*; Sloat, „Scotland and Europe“, 98 a 101.

skupina EMILE (European Elected Members Information and Liaison Exchange). Skládá se ze zástupce prvního ministra, členů evropského výboru skotského parlamentu, Výboru regionů, skotských poslanců v Evropském parlamentu, členů Hospodářského a sociálního výboru EU, zástupců místní správy a také ze skotských delegátů na konferenci okrajových a přímořských regionů (Conference of Peripheral and Maritime Regions). Problémem této skupiny je, že se soustředí spíše na výměnu informací a organizaci seminářů a méně na koncepci strategických plánů pro prezentaci společné pozice politiky. Odporuje také principu otevřenosti, neboť její členové se scházejí za zavřenými dveřmi a její dokumenty jsou k dispozici pouze členům této skupiny.⁶⁷ I přes příslib zlepšení, zatím k nápravě nedošlo.

Kromě EMILE je skotský parlament zastoupen i v celoevropské síti regionálních parlamentů – CALRE (Conference of the Presidents of the European Regional Legislative Parliaments). Na činnosti této sítě se podílejí předsedové jednotlivých autonomních legislativních orgánů v Evropské unii. Působí zde 74 regionů z osmi členských zemí Unie. CALRE vznikla již v roce 1997 a jejím cílem je především usilovat o zachování principu subsidiarity a odpovědnosti při rozhodování evropských institucí vůči obyvatelům Evropské unie. Představitelé CALRE kladou důraz na výměnu informací nejen mezi jednotlivými členy, ale také mezi národními parlamenty a Evropským parlamentem. V neposlední řadě chce být tato instituce jednotným hlasem regionálních parlamentů v Unii.⁶⁸

Obecně lze říci, že skotský parlament i exekutiva usilují o to, aby měly vliv na rozhodování o evropských záležitostech. Tento vliv je ale z hlediska formální spolupráce limitován podobou devoluce, kde autonomní instituce musí dodržovat jednotnou politickou linii s britskou vládou. Na druhé straně se snaží vliv centrální vlády vyvažovat zapojováním se do neformálních sítí a spoluprací s dalšími regionálními autonomními orgány v rámci Evropské unie.

Závěr

Politika devoluce nebyla ani tak vlastní iniciativou Tonyho Blaira, ale navazoval v ní na své předchůdce. Její přijetí zcela jistě znamenalo změnu ve vedení skotských záležitostí. Ta ale nebyla tak radikální, jak se z vystupování Tonyho Blaira mohlo zdát a jak možná někteří obhájci devoluce očekávali. Z pohledu mecha-

⁶⁷ The Scottish Parliament. European Committee: *5th Report 2002. An Inquiry into Scotland's Representation in the European Union.*

⁶⁸ Noreen Burrows, „Relations with the European Union“, in *A Guide to the Scottish Parliament*, ed. Gerry Hassan, Centre for Scottish Public Policy, The Stationery Office Ltd., Edinburgh, 1999, 128; oficiální stránka CALRE, <http://www.calrenet.eu/>.

nismů fungování skotských autonomních institucí lze za důležitou změnu oproti britské parlamentní tradici označit volební systém, jenž je založen na kombinaci proporční a většinové volby. Zavedení tohoto systému činí velice obtížným pro politické strany získat parlamentní většinu a vytvořit většinovou vládu. Změny se dotkly i zákonodárného procesu, a to především ve dvou oblastech. První je posílení role výborů, které na rozdíl od Westminsteru mohou předkládat legislativní návrhy. Druhou pak zavedení povinných konzultací o problému, jenž měl být upraven příslušnou legislativou, jak s odbornou, tak širokou veřejností. Podařilo se také prosadit princip rovných příležitostí, i když pouze v případě většího zastoupení žen. Z hlediska vlivu Tonyho Blaira na nastavení a fungování těchto mechanismů lze konstatovat, že změny jako volební systém, větší role parlamentních výborů či podpora rovných příležitostí byly výsledkem činnosti obhájců devoluce v čele s Blairovým spolupracovníkem Donaldem Dewarem než Tonyho Blaira samotného. Na druhé straně zavedením konzultací jako nezbytné součásti legislativního procesu byly reflektovány principy otevřenosti a participace, které prosazovali nejen zastánci devoluční politiky, ale i Tony Blair. Naopak britský předseda vlády se snažil ovlivnit obsazování postu prvního ministra skotské exekutivy (jednalo se o členy stejné strany), což se mu kromě Donalda Dewara nepodařilo.

Devoluce nepřinesla příliš velké změny v řízení skotských záležitostí na britské úrovni. Funkce státního sekretáře zůstala v centrální vládě zachována, přestože jeho role byla částečně omezena, což se projevilo ve spojení s jiným ministerským postem. Skotští poslanci i nadále zasedají v britském parlamentu, byť byl jejich počet snížen a také ubylo oblastí, kterými se mohou zabývat. Platí však, že Westminster je oprávněn, a během Blairovy vlády se tak stávalo poměrně často, přijímat legislativu ohledně Skotska ve všech oblastech, nejenom v těch, jež si Londýn ponechal. V případě přenesených pravomocí tak ale činí se souhlasem skotského parlamentu. Tímto opatřením je vyjádřena svrchovanost britského parlamentu, kterou Tony Blair považoval za podmínku nezbytnou pro prosazování devoluční politiky.

Přijetí devoluce rozšířilo počet aktérů, zejména subnárodní úrovně, kteří jsou zapojeni do procesu rozhodování na britské a evropské úrovni. Úspěšnost spolupráce v rámci meziinstitucionálních platforem, především Společného výboru ministrů a Britsko-irské rady, byla za Blairovy vlády spíše diskutabilní, neboť sám premiér a členové jeho vlády nebyli příliš ochotni těmto platforem spolupráce využívat. Spoléhalo se spíše na neformální vztahy se skotskou exekutivou, což bylo umožněno tím, že jak skotská, tak britská vláda byla v rukou Labouristické strany. Omezený vliv skotských autonomních institucí lze zaznamenat i ve vztahu k Evropské unii, neboť musí v přístupu k evropské politice dodržovat oficiální britskou linii. Ministři za Skotsko se sice mohou účastnit jednání při formulaci této linie

v postoupených oblastech, konečné slovo mají ale členové britské vlády. Záleží pouze na vůli premiéra a britských ministrů, zda budou názory skotských zástupců respektovat.

Přestože Blair často hovořil o nutnosti větší odpovědnosti Skotů za řízení svých záležitostí, z pravomocí, které byly skotským institucím postoupeny, vyňal jeden velmi důležitý nástroj, jehož používání by zaručilo onu odpovědnost. Tímto nástrojem jsou fiskální kompetence. Skotské autonomní orgány se tak musejí spoléhat na britský rozpočet, ze kterého každý rok získávají určitou sumu peněz na svoji činnost.

Tony Blair v souvislosti s devolucí rovněž akcentoval zachování jednoty Spojeného království a nutnosti bránit se nacionalistické hrozbě.⁶⁹ Když však v létě 2007 opouštěl post britského ministerského předsedy, byli ve Skotsku u moci právě nacionalisté a otázka možného odtržení Skotska nabyla opět na aktuálnosti.

⁶⁹ Projev Tonyho Blaira v knihovně Playfair, Edinburgh University, 28. červen 1996, in Blair, *New Britain*, 269.

VEŘEJNÉ MÍNĚNÍ A REVOLUCE V ROCE 1830–1831¹

KAREL SVOBODA

Abstract

Public Opinion and Revolution in 1830–1831

The paper examines the growing importance of public opinion and its influence on foreign policy decision-making processes in main European countries of the early 1830s. It compares the impact of public opinion on Russia, France and Great Britain in the wake of revolutionary crises. The author argues that public opinion at that time helped drive Russia and the more liberal European powers in conflicting directions.

Keywords: Russia, Poland, revolution, public opinion

Období po napoleonských válkách zaznamenalo obrovský růst do té doby nevidaných jevů. Industrializace, růst počtu městského obyvatelstva a posilování vlivu novin způsobily, že se evropské vlády musely stále více potýkat se silou veřejného mínění. Prudký rozvoj industrializace, nárůst obyvatelstva měst a rychlejší šíření informací napomohlo vzestupu nároků veřejnosti na spolurozhodování o osudech vlastní země. Nejsilněji byla taková tendence cítit v západní Evropě. Jak britská, tak i francouzská vláda se nacházely ve velmi slabém postavení, prakticky jim permanentně hrozilo odvolání, a nemohly z toho důvodu domácí veřejné mínění lehce ignorovat.

Oproti předcházejícím obdobím jejich politika nemohla sledovat čistě „státní zájmy“, jak je chápali jednotliví aktéři rozhodovacího procesu, ale jejich kroky musely být přinejmenším vlivem veřejného mínění korigovány. Slabost vlád obou zemí přímo narážela na zesílenou pozornost společnosti vůči momentálním krizím. Nejlepším příkladem jednání pod tlakem veřejného mínění byly francouzské,

¹ Studie byla zpracována v rámci Výzkumného záměru IMS UK FSV (MSM0021620841).

a dokonce i anglické návrhy zprostředkování jednání o polském problému. Polský národ, jako plně konstituovaná entita se svými elitami a tradicemi, byl včleněn do ruského státu. I když nominálně samostatný, byl s Ruskem spojen osobou cara. Prakticky od posledního dělení Polska, kdy problém vznikl, byl vnímán jako vážné nebezpečí pro samotnou ruskou bezpečnost.

Síla veřejného mínění se výrazně zvětšovala v dobách krize, kdy se jeho pozornost upírala k jedné důležité otázce. Pro západní Evropu představovalo tuto otázku nebezpečí ze strany Ruska a reakce na něj. Vlády, které se nacházely v málo pevné situaci, kdy jejich podpora závisela na každém detailu, byly pochopitelně nuceny respektovat veřejné mínění ve výrazně větší míře než vlády s pevnou základnou v domácí politice. Následující studie se bude věnovat právě vztahu mezi silou veřejného mínění a zahraniční politikou jak západoevropských zemí, tak i Ruska v době povstání let 1830 a 1831. Předkládaná studie si neklade za cíl popsat všechny názory, které na Rusko a jeho politiku vůči Polsku panovaly, ale spíše přiblížit názorový rozpor mezi převládajícím míněním v západní Evropě a Rusku. Z odlišných názorových paradigmat následně vycházela i odlišná zahraniční politika Ruska a zemí západní Evropy.

Z hlediska metodologie není zkoumání veřejného mínění jednoduchou oblastí. Zatímco pro západní Evropu lze s jistotou mírou opatrnosti použít novinové články a reakce na ně, v Rusku je naše situace výrazně komplikovanější. Jistotou možnost dávají literární díla, která byla vydávána v evropských zemích či Rusku, další jsou interní hlášení šéfa tajné policie Alexandra Christoforoviče Benkendorfa Mikuláši I. O roli veřejného mínění na jejich rozhodování se zmiňovali i představitelé východních mocností jako rakouský kancléř Metternich, nebo ruský car Mikuláš I. Oba si byli vědomi, že zbavena podpory se jejich vláda může velmi rychle zhroutit.

Proměny pod vlivem veřejného mínění

Ruská zahraniční politika ve třicátých letech devatenáctého století sledovala vedle čistě politických jednání v ostatních zemích i takovou veličinu, jakou bylo veřejné mínění, a to jak v západní Evropě, tak i v samotném Rusku. Zatímco vnitřní limit v podobě názorů ruské společnosti na jednotlivé kroky byl pod zjevnou kontrolou a nepředstavoval výrazné riziko, vnější v podobě veřejného mínění v západních zemích problémy působil. Západní vlády, byť přímo nejednaly podle názorů ve společnosti, byly nuceny jim alespoň částečně naslouchat. Vliv veřejného mínění ještě více posílila červencová revoluce ve Francii, a také parlamentní reforma ve Velké Británii v roce 1832, která dodala k celkové velikosti elektorátu další půlmilion,

čímž ho zdvojnásobila. Vůči působení veřejného mínění nebyli imunní ani státníci, kteří byli a jsou považováni za zastánce absolutismu. Musel s ním počítat například i rakouský kancléř Metternich. Jak výstižně poznamenal ve svých pamětech, „pouze jasné definovaná a vykonaná rozhodnutí mohou být přijata veřejností“.²

Nejdůležitější roli ve veřejném mínění začínaly v průběhu dvacátých a třicátých let devatenáctého století hrát noviny. Největší deníky, a to hlavně v Británii, zřizovaly funkce zahraničních editorů či zpravodajů. Dopisovatelé již neotiskovali pouze oficiální informace bez jakékoli kontroly, jako tomu bylo doposud, ale byli schopni i formulace vlastního názoru a vlastní politické linie. Jak psal jeden z autorů novinových článků o Rusku, „bylo by pošetilé odmítat a nerozvázné přehlížet efektivní vliv moderního motoru veřejného mínění a vlády, periodického tisku“.³ Z mnoha depeší ruského velvyslance Pozzo di Borge z Paříže a, o něco méně, i jeho kolegy Christofora Andrejeviče Lievena z Londýna lze vyčíst, že náladám ve veřejnosti byla ruskými oficiálními místy věnována velká pozornost. Nicméně aktivity neskončily pouze u monitorování, Rusko se snažilo aktivně veřejné mínění ovlivňovat ve svůj prospěch.

Rozhodující skupiny byly relativně velmi malé, stejně malé byly také voličské základny. Síla veřejného mínění byla determinována dostupností informací, i v nejrozvinutějších zemích zasahovala pouze malou část obyvatelstva. V Británii byl například průměrný náklad nejrozšířenějších novin pouze okolo 7000 výtisků denně, v ostatních zemích ještě o něco méně. Celkový náklad všech pařížských novin dosahoval v roce 1830 v úhrnu zhruba 50 000. Podobně tomu bylo i u knih. Obvyklý náklad průměrného románu se pohyboval mezi 1000 a 1500 kusů.⁴ Na druhou stranu je ale toto srovnání lehce zavádějící. Zatímco knihy si kupovali jednotlivci, noviny byly často čteny v klubech a kavárnách. Z toho důvodu nelze auditorium plně ztotožňovat s nákladem. Pro zkoumání veřejného mínění v zemi je taková situace velmi nepříjemná a výrazně jej ztěžuje.

Na rostoucí podněty ze strany veřejnosti museli reagovat také samotní panovníci. Zvláště v období po červencové revoluci v roce 1830 hledala nová francouzská vláda prostředky jak legitimizovat svoji moc v očích veřejnosti a zároveň se vyrovnat s minulostí země. Vláda Ludvíka Filipa se velmi důsledně snažila zatlačit do pozadí svůj revoluční původ, její legitimita nemohla pocházet ani z nějaké specifické sociální vrstvy.⁵

² Metternich-Nesselrode, 1. září 1830, in Clemens Lothar Metternich, *Memoirs of Prince de Metternich* (London: Richard Bentley and son, 1880) Vol. 5, 964, 27.

³ Lacy Evans, *The Designs of Russia* (London: John Murray, 1828), 148.

⁴ Martyn Lyons, *Post-Revolutionary Europe 1815–1856*, (New York: Palgrave Macmillan, 2006), 115.

⁵ Ibid. 129. Typickým příkladem takového jednání bylo zakoupení Delacroixova obrazu „Svoboda vedoucí lid“, který byl uschován před zraky veřejnosti a vystaven až po pádu červencové monarchie.

Ve veřejnosti se stále více sílila obliba napoleonského období, což pro slabý režim Ludvíka Filipa představovalo značnou hrozbu. Žádný významný politik sice nebyl spojen přímo s napoleonskou myšlenkou, na druhou stranu vzpoury bonapartistů v letech 1832 a 1834 upozorňovaly na trvajících nebezpečí. Francouzský král byl tedy nucen upevnění své moci absorbovat část napoleonských symbolů. O něco později, v roce 1840, proto byly Napoleonovy ostatky převezeny do Paříže a umístěny v Invalidovně.⁶

Obavy z Ruska

Strach z Ruska vzrůstal s tím, jak rostlo ruské území, tedy spolu s tím, jak se stávalo silnou součástí evropské politiky. V osmnáctém století bylo Rusko ještě poměrně neznámou zemí, jistý ohlas si u evropské inteligence získala pouze vláda Kateřiny II. Objevovaly se sice některé cestopisy, které tuto zemi popisovaly, ale celkově byla spíše kuriozitou než předmětem strachu.⁷

Počátky obav z Ruska a jeho moci se začaly objevovat v období po roce 1812, i když celkový dojem byl prozatím spíše příznivý. Americký historik Paul W. Schroeder dokonce uvádí, že britská vláda musela po roce 1815 tlumit proruské vášně obyvatelstva a zdůrazňovat, že vítězství nad Napoleonem bylo kolektivní záležitostí, nikoli zásluhou samotného Ruska.⁸ Přesto se v západoevropských zemích začaly objevovat práce zaměřené na boj s „ruským nebezpečím“. Jako jeden z příkladů můžeme uvést knihu Charlese Lesura z roku 1812 *Des progrès de la puissance russe*, v níž se objevuje údajný testament Petra Velikého a která si svoji oblibu udržela i po Napoleonově pádu.⁹ Po této knize následovala celá řada publikací popisujících Rusy jako východní barbary a varujících před jejich vojenskou silou, jako byla například kniha *A Sketch of the Military and Political Power of Russia in the year 1817* z pera sira Roberta Wilsona, britského vojenského přidělence k ruské armádě, vydaná v roce 1812.¹⁰ Zvláště ve Francii, kde byla ještě živá propaganda polské-

⁶ Lyons, *Post-Revolutionary Europe 1815–1856*, 60–61. Taras Burmistrov, *Rossija i Zapad* (Sankt Peterburg, 2000), 52, http://en.e-lingvo.net/library_download_8722.html.

⁷ Například: William Coxe, *Travels into Poland, Russia, Sweden, and Denmark: interspersed with historical relations and political inquiries* (Dublin: 1785).

⁸ Paul W. Schroeder, *The Transformation of the European Politics, 1763–1848* (London: Clarendon Press, 1996), 520.

⁹ Charles Lesur, *Des progrès de la puissance russe: depuis son origine jusqu'au commencement du XIXe siècle* (Paris 1812). Anthony Cross, *Peter the Great through British Eyes: Perceptions and Representations of the Tsar since 1698* (Cambridge: Cambridge University Press, 2000), 113.

¹⁰ Raymond T. McNally, „The Origins of Russophobia in France: 1812–1830“, *American Slavic and East European Review* 17, č. 2 (duben 1958): 173.

ho vévodství jako hráze proti Rusům, padaly tyto poznámky na úrodnou půdu.¹¹ Nicméně rozmach podobné literatury, a hlavně změna chápání Ruska, nastaly až po skončení napoleonských válek. Rusko po nich bylo mocensky přítomno v Polsku, Finsku a Besarábii, posunulo se tedy výrazně směrem do Evropy. I přes zásluhy na Napoleonově porážce postupně ruská reputace začínala přecházet v obavy. Velká část evropské liberální veřejnosti věřila v Alexandrovu velkomyslnost a očekávala, že udělí obsazenému Polsku nezávislost. Jak uvedl Thomas Jefferson, jinak Alexandrův velký obdivovatel: „Upřímně si přeji, aby mohly být tajné dohody z Vídně jednou zveřejněny, abychom mohli usmířit náš příznivý pohled na něj [Alexandra] s jeho podílem na zničení dávných a nezávislých států, přesunující je a jejich obyvatele jako farmy a stáda dobytka od jednoho vlastníka ke druhému a dokonce si ještě beroucí část lupy.“¹² Rusko se navíc stalo velmocí považovanou za nepoměrně silnější než jakákoli jiná. To zavdávalo k obavám z ruské rozpínatosti, čímž postupně od Francie přebíralo pověst země představující hlavní hrozbu pro evropskou bezpečnost.

Alexandr si evropskou veřejnost nijak nezískal ani svým postojem vůči řeckému povstání po celá dvacátá léta. Ačkoli byla od něj i v Rusku všeobecně očekávána pomoc křesťanským bratrům proti bezbožným Turkům, u Alexandra zvítězil spíše jeho legitimistický pohled na svět. Vystoupení proti zákonnému panovníkovi chápal jako rebelii, byť se jednalo o tureckého sultána. Všeobecná nespokojenost s Alexandrem postupně narůstala a v závěru jeho vlády si již nikdo kromě evropských intelektuálů nedělal žádné iluze o jeho liberálních názorech. Nejhlasitěji se ozýval anglický básník a nejvýraznější osobnost evropského romantismu George Gordon Byron. Pro něj byl přístup Ruska projevem jeho proradnosti, navíc Řekové neměli čekat svobodu od cara otroků.¹³ S nástupem nového cara v roce 1825 byly spojovány i naděje na změnu postoje ruského státu vůči řecké otázce, i když už Mikulášova nástupní řeč, ve které se přihlásil k politice svého bratra, tyto naděje zchladila. Jisté zmírnění pověsti u evropské veřejnosti získal Mikuláš po podpisu Petrohradského protokolu v roce 1826, kterým se postavil za práva Řeků. Nešlo sice o svolení k nezávislosti, ale přeci jen byla tato snaha o zmírnění jejich osudu, zvláště po masakrech místního obyvatelstva ze strany Turků, vnímána pozitivně. Po vypuknutí červencového povstání ve Francii, kdy se i řecké povstání proměnilo ze vzpoury proti útlaku na vzpouru za získání samostatnosti a za osvobození všech

¹¹ Mark Brown, „The Comité Franco-Polonais and the French Reaction to the Polish Uprising of November 1830“, *The English Historical Review* 93, č. 369 (říjen 1978): 778.

¹² Cit. Martin Malia, *Russia under Western Eyes. From the Bronze Horseman to the Lenin Mausoleum*, (Cambridge Mass.: Harvard University Press, 2000), 90.

¹³ Burmistrov, *Rossija i Zapad*, 53.

řeckých území od tureckého tyрана, se změnila i pozice vůči Rusku. To začalo být vnímáno jako hlavní mocnost bránící tureckého sultána a celistvost Osmanské říše, a tedy jako pomocník v jeho nadvládě.¹⁴

Další posun v negativním vnímání Ruska v očích evropské veřejnosti ovlivněné romantismem znamenalo děkabristické povstání v roce 1825. Jeho potlačení, a zvláště následná opatření v podobě popravy pěti vůdců povstání (v případě tří z nich dokonce opakované poté, co se s nimi utrhly oprátky, což bylo vnímáno jako další projev ruského barbarství), konfiskace majetku účastníků povstání, nuceného vyhnanství atd. na Západě pouze posílily záporný pohled na ruské impérium, ačkoli taková opatření nebyla v celoevropském kontextu žádnou výjimkou. Zvláštní oblibenost získal obraz manželek děkabristů, které dobrovolně odešly za manželem na Sibiř. Romantická literatura doplnila barvitě obrazy z Ruska o nový výklad starších jevů. Dokonce ani porážka Napoleona nebyla v pozdější době vykládána jako pozitivní čin, ale jako triumf ruské zimy nad evropskou civilizací, nad největším géníem své doby a neomylným vojevůdcem.

Ruská vláda byla, alespoň v očích evropské veřejnosti, vnímána jako stále agresivnější. Velmi častá a populární byla literatura varující před nebezpečím ruského útoku na celou Evropu. Typický příklad tohoto názoru na ruskou zahraniční politiku z vojenského prostředí poskytl v roce 1828 britský plukovník de Lacy Evans. Jeho kniha *The Designs of Russia* vypočítávala možnosti ruské expanze, jakož i obrany proti takovému postupu. Základní premisou díla je, že „zahraniční politika státu, jehož základy jsou postaveny na dobývání, musí být založena na dobývání“.¹⁵ Podle jeho názoru měla Francie po uplynutí následujících patnácti let čelit spojeným silám rusko-německých armád, protože Rusko mohlo využít rostoucí síly svého hospodářství ke svému posílení, navíc se mělo posílit o zdroje německých knížectví, která již tak ovládalo svojí zahraniční politikou. Rusko tak mělo podle něj obrovský potenciál. Kniha byla nicméně napsána v době, kdy ještě nebyl charakter nového cara nijak zřejmý, proto i autorovy soudy jsou poměrně umírněné. Právě de Lacy Evans vyzýval bezprostředně po vypuknutí polského povstání k přímé vojenské intervenci Francie a Velké Británie a byl považován za jednoho z nejsilnějších zastánců polské věci v Británii.

Po vypuknutí červencového povstání v roce 1830 se vztahy mezi Ruskem a Francií radikálně zhoršily, na jejich negativní vývoj reagovala i francouzská veřejnost. V průběhu listopadu po belgické revoluci, která vyprovokovala ruské, ale i rakouské a pruské vojenské přípravy, se situace ještě více radikalizovala. Přesvěd-

¹⁴ Andrei Lobanov-Rostovsky, *Russia and Europe, 1825–1878* (Ann Arbor: G. Wahr Pub. Co, 1954), 19, 53.

¹⁵ Evans, *The Designs of Russia*, 48.

čení o nové všeobecné válce nabylo naprosto konkrétních obrysů. Případná nová válka byla zvláště ve Francii vnímána s nadšením jako možnost zlikvidovat omezení, která na Francii uvrhla Vídeňská konference v roce 1815 s odkazy na revoluční války z roku 1791 a 1992. Naproti tomu obavy z ruské invaze aktivovaly činnost radikálních spisovatelů a novinářů, neaktivnější si v tomto počínal francouzský list *National*.¹⁶

Listopadové povstání

Další posílení protiruských nálad přineslo listopadové povstání v Polsku v roce 1830. Francouzské publikum sledovalo zprávy z Varšavy velmi živě již od večera 10. prosince, kdy se dostaly do Paříže první zprávy o povstání. Radikální tisk neustále zdůrazňoval mýtus o záchraně Francie před ruskými vojsky: Polsko je na cestě mezi Ruskem a Francií. Bez této slavné revoluce, která právě probíhá, by mohl být nepřítel za chvíli na našich hranicích.¹⁷

Po bitvě u Grochowa, která se uskutečnila dne 13. února 1831, se konaly před ruskou ambasádou v Paříži velké násilné demonstrace. Těchto nepokojů se alespoň podle ruského tisku zúčastnilo na osm set lidí. Pařížská lůza, jak byl dav ruským tiskem charakterizován, která se shromáždila na protest proti ruskému postupu, dokonce vytloukla okna velvyslanectví. Francouzská vláda tak po určitou dobu poskytovala budově ruské ambasády ochranu.¹⁸ I přes tato opatření, která zjevně mířila ke snížení napětí, či alespoň k jeho nezvyšování, dostal Pozzo di Borgo z Petrohradu oficiální povolení k odjezdu, pokud by situaci zhodnotil jako neúnosnou. Ke cti tomuto diplomatovi patří, že tak neučinil a vyčkal konce nepokojů, které se i přes policejní zásah táhly ještě několik dní.

Emoce a zděšení evropské veřejnosti ještě zvýšil generál Ivan Ivanovič Dibič, mezitím jmenovaný polským gubernátorem, svými silně nediplomatickými výroky, kterými sliboval, že viníci budou potrestáni a neviníci budou ušetřeni, jak jen to bude možné.¹⁹ Tento výrok se samozřejmě dostal i k zahraničním příjemcům a sloužil jako další důkaz ruské krutosti. Vedle tohoto spíše morálního apelu měly právě jeho výroky za faktický důsledek ospravedlnování Mikulášovy detronizace. Staly se až do pádu Varšavy událostmi, které dominovaly francouzskému tisku.

¹⁶ Brown, „The Comité Franco-Polonais“, 776.

¹⁷ Jozef Dutkiewicz, *Francja a Polska w 1831 r.* (Lodž: Łódzkie Towarzystwo Naukowe, 1950), 11–31. Brown, „The Comité Franco-Polonais“, 774.

¹⁸ *Severnaja Pčela*, 18. března 1831. Louis Blanc, *The History of Ten Years, 1830–1840* (Philadelphia: Lea and Blanchard, 1848), 401.

¹⁹ Jevgenij Viktorovič Tarle, *Zapad i Rossija. Staří i dokumenty iz istorii XVIII–XX vv.* (Petrograd: Byloje, 1918), 35.

Podobně jako jiné složky obyvatelstva, činili se také francouzští nakladatelé. V Paříži tak byla hned v roce 1831 přeložena z němčiny a následně vydána brožura s hlášením knížete Benkendorfa s výmluvným názvem *Kozáci a jejich užitečnost ve válce*.²⁰ Symbolika kozáka, jako představitele východních hord, navíc bojujících často proti Polákům, je více než zřejmá a zejména ve francouzském tisku byla i velmi oblíbená. Byla využita již v roce 1814 Charlesem Louišem Lesurem v jeho knize *L'Histoire des Cosaques*, a proto byla pro francouzské publikum velmi lehce srozumitelná. Podobně využívaná byla také symbolika cholery, která se rozšířila do Evropy právě přes Rusko z Persie. Nákaza, která v dubnu 1831 přišla do Polska, byla považována za průvodní jev ruského barbarismu a stala se zdrojem pro nejrůznější alegorie. Pařížské noviny následně v narážkách na pruskou spolupráci s ruskými armádami vyzývaly pruského krále k ukončení součinnosti s Ruskem a obviňovaly ho z pomoci šíření této smrtelné nemoci.²¹

Ve francouzském parlamentu probíhaly o zahraniční politice nekonečné a bouřlivé debaty. Mezi lednem a dubnem roku 1831 se odehrálo celkem osm parlamentních debat věnovaných zahraničněpolitické tematice, s tím že hlavní otázkou byly problematika Belgie a Francie, částečně chápané jako jeden celek. Část poslanců požadovala aktivní zapojení francouzské armády do bojů a připojení Belgie k Francii, aktivní byl v tomto ohledu zejména generál Lamarque. Proti nim stáli profesionální diplomaté v čele s ministrem zahraničí Francoisem Sébastianim, upozorňující hlavně na nebezpečí všeobecné války proti celému kontinentu. Na zasedání parlamentu 27. ledna 1831 se na pořad jednání znovu dostaly i otázky spojené s posledním vývojem dění v Polsku. Podobně, jako v případě Belgie, zastávali někteří poslanci silně radikální postoje požadující vojenskou akci vůči Rusku, zároveň ale celá debata nebyla ani zdaleka jednostranná. Pro ruské představitele hodnotící francouzskou vládu jako velmi slabou ovšem zněly znepokojivě slova markýze Lafayette: Stejně tak jako nechceme válku za každou cenu, nechceme ani mír za každou cenu. Nechceme mír na úkor míru, ani za cenu míru. Navrhoval uznání samostatnosti Polska a poskytnutí francouzské pomoci přes litevské přístavy.²² V březnu téhož roku pak stejně plamenně zdůrazňoval: Prapor, který byl námi v červenci vztyčen, nyní přešel do rukou Poláků.²³

²⁰ Alexandr C. Benkendorf, *Des Cosaques et de Leur Utilité à la guerre. Mémoire rédigé et présenté à S. M. l'empereur de Russie en 1816, par le général C. de Benkendorf* (Paris: Anselin, 1831).

²¹ Blanc, *The History of Ten Years*, 438.

²² *Severnaja Pčela*, 7. února 1831. Natalija P. Taňšina, „Polskij vopros i rossijsko-francuzskije otnošenija (1830–1840 gg.)“, *Voprosy istorii* 9 (2005): 90.

²³ Bernard Sarrans, *Memoirs of General Lafayette and of French revolution of 1830* (Boston: Lilly, Wait, Colman and Holden, 1833), 17.

Ministr Sébastiani velmi striktně odmítl jakoukoli možnost francouzského zásahu, a to nikoli na základě osobního přesvědčení ministra zahraničí, jako spíše z praktických ohledů: „Polsko požaduje přátelství ze strany Francie, protože ono jediné nám zůstalo věrno v době, kdy se proti nám ostatní spojili. Jeho výzvy zamířily přímo do našich srdcí. Ale, co pro ně můžeme udělat? Čtyři sta lig nás dělí od tohoto nešťastného národa. Opravdu se máme snažit se zbraní v ruce porazit celý sever Evropy? To, co nám nabízíte, je tažení v Napoleonově stylu.“²⁴ Ministr zahraničí se ještě odvolával na jeden důležitý rys francouzské politiky, a to na zásadu neintervence, která požadovala řešení interních problémů každého státu pouze vnitřními zdroji, a přímo tak protirečila právu velmocí na zásah v revolučních oblastech. Opozice totiž zároveň požadovala francouzské zablokování rakouské intervence v Modeně, naproti tomu požadovala intervenci v Polsku.²⁵

Ludvík Filip čelil sám složité sociální otázce, která jej oslabovala v zahraniční politice. V zemi často propukala povstání, jen v ulicích Paříže stály barikády vedle roku 1830 také v roce 1832 a 1834, v Lyonu v roce 1831 a také 1834, kdy muselo být k potlačení nepokojů v tomto východofrancouzském městě nasazeno 26 tisíc vojáků.²⁶ Jak charakterizoval situaci jeden konzervativní novinář, St Marc Girardin, „barbaři, kteří ohrožují naši společnost, nežijí na Kavkaze ani neobývají tatarské stepi, ale žijí v předměstích našich průmyslových měst“.²⁷ Za daleko vážnější tak král považoval stav, kdy byla Francie ohrožována vnitřními nepokoji, než ruské nebezpečí. Jisté spojené obou tematik, tedy ruského nebezpečí a sociální otázky, v níž se velmi silně angažoval, znamenalo poslední rozloučení s generálem Lamarquem v roce 1832, které v kontextu hospodářské krize přerostlo do pouličních bouří.²⁸ Hrozbu dělnických bouří vnímala i vláda Ludvíka Filipa, která reagovala zcela v duchu konzervativních mocností, tedy snahou o zákaz dělnického spolčování.

Francouzská veřejnost nicméně nebyla zaměřena pouze proti Rusku, její antipatie se obracely i proti dalším „severním“ mocnostem, hlavně Rakousku. Vládní představitelé se tak dostávali do schizofrenní situace, kdy na veřejnosti museli mluvit radikálně jinak než při diplomatických jednáních. Jak vzpomínala manželka

²⁴ Blanc, *The History of Ten Years*, 376.

²⁵ Jozef Dutkiewicz, „Francia i Wielka Brytania wobec Powstania Listopadowiego“, in *Powstanie Listopadowe 1830–1831, Dzieje wewnetrzne, Militaria, Europa wobec powstania*, ed. W. Zajewski (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1980), 335.

²⁶ John Wade, *British history, chronologically arranged; comprehending a classified analysis of events and occurrences in church and state; and of the constitutional, political, commercial, intellectual and social progress of the United Kingdom, from the first invasion by the Romans to the accession of Queen Victoria (1839)* (London: Efingham Wilson, 1839), 908.

²⁷ Roger Price, „Revolutionary movements in nineteenth century Europe“, in *Themes in Modern European History, 1830–1890*, ed. Bruce Waller (London: Routledge, 1992), 14.

²⁸ Lyons, *Post-Revolutionary Europe 1815–1856*, 115

rakouského kancléře Metternicha: „Četla jsem Klemensovi nějaké řeči Perriera, Sebastianiho a dalších. Všechny byly agresivně protirakouské. Rakouský velvyslanec v Londýně Anton Apponyi si stěžoval Perrierovi na jeho řeč, nicméně ten mu odpověděl, že tak musí činit v přítomnosti národa, kterému je tak těžké vládnout jako tomu jejich, a že nemají jiné než ty nejloajálnější a nejčestnější záměry vůči spojeným mocnostem atd.“²⁹

Francouzské a britské veřejné mínění ještě více radikalizovalo vydání dokumentů nalezených polskými povstalci při listopadovém povstání v roce 1830 ve Varšavě ohledně válečných plánů ruského cara. Vyplývalo z nich, že Rusko plánovalo útok proti Francii, což se podle těchto interpretací nejvýrazněji projevil během belgické revoluce. Ačkoli se zjevně jednalo jen o vágní úvahy, byly liberálními kruhy kolem markýze Lafayette interpretovány jako jasný důkaz o existenci útočných plánů. Dokumenty obsahovaly také ruským místodržícím v Polsku Nikolajem Nikolajevičem Novosilcovem připravovaný projekt celoruské ústavy ve francouzštině, v ruštině nazvané *Gosudarstvennaja ustavnaja gramota Rossijskoj Imperii*. Jejím základem byla polská konstituce z roku 1815. I když explicitně jmenovala cara za osobu božskou, a tedy nedotknutelnou, byl sám fakt její existence pro Mikuláše I. nepřijatelný. Ústava dále stanovovala nedotknutelnost majetku, zaručovala svobodu vyznání i pro jiné křesťanské církve, než je pravoslavná. V dosavadní ruské praxi by tedy znamenala zásadní průlom. Poprvé měla totiž zavést písemnou kodifikaci carových pravomocí.

Takto atraktivní dokumenty byly rozšířeny i do Londýna a Paříže, kde se jich velmi ochotně ujal markýz Lafayette. Ten s jejich zveřejněním jistou dobu otálel. Obával se vnitřních otřesů, které by případně mohly způsobit. Obsahovaly totiž i dopis Ludvíka Filipa Mikuláši I. ze dne jeho nástupu francouzský trůn, ve kterém označil červencové události za katastrofu. Takové označení by vyprovokovalo jen další problémy, což si v době hrozící války nepřál ani sám Lafayette. Ke zveřejnění sáhl až jako k argumentu v parlamentní debatě se Sébastianim a Guizotem odmítajícími markýzova tvrzení o ruské agresivitě a ruských přípravách na válku v březnu 1831. Byť se jednalo pouze o úryvky, způsobilo jeho vystoupení z 22. března prakticky v celé západní Evropě senzaci. Podle jeho řeči mělo polské vojsko sloužit jako předvoj ruské armády, tento předvoj se obrátil ale proti hlavní armádě.³⁰

Ruští představitelé si byli velmi dobře vědomi míry nebezpečí, která z rozšíření dokumentů mohla plynout. Car, stejně jako ruský místodržící v Polsku Ivan Fjodorovič Paskevič, to považovali pro prosazování zájmů Ruska na mezinárodní

²⁹ *Memoirs of Prince de Metternich*, 5, 78.

³⁰ Sarrans, *Memoirs of General Lafayette*, 8.

scéně za velmi nepříjemnou komplikaci a snažili se vydání zabránit.³¹ Dokumenty byly v úplnosti polskými povstalci vydány překvapivě až 18. (30.) července 1831. Pravděpodobně se jednalo o snahu nenarušit vztahy s francouzským králem, jelikož některé obsahovaly také informace kompromitující jeho osobu. Poté, co se přeci jen podařilo vydání projektu ústavy, Mikuláš nařídil, aby byly pokud možno všechny výtisky zajištěny a převezeny do Ruska. Zde byly následně všechny získané exempláře spáleny, ale ani tak se nepodařilo zamezit jejich další rozšíření.³²

Ačkoli nebyla situace ve Velké Británii stejně výbušná, jako tomu bylo v případě Francie, i zde si jak zvláštní vyslanec Adam Fadějevič Matuszewic, tak velvyslanec Lieven nemohli nevšimnout rostoucích antipatií společnosti vůči Rusku. Zvláštní pozornost poutal Matuszewic, který byl dokonce v červenci 1831 několikrát napaden britskými novinami jako polský odpadlík. Dokonce ani toryové již nebyli tak nepřátelští vůči polskému povstání, jako tomu bylo na samotném počátku.

Stejně jako ve francouzském parlamentu se občasné debaty o polské otázce odehrávaly i v parlamentu britském. Nicméně, na rozdíl od Francie, jejich dopad na britskou politiku byl pramalý. Britové se o polskou otázku zajímali jen velmi povrchně. Teprve od jara 1832 rostla ve Velké Británii vůči Rusku nevole pro způsob, jakým naložilo se vzbouřeným Polskem. Vystoupení Davida O'Connella lze charakterizovat spíše jako využití polského problému pro vlastní cíle irského nacionalismu, z dalších lze zmínit radikální poslance Josepha Huma a Thomase Attwooda. Jejich argumentace se nijak nelišila od argumentace jejich francouzských kolegů. V roce 1832 vydali k situaci v Polsku dokonce zvláštní Výzvu birminghamského lidu ke svým spoluobčanům. Ta nicméně apelovala „pouze“ na všeobecný tlak na obnovení Polska v rozsahu Vídeňských ujednání a na obecné deklarace na podporu polského národa. Spory v parlamentu dosahovaly obrovských rozměrů a ruský car byl stále častěji osočován z nejrůznějších zločinů, přičemž nechyběly ani velmi hrubé výrazy na jeho adresu. Britský ministr zahraničí Palmerston, nutno říci, nijak podobným výpadům nebránil. Z hlediska vnitropolitické situace by se jakákoli podpora carovi, zvláště v kontextu přicházejících zpráv, rovnala politické sebevraždě, na což nehodlal přistoupit. V červnu 1832 již dosáhly protesty proti ruské politice masovějších rozměrů, ale nikdy je nebylo možné srovnávat s tím, jaké intenzity dosáhly ve Francii.

Evropské veřejné mínění se omezovalo hlavně na morální podporu povstalcům. Byť byli občané liberálních mocností nakloněni Polákům, nijak se to ne-

³¹ Nikolaj Karlovič Šilder, *Imperator Nikolaj Pervyj. Žizn' i carstvovanije* (Sankt-Peterburg: Izdatelstvo A. S. Suvorina, 1903), 391.

³² Sergei Pushkarev, *The Emergence of Modern Russia 1801-1917* (New York: Holt, Rinehart and Winston, 1963), 8.

odrazilo na případné finanční pomoci. Představitelé povstalců jednali prakticky po celou dobu o poskytnutí úvěru na svou činnost, nicméně pokaždé neúspěšně. Důvodem byla nedůvěra v případný úspěch povstání, kterou se nepodařilo překonat ani potenciálně vysokými výnosy. I přes výklad bitvy u Grochowa v únoru 1831 jako polského vítězství evropská veřejnost pravděpodobně nikdy reálně neuvěřila v polskou schopnost porazit ruskou armádu.³³ Sympatie Evropy se tak neproměnily do reálné pomoci ve prospěch povstalců.

Tlak veřejného mínění vůči francouzské vládě neustále narůstal, svého vrcholu dosáhl v červnu 1831 po zprávách, které hovořily o úspěších polské armády. Sébastiani, kterému se podařilo alespoň částečně uklidnit volání po francouzském zásahu, byl přeci jen nucen přistoupit k výraznější podpoře polské věci. Pokusil se tedy využít cholery, která postupovala Ruskem, a odeslal do Londýna nabídku ke společnému postupu ve zprostředkování míru mezi ruským carem a polskými povstanci. Greyova vláda se ovšem nacházela v jiné situaci než francouzská, protože polská problematika byla výrazně přehlušena nepokoji v Irsku, jednáním o reformě volebního práva a dalšími událostmi. Navíc ani tlak polské diplomacie nebyl vůči Británii stejně silný. Britský ministr zahraničí Palmerston tedy nabídku s díky odmítl. Zároveň ale upozornil zvláštního ruského vyslance v Londýně Matuszewice, že tento postoj nemůže vydržet příliš dlouho, a že pokud nedojde k rychlému ukončení bojů, bude Velká Británie nucena pod tlakem veřejného mínění vystoupit na straně Poláků. Sébastiani v reakci na Palmerstonovo odmítnutí instruoval Mortemarta, velvyslance v Petrohradě, aby nabídl Rusku pomoc v urovnání konfliktu. Nabídka byla učiněna ve velmi zdvořilé formě, kdy si sami Francouzi byli velmi dobře vědomi její nepřijatelnosti pro ruského cara, a stejně zdvořile byla i odmítnuta.³⁴

Demonstrace jak proti ruskému boji v Polsku, tak proti francouzské vládě začaly probíhat těsně po uveřejnění zprávy o útoku na Varšavu 4. (16.) září 1831. Dne 17. září 1831 dokonce přestala na znak solidarity s polskými povstanci hrát i všechna pařížská divadla.³⁵ Ty se staly pro Mikuláše potvrzením jeho úvah o spojení francouzské politiky a polských povstalců. Tyto demonstrace byly

³³ Tezi o vítězství Poláků u Grochowa zastává například Tadeusz Stachowski, „Between Waterloo and the Alma – The Polish-Russian War of 1831“, Part I: Grochow, *History Today* (květen 1979): 315. Jan Andrzej Betley, *Belgium and Poland in International Relations 1830–1831* (Hague: Mouton's-Gravenhage, 1960), 128. Charles Webster, *The Foreign Policy of Palmerston, 1830–1841: Britain, the Liberal Movement, and the Eastern Question* (London G. Bell, 1969), 186.

³⁴ Taňšina, „Polskij vopros i rossijsko-francuzskije otnošenija“, 89. Blanc, *The History of Ten Years, 1830–1840*, 474.

³⁵ Brown, „The Comité Franco-Polonais, 774. Taňšina, „Polskij vopros i rossijsko-francuzskije otnošenija“, 88.

sice ještě hned záhy potlačeny armádou, nicméně nové nepokoje v Paříži nastaly ihned po zprávách o dobytí Varšavy ruskými vojsky 7. (19.) září 1831. Neklid se ještě prohloubil lakonickým konstatováním francouzského ministra zahraničí Sébastianiho, že Ve Varšavě vládne pořádek. Zatímco pro francouzského ministra zahraničí byl výrok spíše projevem úlevy nad ukončením krizové situace, která hrozila vstupem Francie do války, pro francouzskou veřejnost znamenal pouze přilítí oleje do ohně.

Nejvýznamnější incident, který mohl přímo ovlivnit vztahy mezi Ruskem a Francií, se odehrál, když byla ruská ambasáda v Paříži napadena nespokojeným davem. Pouze zdrženlivost Pozzo di Borgia umožnila zachování vztahů mezi oběma zeměmi, i když stále více problematických.³⁶ Typickým ohlasem na tyto události byla slova významného náboženského činitele Lammenaise v článku Pád Varšavy: „Varšava padla! Hrdinský polský národ, opuštěný Francií a odkopnutý Anglií, padl v boji proti barbarským hordám. Slavný národe, náš bratře ve víře i ve zbrani, když jsi bojoval o svůj život, my jsme ti mohli pomoci jen naším soucitem a nyní, když jsi poražen, tě můžeme jen oplakávat. Národ hrdinů, národ našich nejvřelejších citů, odpočívej v pokoji v hrobě, kam tě zločin jedněch a proradnické druhé uložila. Ale naděje stále žije a prorocký hlas říká, Ty znovu ožiješ!“³⁷

Hned 19. září 1831 se konala parlamentní debata, na které byla francouzská vláda ostře kritizována za svoji nečinnost ve prospěch Poláků. Poslanec a politický činitel z liberálního tábora Francois Maugin ve své řeči shrnul všechny výtky, kterými byla vláda zahrnována. Palbou otázek se ptal, jak je možné, že trpěla intervenci do problému ze strany Pruska; proč tedy Francie neučinila to samé; proč bylo belgické uspořádání tak rychle odsouhlaseno, aniž by bylo využito jako precedens pro Polsko; je-li pravda, že byl francouzský emisar zadržen v Prusku; byla-li, jak věřil Lafayette, polská vláda držena dlouhodobě v omylu, že se má vzdát všech útočných akcí, protože se situace v diplomatických jednáních vyvíjí v její prospěch a do dvou měsíců bude Polsko svobodné. Ačkoli se mu dostalo od Sébastianiho poměrně přesvědčivé odpovědi na všechny otázky, veřejné mínění bylo naprosto na jeho straně.³⁸

Nízké popularitě se ruská politika těšila i v zemích jinak přátelských, jako bylo Prusko. Jak psal v roce 1833 sám car: „Nemůžeme skrývat, že převládající mínění střední třídy nám není nijak nakloněno. Je třeba takové názory odmítat, postupně je s námi smiřovat a při každé příležitosti dokazovat, že Prusko nemůže ve svazku s Ruskem nic tržiti, ale může jen získat a že v ten samý den, kdy by se Prusko

³⁶ Blanc, *The History of Ten Years*, 485.

³⁷ Cit. Taňšina, „Poľskij vopros i rossijsko-francuzskije otnošenija“, 88–89.

³⁸ Blanc, *The History of Ten Years*, 486.

rozhodlo se izolovat a zapomenout na veliké zájmy Evropy, ocitlo by se bez pomoci v centru rostoucích francouzských choutek.³⁹ Rusko svoji podporu nalézalo pouze u vyšších společenských kruhů, jako byl král a někteří ministři, podobně také u vyššího důstojnictva. Ale jeho popularita, již tak nízká i před polským povstáním, jeho potlačením ještě více utrpěla. Podobně se kompromitovali i průstři představitelé, kteří byli s Ruskem ochotní spolupracovat.

S postupujícím časem se dostávala do popředí stále více jiná témata, než byla polská otázka, zejména problematika Turecka. Veřejné mínění v západní Evropě postupně ochlazovalo svoji nadšenou podporu polské věci. Ještě v únoru roku 1833 markýz Lafayette sice pronesl plamennou řeč vychvalující Poláky a naopak hanící Rusy, která vyprovokovala novou diplomatickou roztržku, ale jeho smrtí v roce 1834 ztratili Poláci svého největšího obhájce. Prakticky se rozpadla radikálnější část organizace polských emigrantů. Těžiště polské emigrace se přesunulo do konzervativních kruhů kolem hotelu Lambert.

Politika vůči Polsku byla nejsilnějším motivem stížností evropských představitelů vůči Rusku, ale ani Turecko postupně nezůstávalo stranou. Ještě více se posílila pověst expanzivní povahy ruského státu. Jak psal jeden z četných kritiků ruské politiky: „Jediný stát na světě, který se chce neustále rozrůstat na úkor svých sousedů, je Rusko. Jediný stát, jehož převaha a ambice ohrožují světový mír a stabilitu, je Rusko. Jediná mocnost, která chce svrhnout existující moc, je Rusko. Všechny národy, kromě Ruska, chtějí zachovat nezávislost jiných národů, zachovat věci tak, jak jsou, a raději budovat než bořit...“⁴⁰ Evropská literatura bez výhrad Rusko popisovala jako hrozbu zvláště kolem roku 1833, kdy se sešly dvě významné události, smlouva v Ťnkiar Iskelessi a dohody z Mnichova Hradiště. I když se první z nich nijak bezprostředně nedotýkala záležitostí západní a střední Evropy, pomohly obě ještě více upevnit pozici Ruska coby velmoci bažící po obsazení dalších území.

Rusko se stávalo hlavním nepřitelem pro liberální tábor v Evropě. Golovin, rozhodně nikoliv nejvýraznější kritik carské vlády, shrnul situaci ohledně veřejného mínění o Rusku nepřiliš lichotivými slovy: „Takto je naprosto evidentní, že od nástupu Mikuláše je ruská politika slabší a slabší. Nikdy nebyla tak nepopulární, nikdy tak zdiskreditovaná v očích veřejného mínění, tohoto soudce naší doby, jehož moc roste. Je [ruská politika] nenáviděna v Německu, s odporem přijímána v Itálii, zničena v Řecku, vytlačena ze Španělska a naprosto ochromena ve Francii...“

³⁹ F. F. Martens, *Recueil des traités et conventions conclus par la Russie avec les Puissances étrangères*, 8 (St. Pétersbourg: Impr. du Ministère des voies de communication (A. Böhnke), 1888), 181.

⁴⁰ John MacNeill, *Progress and Present Position of Russia in the East* (London: John Murray, 1836), 149.

Mikuláš, který neštěstí Polska dohnal do krajnosti, odvrátil všechna srdce od Ruska a vyprovokoval neuvěřitelnou podporu věci svobody, což mu přinese svoje hořké ovoce.“⁴¹

Aktivní politika vůči veřejnému mínění

Snaha ovlivnit veřejné mínění v západní Evropě o ruské říši byla prakticky trvalým prvkem ruské zahraniční politiky. Podle de Lacy Evanse, autora jednoho z pamfletů o Rusku z té doby, „ruští carové a carevny prokazovali nezvyklou a štědrnou péči každému literárnímu či vědeckému činiteli, který se dostal do jejich sféry“.⁴² Navíc prakticky jakákoli publikace ruského občana v zahraničí byla zakázána. Golovine uvádí jako příklad názor velitele ruské tajné policie generála Benkendorfa: Imperátor požaduje, aby jeho poddaní zachovávali v zahraničí mlčení. A z naší strany by bylo vůbec lepší, kdyby nikdy nic nepublikovali.⁴³ Veškeré literární počiny ruských poddaných za hranicí Ruska tak byly zahraničními zastupitelskými úřady nebo přímo agenty státní policie sledovány a jejich autoři museli čelit vážným důsledkům. Dohled nad chováním ruských poddaných byl svěřen i ruské ambasádě, třebaže ta přistupovala k této nové povinnosti jen s minimální ochotou.

Růst protiruských nálad v souvislosti s tažením carské administrativy proti revolučnímu hnutí provokoval jednotlivé představitele k publikování statí zaměřených na zpochybňování jednotlivých tvrzení o ruské agresivitě nebo přímo o polské otázce. Podobná taktika ale nacházela stále méně prostředků, kde je uplatnit, navíc jejich přínos byl více než sporný. Evropské deníky byly v drtivé většině zaměřeny propolsky, ať již byly považovány za konzervativní nebo za liberální. Rozdíly panovaly pouze v jejich argumentaci. Konzervativní noviny zdůrazňovaly boj katolíků proti schizmatickému carovi, u liberálů se jednalo o boj za svobodu, u napoleonistů pak například o boj proti ruskému nebezpečí.

Ruský velvyslanec v Londýně Matuszewic, který byl autorem většiny společných dokumentů z Londýnské konference a měl za úkol i psaní obranných článků do britského tisku, si stěžoval, že pro četnost polské propagandy nemohl publikovat vlastní zprávy ani v těch nejkonzervativnějších novinách.⁴⁴ Rusko se sice snažilo čelit náporu veřejného mínění vlivem, většinou pomocí uplácení, na některé noviny, jako byl list *La Presse*, ovšem bez většího úspěchu. Jedním z mála deníků zdrženlivých ve svém propolském nadšení byl britský *Morning Post*.

⁴¹ Ivan Golovine, *Russia under the Autocrat Nicholas the First* (London: Henry Colburn, 1846), 206.

⁴² Lacy Evans, *The Designs of Russia* (London 1828), 45.

⁴³ Golovine, *Russia under the Autocrat Nicholas the First*, 14.

⁴⁴ Dutkiewicz, *Francja a Polska w 1831 r.*, 147.

Na vypuknutí polského povstání reagovala ruská administrativa v čele s carem i v rovině propagandistické. Ruský velvyslanec Pozzo di Borgo měl přesvědčovat krále i další představitele francouzského státu k působení na tisk tak, aby se zmírnil negativní tón jejich zpráv o Rusku. Ačkoli bylo podle Nesselrodeho jasné, že není v silách francouzské vlády tisk kontrolovat, mohli alespoň veřejnými projevy zmírňovat napětí.

Vzhledem k nepopularitě ruské politiky v zemích, jako bylo Prusko, bylo nutné působit na veřejnost i zde, přesně jak upozorňoval 24. června (5. července) 1832 z Berlína ruský velvyslanec Ribeaupierre. Podle jeho mínění bylo nutné učinit přítrž působení liberálních novin, které šířily protiruskou propagandu. K tomuto účelu si pozval redaktora novin *Das Berliner Politische Wochenblatt*, se kterým se dohodl na spolupráci. Od 7. července 1832 tak začaly v těchto novinách vycházet nepodepsané články, které vyvracely jednotlivá tvrzení liberálního tisku. Podobný úspěch se podařil v podobě angažování Charlese Duranda, který vydával ve francouzštině noviny *Journal de Frankfort*. V roce 1832 byl do Německa vyslán baron Schweitzer, kterému se podařilo Duranda přesvědčit, aby za úplatu 1200 rublů ročně publikoval ve svých novinách články, které by Rusko hájily. Za tím účelem mu byly články dodávány tak, aby jejich původ nebyl zřejmý.⁴⁵

Snahám o nalezení ideálního zastávce ruské věci napomáhal fakt, že noviny na kontinentě nebyly nezávislými periodiky, jako tomu bylo v Británii, kde napojení na stát bylo velmi volné. Evropské noviny závisely do značné míry na dotacích od státu, ale zároveň také neváhaly přijímat peníze od cizích subjektů, a to jak domácích, tak i zahraničních. Noviny vznikaly jako nástroj prosazení zájmů jednotlivých politiků. Například s Ludvíkem Filipem byly spojeny noviny *National*. Tímto způsobem si kupoval svoji popularitu ve Francii i Mehmet Ali, když věnoval obrovské sumy peněz jednotlivým novinám. Není potom také divu, že ruský car činil francouzskou vládu přímo zodpovědnou za to, co psaly noviny *Journal des Débats*, které takové dotace dostávaly také, a že se i představitelé Ruska snažili o kupování článků na zakázku.⁴⁶

Prostředek, jakým mělo Rusko na nepřátelsky zaměřené texty reagovat, měly být vedle novinových článků také kvalitní literární práce ve francouzštině, které by náležitým způsobem vysvětlovaly ruskou pozici. Takové doporučení dostali ruští představitelé i od pruského generála Müllfinga, i když o podobném kroku mluvil už Benkendorf. Ruská vláda se snažila hledat mezi západoevropskými spisovateli osoby, které by byly výrazněji nakloněné Ruskému impériu. Jejich úkolem

⁴⁵ Marina Sidorova, Jekaterina Ščerbakova, eds. *Rossija pod nadzorom* (Moskva: Rossijskij fond kulturny, 2006), 102.

⁴⁶ Webster, *The Foreign Policy of Palmerston*, 47.

mělo být vytvoření lepšího obrazu státu v očích západní veřejnosti. K tomuto účelu byly vybírány osoby s dostatečně známým jménem, jako byl například Alexandre Dumas, popřípadě ve své době velmi populární autor cestopisů Astolphe de Custine. Alexandru Dumasovi měl být s tímto cílem udělen Řád svatého Stanislava. Ten byl zřízen v roce 1765 Stanislawem Poniatowským, v roce 1831 byl začleněn do ruského systému řádů, avšak na nepřilíš vysoké pozici.⁴⁷ Zatímco Dumas se neukázal být pro spolupráci perspektivní, u Custina snaha dopadla ještě o něco hůře. Jeho kniha *Rusko* v roce 1839 se stala přímo ztělesněním literatury nepřátelské vůči Rusku.

O hledání vhodných spisovatelů, kteří by byli schopní psát v proruském stylu, se zmiňoval v roce 1837 v Puškinově nekrologu Adam Mickiewicz. Tento článek je nicméně zajímavý spíše tím, jak mírně hodnotí Mikuláše I. Mickiewicz zde naprosto ignoroval příležitost přidat další část do mozaiky portrétu Mikuláše jako tyрана, namísto toho jej popsal jako člověka, který si dokázal vážít talentu velkého básníka.⁴⁸ Mickiewicz se tím výrazně odlišoval od ostatních polských emigračních tvůrců, jejichž zaměření bylo neskrývaně protiruské, navíc emocionálně podbarvené. Pro Mickiewicze hrála důležitější roli spíše rovina racionální. Základem jeho pohledu na problém rusko-polského soužití se stala snaha vysvětlit rozdíl mezi oběma národy, namísto nenávisti předkládal spíše historické argumenty.⁴⁹

Adam Mickiewicz, který pobýval v letech 1824 až 1829 v Rusku, postupně v Moskvě, Petrohradě a Oděse ve vyhnanství, byl celkově zajímavou postavou v otázce rusko-polských vztahů období první části vlády Mikuláše I. V roce 1829 mu byl vydán pas, na základě kterého mohl odcestovat do západní Evropy.⁵⁰ Jedním z prvních lidí, kteří objevili jeho talent, byl ruský básník Pjotr Vjazemskij. Stejně tak jej za přítele a velkého básníka, a to i v pokročilých letech, považovali i lidé oddaní systému, jako byli Ševyrjov či Pogodin. Je sice pravdou, že v průběhu listopadového povstání se idyla vztahu Mickiewicze k Rusku výrazně proměnila, nicméně pokusy líčit jeho pobyt v Rusku jako dobu strádání se posunují spíše do oblasti mýtů. Mickiewicz mohl dokonce vydat i několik knih v polštině a následně je přeložit do ruštiny. Poté, co se uchýlil do Paříže, vydal několik spisů propagujících polskou věc. Nejznámější z nich byla práce *Knihy o polském národě*

⁴⁷ Vera Milčina, *Rossija i Francija: Diplomaty, literatory i špiony* (Sankt-Peterburg: Giperion, 2006), 206.

⁴⁸ Gleb Struve, „Mickiewicz in Russia“, *Slavonic and East European Review* 26 (1947/1948): 140.

⁴⁹ Waclaw Lednicki, „Poland and the Slavophil Idea“, *Slavonic and East European Review* 7 (1928/1929): 650.

⁵⁰ Piotr S. Wandycz, *The Lands of Partitioned Poland, 1795–1918* (Washington: University of Washington Press, 1996), 100.

a polské pouti, ve které formuloval polskou věc jako svatou a vyzýval další emigranty, aby se připravovali na svatou válku za svoji věc.⁵¹

Ruská veřejnost

Otázka úlohy veřejného mínění v rámci autoritativního státu je samozřejmě vždy omezená. Se silou veřejného mínění se evropští politici teprve začínali seznamovat. Veřejné mínění stále ještě bylo věcí relativně malých skupin, byť se jejich okruh rozšiřoval. O situaci v Rusku nejlépe vypovídaly těsné vazby mezi jednotlivými příslušníky elity. Například manželka ruského velvyslance v Londýně Darja Lieven byla zároveň sestrou Alexandra Benkendorfa, „opoziční“ představitelé se často stýkali v salónech s vládními činiteli.

V Rusku byla situace ještě o něco složitější, a to vzhledem k cenzuře. Ta se řídila cenzurním řádem z roku 1828, který sice proti předchozímu stavu znamenal zmírnění, ale ani tak nemohl být považován za nijak liberální. Jakékoli komentáře, respektive otevřený nesouhlas s politikou, byly vnímány jako nebezpečné projevy, které ve svých důsledcích mohly vést až k revoluci. Podobně tomu bylo u zahraniční politiky, i když zde se podpora carskému režimu dala vystopovat nejzřetelněji. Cenzuře dokonce podléhaly nejen knihy, které přímo nesouhlasily s oficiální politikou, zakazovány byly i tituly, které znevažovaly hlavy cizích států, což bylo vzhledem k carovým postojům například v případě Francie Ludvíka Filipa paradoxní.⁵²

Podobně jako pro knižní tituly existovala i pro noviny různá míra cenzury. Zprávy byly rozděleny do několika skupin, a to podle závažnosti. Některé zprávy nebyly vůbec publikovány, některé mohly být publikovány pouze v cizím jazyce (hlavně ve francouzštině), část mohla být volně publikována v ruštině. Zprávy o aktuálním politickém dění mohly v ruštině otiskovat pouze tři tituly, *Severnaja pčela*, *Russkij invalid* a *Syn otěčestva*, ve francouzštině vycházel list jménem *Journal de St. Pétersbourg*, který tlumočil oficiální stanoviska carské moci, carova prohlášení a jiné dokumenty oficiální povahy. Noviny *Severnaja pčela* vycházely do roku 1831 třikrát týdně, poté denně dosahovala v různých letech nákladu čtyř až deseti tisíc výtisků, to vše v zemi, jejíž obyvatelstvo dosahovalo jen v evropské části 50 milionů obyvatel. Tento deník měl v Rusku prakticky monopol na aktuální zpravodajství ze zahraničí, ostatní noviny se zabývaly spíše společenskými tématy. Toto privilegium, pro deník vydávaný ve své době významným spisovatelem

⁵¹ Jerzy Lukowski, Hubert Zawadzki, *A Concise History of Poland* (New York: Cambridge University Press, 2003), 136. Struve, „Mickiewicz in Russia“, 134.

⁵² Marianna Tax Choldin, *A Fence around the Empire* (Durham: Duke University Press, 1985), 48.

Nikolajem Grečem, bylo ovšem vykoupeno daleko silnějším dohledem ze strany cenzurních orgánů.⁵³

Nejvyšší míře cenzury podléhaly samozřejmě i zprávy z domova, obzvláště ty zaměřené na informace o revolucích či jiných potenciálně nebezpečných událostech. Britský velvyslanec v Rusku Heytesbury například ve svém dopise o choleroých bouřích v Sevastopolu psal lordu Aberdeenovi: „Nikde na světě není jiná země, kde by byly zprávy o tak smutných událostech tak pečlivě skrývány od veřejnosti, obzvláště v době nepřítomnosti nejvyšších představitelů.“⁵⁴ Do různých společenských klubů byly odebírány i zahraniční noviny, nicméně doručeny mohly být až po jejich schválení cenzurou. Stávalo se tak velmi často, že noviny byly doslova „zmrzačeny“ zásahy od cenzora. Alexandr Bulgakov vzpomínal na žádosti Pjotra Čaadajeva, který mu nezřídká, jako šéfovi poštovního úřadu, psal: „Pošlete mi, prosím, *Revue des Deux Mondes* za poslední den v takové formě, v jaké ji Bůh stvořil, nikoli v takové, jakou z ní udělali lidé.“⁵⁵ Ruské noviny tak zachovávaly striktní mlčení i o událostech ve Francii v době červencové revoluce, veškerý zahraniční tisk, který nebyl směřován zástupcům cizích zemí v Rusku, byl pozastaven na poštovních úřadech. Záleželo pouze na rozhodnutí cenzora, jakou informaci hodnotil jako závadnou. Případné propuštění takové informace představovalo pro cenzora ohrožení jeho místa.

Jak ale o něco dále ve stejném dopise Heytesbury psal, i přes cenzuru nebylo veřejné mínění v Rusku od dění ve světě úplně odříznuto: „Je jednoduché ovlivnit místní veřejné mínění. Informace sem i přes přijatá opatření stejně dostanou, jen vypjaté mlčení vlády dává vzniknout úvahám o tom úplně nejhorším. Obecně zde panuje názor, že král a Polignac na sebe tyto hrůzy uvrhli sami svojí nezodpovědnou a hloupou politikou porušování ústavy. To ale nic nemění na tom, že si nikdo nemůže být jistý tím, kde se tato reakce zastaví a jaký to bude mít vliv na mnoho dalších států.“⁵⁶ Úplné informace o francouzských událostech se objevily v *Journal de St. Pétersbourg* až po carově příjezdu z inspekční cesty po Finsku. Podobně tomu bylo i s informacemi o choleře a jejím postupu v Moskvě, které vyšly v srpnu 1831 ve stejném deníku až po carově návratu z tohoto města.

Šíření cholery po celém Rusku mělo negativní vliv na ruské veřejné mínění a následně i na akceschopnost zahraniční politiky státu. Na začátku belgické krize Heytesbury psal do Londýna: „Mám velké pochybnosti o tom, že i když armáda unikne nákaze [cholery], dovolí veřejné mínění (jakkoli celkově netečné

⁵³ Ibid., 50.

⁵⁴ Heytesbury – Aberdeen, 1. července 1830, The National Archives, London, FO 65-186.

⁵⁵ Citováno dle Ivan S. Rozental, *I vot obščestvennoje mnenije* (Moskva: Novyj Chronograf, 2007), 68.

⁵⁶ Heytesbury – Aberdeen, 13. srpna 1830, The National Archives, London, FO 65-186.

v této zemi) pochodovat do cizí země, když náказа působí takovou zkázu v samotném Rusku.“⁵⁷ Britský velvyslanec považoval tento faktor za nesmírně významný a předkládal jej k rozhodnému zvážení. Situaci podle jeho názoru ještě ztěžovala skutečnost, že ruské noviny o choleře mlčely, což jen dávalo prostor pro nejrůznější spekulace. Celkově zdůrazňoval, že idea války byla v ruské společnosti velmi nepopulární. Jako jedině příznivce tažení proti Belgii, popřípadě Francii, označoval ministra války Alexandra Ivanoviče Černyšova a generála Dibiče.

Napětí v samotném impériu ještě zvyšovala policie, která jednala velmi ukvapeně. Do choleroových domů byli zavíráni jak nemocní, tak i zdraví, čímž se cholera dále šířila. V červnu 1831 dorazila cholera až do Petrohradu, kde na ni v době jejího největšího náporu umíralo až 800 lidí denně. Následně propukly bouře spojené se zabíjením lékařů a zdravotníků, kteří byli obviňováni ze spojení s polskými povstalci a ze záměrně chybného postupu léčení smrtelné nemoci. Mikuláš na takový vývoj reagoval se vši rozhodností a potlačil nepokoje již v samotném zárodku, a to dokonce za svého osobního dohledu. Cholera v hlavním městě ale paradoxně snížila tlak, který na Petrohrad vyvíjela především Paříž. Po dobu její přítomnosti se jednání omezila jen na nutné minimum, otázka zprostředkování míru v rusko-polském konfliktu byla tedy odsunuta do pozadí. Navíc, karanténní opatření přijatá v Narvě v květnu 1831 ještě více zpožďovala korespondenci mezi evropskými zeměmi a Petrohradem. V červenci před cholerou přesídlil dvůr do nedalekého Carského sela.⁵⁸

Přesto ani představitelé ruské vzdělané vrstvy nesledovali evropské události zcela bez zájmu, nejvíce pochopitelně ty, které se přímo dotýkaly Ruska. Jak uvádí Benkendorf, objevovali se mladí důstojníci a studenti, kteří přijíjeli na zdraví Ludvíka Filipa, kterého nazývali z důvodů utajení Leontijem Vasiljevičem. Celkově se ale opoziční projevy omezovaly pouze na plané řeči. Podobně plamenně i Puškin psal ve svých pamětech o „bezduchých čtenářích francouzských novin, radujících se při každé zprávě o našich neúspěších v Polsku“.⁵⁹

Zatímco ale v západní Evropě veřejné mínění bylo jednoznačně nakloněno Polákům, v Rusku tomu bylo přesně naopak. Poláci byli z mnoha důvodů (polské výsady, spolenectví Poláků s Napoleonem, navíc jedním z požadavků bylo i obnovení polského státu v hranicích před rokem 1772, tedy přičlenění tzv. západních krajů) velmi neoblíbení. Jako příklad takovýchto názorů ruských intelektuálních

⁵⁷ Heytesbury – Aberdeen, 12. října 1830, The National Archives, London, FO 65-187.

⁵⁸ *Vněšňaja politika Rossii XIX i načala XX veka: Dokumenty Ministerstva inostrannyh del Rossijskoj Federacii* (Moskva: Meždunarodnyje otnošenija, 2005), 360. Betley, „Belgium and Poland in International Relations“, 188.

⁵⁹ Sidorova a Ščerbakova, eds., *Rossija pod nadzorom*, 67. Rozenaľ, *I vot obščestvennoje mnenije*, 137.

elit, byť z konzervativního tábora, může sloužit pohled Nikolaje Michailoviče Karamzina na situaci ve vztahu mezi Ruskem a Polskem. Ten ve své stati *O starém a novém Rusku* z roku 1811 důrazně varoval cara Alexandra před zaváděním liberálních opatření a naopak radil jejich zrušení. Argument pro významného ruského spisovatele a historika ležel především v dějinách vztahů obou národů, které byly naplněny vzájemným hlubokým nepřátelstvím. Karamzin tak doslova psal: „Vlastní bezpečnost je nejvyšším zákonem politiky. Raději bychom souhlasili s tím, aby si Napoleon vzal Šlesvicko, než jakýmkoli způsobem obnovit Polsko.“⁶⁰ Takový názor nebyl ani zdaleka ojedinělý již v době dlouho před povstáním, s postupem času se podobné nálady spíše posilovaly. Nelze tak souhlasit s tvrzením britského historika Normana Daviese o tom, že pokud by ruská veřejnost věděla o smířlivém postoji Poláků hlavně na počátku povstání, že by se k němu postavila jinak.⁶¹

Boj ruské armády proti Polákům se tak dá krátce shrnout z pohledu především petrohradské elity, ale nejen jí, jako boj proti „nevěděčnickům“. Julia Brun-Zejmis vidí dokonce v polské otázce sjednocující prvek, „kolem kterého se jinak rozrůzněná ruská společnost sjednotila v mocném probuzení národního sebeuvědomění“.⁶² Navíc byla polská armáda považována za přeci jen silnějšího soupeře, než jakým byli Peršané či Turci. Ruské publikum tak sledovalo samozřejmě jakékoli zprávy z bojiště, ty se k němu ale paradoxně dostávaly daleko později než do západní Evropy.

Nálady ve společnosti sledovalo III. oddělení soukromé kanceláře Jeho imperátorského veličenstva a podávalo ústy svého velitele Benkendorfa hlášení o náladách ve společnosti. Benkendorf celkově zmiňoval pozitivní, tedy plně provládní, nálady ve společnosti, přesto se ale objevovaly hlasy, které Poláky bránily. Z liberálních kruhů se ozývala obrana polských povstalců, nicméně taková obrana byla podmíněna absencí jakýchkoli územních požadavků vůči území chápanému jako ruské, tedy i oblastem tzv. západních krajů, tj. Litvy, Běloruska atd. Takovou podmínku ale Poláci odmítli prakticky hned na začátku, kdy jedním z požadavků Lubeckého míse do Petrohradu v prosinci 1830 bylo připojení území odebraných Polsku jednotlivými záborny. Podle Benkendorfa se veřejné mínění v Rusku rozdělilo na počátku polského povstání na tři tábory, kdy „patriote“ požadovali co nejrozhodnější vojenský zásah v Suvorovově stylu, „umírnění“ si přáli ukliďnění situace, která byla v důsledku cholery, armádních ztrát z přecházejících tažení či

⁶⁰ Nikolaj M. Karamzin, *Zapiska o drevnej i novoj Rossii* (Moskva: Nauka, 1991), 33.

⁶¹ Norman Davies, *God's Playground. A History of Poland*, Vol. II (Oxford: Oxford University Press, 2005), 239.

⁶² Julia Brun-Zejmis, „The Russian Idea and The Polish Question: Some Russian Views on the Polish Insurrection of 1830“, *East European Quarterly* 14, 3 (podzim 1980): 318.

špatné hospodářské situace již tak velmi těžká, a „liberálové“ si přáli boj Ruska se Západem, ve kterém by zvítězila konstituční Francie a pomohla by zavést ústavu i do Ruska.⁶³

Ruské veřejné mínění se tak až na drobné výjimky soustředěné většinou v petrohradských a moskevských intelektuálních kruzích stavělo proti povstalcům. Dokonce i bývalí děkabristé, tedy většinou lidé, kteří původně zastávali názor, že Polákům by měla být dána samostatnost, se najednou obrátili proti nim. Prominentním představitelem takového obratu byl například původně teoretik děkabristického hnutí M. S. Lunin, který ve své práci *Přehled polské problematiky* z roku 1840 napsané ve vyhnanství na Sibiři představil i přes svůj katolicismus pohled ostře kritizující polské povstalce za jejich územní požadavky i za povstání samotné. Na druhou stranu jeho práci nelze vnímat jako striktně opoziční, protože stejné příkře hodnotila i ruská opatření následující po porážce povstání.⁶⁴

Všeobecných nálad panujících v ruské říši si velmi dobře všímali i zahraniční pozorovatelé. Podle nich se mohli ruský car a vláda jednoznačně opírat o podporu veřejnosti. Podle britského velvyslance, a asi nejlepšího znalce ruských poměrů ze všech příslušníků zahraničního diplomatického sboru v Petrohradě, Heytesburyho se jednalo o boj mezi Ruskem a Polskem na život a na smrt. Heytesbury si nedělal o možnosti jakékoli shovívavosti vůči povstalcům žádné iluze, a to již jen z prostého důvodu odporu veřejnosti vůči takovému postupu. Ruská armáda neměla podle jeho pozorování nejmenší problém s povoláním do boje proti Polákům zvláště mezi důstojníky, podle jeho slov neexistoval jediný případ, kdy by kdokoli odmítl nastoupit do služby.⁶⁵

Celkový konsenzus v podobě razantního postoje vůči polským povstalcům ale postupně začínal uvadat s tím, jak se prodlužovaly boje a docházely i zprávy o neúspěších carských armád. Zatímco na počátku existovaly naděje, že již samotný vstup ruské armády do Polska donutí povstalce složit zbraně, pomalý postup vojsk vzbuzoval stále více nevole. Hlavní zloba padala jednoznačně na maršála Dibiče, kterému byla vyčítána váhavost a neschopnost vést oddíl větší než pluk. Jeho úmrtí 10. května 1831 bylo následně veřejností přijato spíše s uspokojením. Podobné lze říci i o smrti polského místokrále a carova bratra Konstantina Pavloviče 26. května 1831.⁶⁶

⁶³ Sidorova, Ščerbakova, eds., *Rossija pod nadzorom*, 70.

⁶⁴ Práce vyšla ve francouzštině pod názvem *Coup d'oeil sur les affaires de Pologne*. Více o této práci například Brun-Zejmis, „The Russian Idea and The Polish Question“, 316. Michail S. Lunin, *Vzgljad na polskije dela gospodina I. I. Ivanova, člena Tajnogo občestva sojedinennyh slavjan*, in *Pisma iz Sibiri*, ed. Irina Želvakova (Moskva: Nauka, 1986).

⁶⁵ Webster, „The Foreign Policy of Palmerston“, 190.

⁶⁶ Sidorova, Ščerbakova, eds., *Rossija pod nadzorom*, 78.

Ruské publikum negativně reagovalo na jakoukoli kritiku ze zahraničí. Pokud jsme zmiňovali téměř jednohlasnou podporu povstalým Polákům ze strany evropské veřejnosti, ze strany ruské se dostávalo stejně silného mandátu pro konání ruských vojsk. Na rozdíl od abstraktního a jen těžko hmatatelného boje proti revoluční hrozbě, v tomto případě se jednalo o velmi konkrétní situaci, kdy se vzbouřil národ, který si v rámci impéria užíval výhod pro jiné naprosto nedosažitelných. Takové názory a postoje nebyly ani zdaleka ojedinělé. Podobně negativně se k Polákům stavěl i Puškin či Lermontov.⁶⁷

Nejznámějšími reakcemi na kritiky ruské politiky vůči Polsku jsou Puškinovo *Klevetnikam Rossii* (srpen-září 1831) a Čaadajevo *Něskoľko slov o polskom voprose* (přelom roku 1831 a 1832).⁶⁸ Jejich slovo bylo z hlediska petrohradské společnosti naprosto zásadní, protože oba do velké míry určovali trendy. Zvláště Puškin se stal modlou liberální mládeže, jeho hlas tedy zapůsobil na nejproblematictější část populace. Ve svých pracích jak Čaadajev, tak i Puškin vyjadřují silný odpor vůči zahraničnímu vměšování do tohoto vnitroruského, popřípadě mezislovanského problému. Reagoval tak hlavně na debaty ve francouzském parlamentu o možnosti zasáhnout do bojů ať již v podobě diplomatického nátlaku, nebo přímé vojenské intervence. Z Puškinova pohledu (Puškin měl již v této době za sebou studium problematiky tzv. „samozvanců“, tedy Lžidimitrijů, v ruských archívech) šlo o jednoznačně vnitřní ruský problém. Jak psal Pjotru Vjazemskému: „Pro nás je polská vzpoura rodinnou záležitostí, starým dědičným sporem, který nelze soudit podle evropských dojmů, i kdybychom chtěli.“⁶⁹ Zásadu nevmešování pak ctil i v případě evropských revolucí z let 1830 a 1831. Podle jeho názoru bylo nutné Poláky litovat, nikoli je trestat, ale jejich nezávislost by ohrozila existenci samotného Ruska. Pro Puškina byli Poláci „naši dávní nepřátelé“. Navíc byla podle něho Evropa vůči Rusku nespravedlivá, jelikož zapomínala na to, že Rusko zachránilo Evropu od Napoleona.⁷⁰ Puškin dokonce navrhoval knížeti Benkendorfovi založení časopisu, který by si kladl přímo za cíl bránit ruské zájmy v zahraničí.

Častým výkladem Puškinových veršů oslavujících konání ruské armády v boji proti polským povstalcům je teze o snaze velkého ruského básníka zalíbit se carské administrativě a carovi samotnému. Puškin byl totiž v červenci roku 1831 přijat Mikulášem I. do státní služby jako historik. Již v jeho raných dílech nicméně nacházíme narážky na polský národ jako na největšího soupeře Rusů. To

⁶⁷ Struve, „Mickiewicz in Russia“, 138.

⁶⁸ A. S. Puškin, *Sobranije sočinenij v 10 tomach*, č. 2 (Moskva: Chudožestvennaja literatura, 1974), 324, Pjotr Čaadajev, *Polnoje sobranije sočinenij v dvuch tomach*, 2 (Moskva: Nauka, 1991), 205.

⁶⁹ Cit. dle Burmistrov, *Rossija i Zapad*, 59.

⁷⁰ Burmistrov, *Rossija i Zapad*, 49.

mu sice nebránilo v přátelství s Mickiewiczem, kterého dokonce považoval za jediného Poláka, o kterého se v době vypuknutí polského povstání obával, ale i tak byl jeho pohled na věc záležitostí ideovou. Velmi názorně vyjádřil Puškin své názory na polské povstání v dopise kněžně Chitrovo dne 9. prosince 1830: „Zprávy o polském povstání mnou úplně otráslly. Konečně budou naši opravdoví nepřátelé zničeni, a tak nezůstane nic z toho, co udělal Alexandr, protože nic z toho nemělo základ v ruských zájmech, ale bylo založeno jen na pýše, teatrálním efektu atd.“⁷¹ Negativní postoje vůči Polákům ještě získávaly na síle v průběhu povstání, kdy prakticky znemožňovaly jakékoli smíření s povstalci. O něco později, 21. ledna 1831, se Puškin vyslovil opět v dopise kněžně Chitrovo o „Varšavské gubernii“ jako jediné možné budoucnosti, která by měla pro Polsko existovat. Podle jeho mínění mělo její zřízení nastat již před 33 lety.⁷²

Není ani divu, že se služeb nejvýznamnějších ruských básníků pokusil k politickým cílům využít ministr národní osvěty Uvarov. Pro Uvarova, tvůrce známé formule *pravoslaví-samoděržaví-národnost*, byl v té době již velmi populární Puškin zajímavý jako propagátor jeho myšlenek. Dokonce převedl báseň *Klevetnikam Rossii* do francouzštiny a ve Francii ji hodlal také publikovat, z jeho pokusu ovšem nakonec sešlo.⁷³ Hlavním důvodem bylo to, že Uvarov i přes své vysoké vzdělání a nesporně vysokou inteligenci postrádal Puškinovu genialitu. Jeho verše tak byly spíše parodií na Puškinovu báseň než jejich překladem. I z toho důvodu nedoporučil šéf četnictva Benkendorf tento výtvor k publikaci. Podle něj by ruské věci spíše uškodily, než pomohly.⁷⁴

Další známá osobnost, Čaadajev, se postupně blížil stále více oficiálnímu pohledu na politické události. Podle jeho vnímání bylo včlenění polského státu do ruského impéria pro Poláky dobrodiním, protože tak dostali šanci vrátit se ke svému slovanství, které již dávno opustili. Je paradoxem, že v době, kdy byl tento jeho přerod dokončen, vyšel jeho První filozofický dopis, ve kterém ostře kritizoval Rusko jako zemi, která nijak nepřispěla světovým dějinám, a za který byl prohlášen duševně chorým.

Ačkoli v ruské společenské elitě převládal protipolský postoj, objevovaly se i opačné hlasy. Největšími oponenty této akce byli bratři Turgeněvové, Nikolaj a Alexandr, kteří také odmítli Puškinovy verše na polskou tematiku hlavně pro

⁷¹ Puškin, *Sobranije sočinenij v 10 tomach*, č. 9 (Moskva: Chudožestvennaja literatura, 1974), 450.

⁷² Puškin, *Sobranije sočinenij v 10 tomach*, č. 10 (Moskva: Chudožestvennaja literatura, 1978), 19. Rozental, *I vot obščestvennoje mnenije*, 134,

⁷³ Ivanov O. A., „K voprosu o vzaimotnošenijach S. S. Uvarova i A. S. Puškina v 30-ye gody XIX veka“, *Novik*, č. 2 (1999): 48.

⁷⁴ Burmistrov, *Rossija i Zapad*, 67.

jejich opěvování barbarismu a brutality.⁷⁵ Podobně zareagoval i P. Vjazemskij. Ten odmítl hlavně opěvování dobytí Varšavy jako předmětu pro básníkův obdiv, ale také vyjadřoval pochybnosti o samotném důvodu, tedy snaze udržení Polska jako součásti Ruského impéria. Nešlo mu nicméně tolik o samotnou skutečnost války proti povstalcům jako spíše o odmítnutí jejího opěvování velkým ruským básníkem.⁷⁶ N. Gercen a jeho přátelé byli podobně nadšení po zprávách o propuknutí povstání. Mezi další kritiky patřili i kníže Kozlovskij a Petr Čaadajev, významné postavy ruského společenského života.

Pokud představitelé skupiny ruské inteligence a kulturních elit reagovali většinou negativně, je jasné, že ze strany oficiálních představitelů byla reakce na polské povstání ještě daleko příkřejší. Ruská vláda si byla velmi dobře vědoma mezinárodního rozměru polské problematiky a situaci, jak vyplývá z hlášení jejího velvyslance Pozzo di Borgia, velmi detailně sledovala. Názor, který byl v těchto kruzích poměrně obvyklý a který sdílel i sám car, vyslovil ruský diplomat v Paříži, původem Korsičan, Pozzo di Borgo. Tento velmi zdrženlivý muž do Petrohradu hlásil, že úspěch povstání bude zároveň znamenat konec Ruska jako evropské velmoci. Zůstane pouze asijskou zemí.⁷⁷

Paradoxně i přes množství uvedených příkladů, které svědčily o opaku, mluvil Joachim Lelewel při oslavě výročí děkabristického povstání a polského listopadového povstání v roce 1834 v Bruselu o sympatiích, které ruská veřejnost cítí vůči Polákům v jejich boji proti carskému režimu. Dokonce uváděl i rané liberální Puškinovy verše, které dokazovaly jeho proticarskou činnost. Zde šlo ze strany polského historika pravděpodobně o jistou formu propagandy, neboť Puškinovy verše věnované polské otázce byly dostatečně známé a také hojně diskutované.⁷⁸ Jak ukázala analýza ohlasů ruské veřejnosti na polské povstání, dalo se mluvit o prakticky jednohlasném souhlasu s ruskou politikou vůči Polákům.

Na ruskou veřejnost a její nálady ve vztahu k západní Evropě měl vliv i fakt, že příslušníci šlechty mohli pobývat určitou dobu za hranicemi, byť byli povinni v případě carova rozkazu k neprodlenému návratu. Za vlády Kateřiny II. byla doba, po kterou mohli za hranicí pobývat, neomezená, Mikuláš, na základě obav z šíření liberálních myšlenek, omezil tuto dobu na pět let. Tito lidé nicméně předávali své zkušenosti dál a i přes cenzuru ovlivňovali veřejné mínění v Rusku.

⁷⁵ Struve, „Mickiewicz in Russia“, 139.

⁷⁶ Burmistrov, *Rossia i Zapad*, 70. Rozental, *I vot obščestvennoje mnenije*, 135.

⁷⁷ Pozzo di Borgo - Paskevič 9/22. října 1831, AVPRI, Moskva, F. 333 (Namestnik carstva Polskogo), op. 576, god 1831, delo 1390. l. 3.

⁷⁸ Lednicki, *Poland and the Slavophil Idea*, 649.

Polská otázka nepřestala být citlivou ani po potlačení povstání. Ruští rolníci považovali každou nepatrnou negativní událost za dílo Poláků, nebo jejich agentů. Příkladem takového primitivního protipolského postoje byly požáry v létě 1831, po kterých následovaly útoky na Poláky jako na viníky těchto požárů. Jak zmiňoval Benkendorf, spojitost mezi požáry a představiteli polské emigrace nebyla vyšetřováním prokázána, ale to bylo z hlediska davu podružné.⁷⁹

Závěr

Role veřejného mínění na rozhodování v zahraničněpolitické oblasti představuje velmi obtížně měřitelný fenomén. Jeho role, jak jsme viděli, výrazně roste v průběhu krizí, kdy se veřejné mínění aktivizuje. Úkolem tohoto článku bylo tedy zjistit, jaký byl pohled veřejnosti na ruský postup vůči polskému povstání v roce 1831 a jakou roli postoj společnosti pro politiku svých vlád hrál.

V průběhu povstání jsme sledovali silný rozpor mezi postoji ruské a západní veřejnosti. Rusko se v očích západní veřejnosti reprezentované tiskem stávalo stále více nebezpečím, které bylo nutné eliminovat. Polská revoluce v roce 1831 se následně stala pro podobné hlasy spouštěcím mechanismem. Veřejné mínění pak silně působilo na politiky, kdy donutilo francouzského ministra zahraničí k nabídce zprostředkování konfliktu mezi Ruskem a Polskem. Jen ukončení bojů v září 1831 zachránilo ruskou diplomacii od podobné intervence ze strany britského ministra zahraničí Palmerstona.

Zrcadlově proti tomu působilo veřejné mínění na ruskou vládu, i když ve výrazně skrytější formě. Jak vyplývalo z hlášení generála Benkendorfa, pokud by boje nebyly ukončeny včas, mohlo dojít k projevům nespokojenosti s polskou kampaní. Tato nespokojenost by nebyla zaměřena ani tak proti samotné válce, ale proti nízké efektivitě jejího vedení. V kontextu cholerových bouří mohl takový projev představovat velmi vážné nebezpečí pro vnitřní stabilitu země. I proto hleděli ruští představitelé na boj proti Polákům jako na boj na život a smrt. Veřejné mínění v Rusku tak tlačilo cara k opačné politice, než jaké byly pod vlivem ulice nuceny západní vlády.

⁷⁹ Sidorova, Ščerbakova eds., *Rossija pod nadzorem*, 72.

POLITIKA A LOAJALITA: PŘÍPAD REVOLTY BRITSKÝCH KONZERVATIVNÍCH BACKBENCHERŮ V 90. LETECH¹

JAN VÁŠKA

Abstract

Policy and Loyalty: The Case of the Revolt of British Conservative Backbenchers in the 1990s

The present paper explores the problematics of intra-party loyalty in the British political system, building upon a case study on the revolt of Conservative backbenchers during the parliamentary ratification of the Maastricht Treaty (1992–93). Analysis of the “Maastricht rebellion” sheds light on several significant aspects of the British political system and political culture, including the system of whips, cross-voting patterns, legislature-executive relations, the phenomenon of backbenchers and the role European integration as a topic in the domestic political debate.

Keywords: Conservative Party, Maastricht Treaty, backbenchers, loyalty, revolt, whip

Úvod

V dějinách každé politické strany se období vnitřní semknutosti okolo silného lídra, ideje či programu střídají s obdobími rozháranosti, názorového štěpení a čas od času i otevřených rebelií. Výjimkou není ani již téměř dvě století trvající historie britské Konzervativní strany.² Některé z revolt, jimiž je protkána – vystoupení konzervativních poslanců vedených Arthurem Bonarem Lawem proti politice tehdejšího lídra Austena Chamberlaina a podpoře koaličního kabinetu Davida Lloyd George v říjnu 1922 nebo hnutí proti appeasementu ve druhé polovině třicátých

¹ Studie byla zpracována v rámci Výzkumného záměru IMS UK FSV (MSM0021620841).

² Pro nástin dějin Konzervativní strany viz např. John Charmley, *A History of Conservative Politics since 1830* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2008); Alan Clark, *The Tories. Conservatives and the Nation State 1922–1997* (London: Phoenix, 1999).

let –, měly na stranu a její následný vývoj obrodný účinek, většina otevřených rebelií však měla dopad spíše rozvratný a v krátkodobém i delším horizontu stranu zřetelně poškodila. Obzvlášť destruktivní účinek přitom podle Seldona a Snowdona³ měly čtyři z nich:

1. Odpor „Vysokých Toryů“ neboli Ultras proti emancipaci katolíků (*Catholic Relief Act*, 1829) a volební reformě (*Reform Act*, přijatý v roce 1832 již za vlády whigů vedené Lordem Greyem);
2. Nesmiřitelná opozice křídla „Zatvrzenců“ (*Diehards*) vůči reformní politice liberálních vlád Henryho Campbell-Bannermana a H. H. Asquitha v letech 1906–1914 (sociální reformy a tzv. Lidový rozpočet na rok 1909, zákon o parlamentu z roku 1911, otázka tarifní reformy a vnitřní autonomie pro Irsko);
3. Kampaň toryovských „tiskových baronů“ lordů Beaverbrooka a Rothermera proti „napůl socialistickému“ programu lídra strany Stanleyho Baldwina a za protekcionistickou tarifní reformu („Křížová výprava za Impérium“, 1929–1931);
4. Revolta euroskeptických poslanců-*backbencherů* během ratifikace Maastrichtské smlouvy v letech 1992 a 1993 a následné „okopávání“ premiéra Johna Majora a jeho snahy o konstruktivnější politiku v záležitostech evropské integrace euroskeptiky jak v Dolní sněmovně, tak i v kabinetu; tento odboj ve vlastních řadách v různých podobách přetrval až do drtivé volební porážky konzervativců v roce 1997 a je označován za „nejvytrvalejší parlamentní rebelii 20. století“.⁴

Všechny tyto případy odepření stranické loajality – napříč časem, přes rozdílnost idejí, jimiž byly neseny, i jejich bezprostředních příčin – spojuje to, že viděno optikou pravice-levice vždy propukly na pravicovém křídle strany, tedy na okraji hlavního proudu britské politiky.

Tato studie se zaměřuje právě na rebelii euroskeptiků v řadách Konzervativní strany v devadesátých letech 20. století, přičemž se soustředí na její první fázi v období ratifikace Maastrichtské smlouvy. Cílem předkládaného textu není analýza samotného fenoménu britského konzervativního euroskepticismu, který byl jako takový již prozkoumán jinde;⁵ jeho ambicí je spíše použít tento případ dlouhodobého

³ Anthony Seldon, Peter Snowdon, *The Conservative Party. An Illustrated History* (Stroud: Sutton, 2004), 188–91.

⁴ Andrew Geddes, *The European Union and British Politics* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2004), 155.

⁵ V češtině například Jan Váška, Srovnání britského konzervativního euroskepticismu a independentismu, *Pražské sociálně vědní studie* TER-028, Univerzita Karlova 2006, v britské politologické literatuře David Baker, David Seawright, *Britain for and against Europe* (Oxford: Clarendon Press 1998), Andrew Geddes, *The European Union and British Politics* (Basingstoke: Palgrave Macmil-

flagrantně nelояálního chování jako výchozí bod pro sondu do fungování britského politického systému a politické kultury v atypické situaci a pro ilustraci některých relevantních aspektů britské politiky, v nichž otázka loajality vystupuje do popředí.

Staf je členěna do tří částí. Po stručném faktografickém nástinu euroskeptické rebelie se autor táže po výpovědi, již tento fenomén nabízí o fungování politického systému Velké Británie a o politické kultuře, která jej spravuje. Na závěr se zaměří na analýzu a možné interpretace role tématu evropské integrace ve vnitřním vývoji Konzervativní strany a obecněji britské politiky v daném období.

Maastrichtská rebelie

Když na jaře 1992 v Dolní sněmovně britského parlamentu započala ratifikace Maastrichtské smlouvy, byla Konzervativní strana u moci nepřetržitě již třináct let. Premiérku Margaret Thatcherovou, která konzervativce v letech 1979, 1983 a 1987 třikrát dovedla k volebnímu vítězství, vystřídal v listopadu 1990 na postu lídra strany a ministerského předsedy John Major. Právě Major v prosinci 1991 zastupoval Spojené království na summitu Evropského společenství v Maastrichtu, kde představitelé tehdy dvanácti členských zemí dosáhli dohody o znění Smlouvy o Evropské unii.⁶ V dubnu 1992 Konzervativní strana překvapivě počtvrté v řadě zvítězila ve volbách do Dolní sněmovny, když ještě v předvečer voleb opoziční labouristé vedli v průzkumech o 7 procent.⁷ Kredit za nečekaný úspěch do velké míry náleží právě Majorovi,⁸ těsná parlamentní většina 21 křesel, s níž po volbách mohl počítat, se však pro klidné vládnutí již záhy měla ukázat jako zcela nedostatečná. Následující měsíc, v květnu 1992, vláda předložila Dolní sněmovně k ratifikaci Maastrichtskou smlouvu a 21. května 1992 ve druhém čtení návrhu no-

lan 2004) atd. Pro teoretickou diskusi konceptu euroskepticismu viz Nick Sitter, *Opposing Europe: Euroscepticism, Opposition and Party Competition*, SEI Working Papers, No. 56, Sussex European Institute 2002, <<http://www.sussex.ac.uk/sei/documents/wp56.pdf>>, nebo Paul Taggart a Aleks Szczerbiak, *Parties, Positions and Europe*, SEI Working Papers, No. 46, Sussex European Institute 2001, <<http://www.sussex.ac.uk/sei/documents/wp46.pdf>>.

⁶ Maastrichtská smlouva sice zůstala za očekávaními evropských federalistů, nesporně však znamenala kvalitativní posun v evropské integraci: jednak rozšířila pravomoci Společenství do oblastí, které dosud zůstávaly v kompetenci členských států (položila smluvní základ pro vznik hospodářské a měnové unie a v rámci nově vytvořené Evropské unie zavedla mezivládní spolupráci v oblasti zahraniční a bezpečnostní politiky a justice a vnitřních věcí), jednak dále posílila nadnárodní rozměr integrace rozšířením pravomocí Evropského parlamentu a hlasování kvalifikovanou většinou v Radě. Pro nástin průběhu a výsledků souběžných mezivládních konferencí o politické a měnové unii viz např. Desmond Dinan, *Ever Closer Union. An Introduction to European Integration* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 1999), 125–158.

⁷ Charmley, *A history of Conservative politics since 1830*, 244.

⁸ Major's Hour, *The Economist*, 11 April 1992.

velizace zákona o Evropských společenstvích⁹ 22 konzervativních poslanců-*backbencherů*¹⁰ hlasovalo proti vládě v do té chvíle největší revoltě, kterou Konzervativní strana v záležitostech spojených s evropskou integrací od vstupu Británie do ES v roce 1973 zažila. Po obnovení ratifikačního procesu na konci roku 1992 se rebelie dále rozrostla; v zadních lavicích Konzervativní strany se utvořila asi padesátičlenná skupina *backbencherů*, kteří koordinovali svůj postup s labouristickou opozicí a ve dvou hlasováních zapříčinili pro britský parlamentní systém netypickou situaci, porážku vlády. Při některých hlasováních zajistil stranickou disciplínu pouze krajní prostředek – jejich spojení s hlasováním o důvěře vládě a hrozbou takřka jisté porážky v případě vypsání předčasných voleb. Ratifikace Maastrichtské smlouvy v Británii trvala déle než rok, a i když nakonec byla smlouva schválena, euroskeptické křídlo pokračovalo v soustavném tlaku na Majorovu vládu po celý zbytek volebního období, postupně narůstal jeho vliv i v kabinetu. Když na jaře 1997 Konzervativní strana odcházela po volebním kolapsu do opozice, byla hluboce rozštěpena, autorita jejího lídra podkopána a vztahy mezi Británií a jejími partnery v EU fakticky rozvrácené. Cílem této kapitoly je stručně postihnout zrod a průběh takto nastíněné „maastrichtské rebelie“.

Historici britské konzervativní politiky se shodují, že formativním momentem při vytváření „kultury neloyalitativity“, která v devadesátých letech Konzervativní stranu pohltila, byl způsob odstavení Margaret Thatcherové z postu vůdkyně strany a ministerské předsedkyně v listopadu v 1990.¹¹ Příčinou jejího pádu nebyla volební porážka (byť konzervativci ve volbách do Evropského parlamentu v červnu 1989 utrpěli první prohru v celonárodních volbách od nástupu Thatcherové do čela strany v roce 1975), ale vnitrostranická vzpoura uprostřed volebního období (Margaret Thatcherová těsně neobhájila svůj post v prvním kole volby lídra strany na výroční konferenci a do dalšího kola již nenastoupila).¹² Odstavení Margaret Thatcherové nicméně bylo jen jednou z několika příčin hlubokého vnitřního rozdělení, v němž Konzervativní strana do devadesátých let vstupovala. Radikální vnitropolitický program, který Thatcherová prosazovala zejména po upevnění svého postavení po volebním vítězství v roce 1983, nikdy nezískal podporu centristického křídla

⁹ *European Communities (Amendment) Bill*; jeho prostřednictvím měla být do britského právního řádu včleněna Maastrichtská smlouva.

¹⁰ Poslanci bez exekutivní funkce, kteří v Dolní sněmovně sedí v zadních lavicích.

¹¹ Charmley, *A history of Conservative politics since 1830*, 243; Clark, *The Tories*, 499.

¹² V posledním období vlády Margaret Thatcherové postupně erodovala její podpora jak mezi vlivnými stranickými osobnostmi (rezignace Geoffreyho Howea, protikandidatura Michaela Heseltina), tak uvnitř konzervativního poslaneckého klubu v důsledku nepopulárního vnitropolitického programu (reforma obecní daně, *poll tax*), nezvládnutých vztahů v Evropském společenství a jejího kontroverzního politického stylu.

strany, jež nepřijalo za svou monetaristickou a tržní ortodoxii thatcherismu. Jeho nepopulárnost navíc vzbuzovala nervozitu mezi poslanci z „marginálních“ volebních obvodů,¹³ kteří se obávali ztráty mandátů ve volbách, které měly být vypsaný nejpozději na jaře 1992. Další otázkou, která stranu od druhé poloviny osmdesátých let štěpila, byla evropská integrace. Některé konzervativní proudy pokládaly zrychlení integračního procesu po přijetí Jednotného evropského aktu (1986) za přímé ohrožení britské suverenity a národních zájmů, proevropské křídlo strany naopak Thatcherové kladlo za vinu napětí, jež ve vztazích s kontinentální Evropou v posledních letech jejího premiérství zavládlo.

Novým konzervativním lídrem a ministerským předsedou byl zvolen John Major. Major nepatřil mezi výrazné postavy Konzervativní strany, členem kabinetu se stal až po volbách v roce 1987 a v letech 1989–1990 krátce zastával posty ministra zahraničí a financí. Byl pokládán za chráněnce a pokračovatele odkazu Margaret Thatcherové a při volbě nového lídra uspěl v souboji s protikandidáty, kteří se vymezovali proevropsky a kriticky k thatcherismu, Michaelem Heseltinem a Douglasem Hurdem. Právě postoj k evropské integraci byl přítom podle výzkumu, který uskutečnili Cowley a Garry, nejdůležitějším ideologickým faktorem, kterým se v roce 1990 poslanci při volbě stranického lídra řídili.¹⁴ Major osobně však byl spíše neideologický, pragmatický a konsensuální politik, pro něhož byla – v příkrém kontrastu k Margaret Thatcherové – charakteristická absence *conviction politics*, tedy politiky založené na prosazování vlastních hodnot a ideologie namísto hledání širšího konsensu. V otázce evropské integrace se otevřeně nepřikláněl k žádnému z křídel ve straně a euroskeptici, díky nimž byl zvolen do čela strany, se zmýlili v odhadu, pokud jej považovali za jednoho ze svého středu (thatcherovskou terminologií „*one of us*“).

Výsledek summitu Evropského společenství v Maastrichtu 9. a 10. prosince 1991, na němž bylo dosaženo dohody o podobě budoucí Evropské unie, považoval Major za svůj osobní diplomatický úspěch, nadšené byly i počáteční reakce konzervativního tisku.¹⁵ Především díky vstřícnému postoji německého spolkového

¹³ Při volbách do Dolní sněmovny (a v politických systémech anglosaských zemí obecně) se rozlišuje mezi tzv. *safe seats*, která jsou obvykle ve stabilním držení některé z politických stran, a menším počtem *marginal seats*, jejichž držitel mívá jen malou většinu. Tyto volební obvody (v Británii je za *marginal seats* považována třetina obvodů) bývají získávány menší většinou, rozhodují o celkovém vítězi voleb a soustředí se na ně volební kampaň.

¹⁴ Philipp Cowley, John Garry, „The British Conservative Party and Europe: The Choosing of John Major“, *British Journal of Political Science* Vol. 28, No. 3 (Jul. 1998), 473–499. V roce 1990 volili lídra Konzervativní strany členové její frakce v Dolní sněmovně; od roku 2001 vybírá mezi dvěma kandidáty s největší podporou v poslaneckém klubu celá členská základna.

¹⁵ Srovnej Hugo Young, *This Blessed Plot: Britain and Europe from Churchill to Blair* (Basingstoke: Macmillan, 1998) 433–34.

kancléře Helmuta Kohla, který oceňoval Majorovu snahu o zlepšení dvoustranných britsko-německých vztahů poznamenaných předchozími snahami Margaret Thatcherové o překažení rychlého znovusjednocení Německa, se Majorovi podařilo dosáhnout takřka všech hlavních cílů, aniž by přitom Británie byla nucena blokovat rozhodnutí ostatních členských zemí rozšířit integraci i do oblastí, kde k tomu britská vláda nebyla připravena. Klíčové z britského pohledu bylo vyjednání trvalých výjimek (*opt-outs*) z třetí etapy hospodářské a měnové unie a v oblasti sociální politiky (upravené v Maastrichtské smlouvě formou tzv. Sociálního protokolu), v preambuli nové smlouvy byl v pasáži věnované cílům evropské integrace nahrazen pro Brity nepřijatelný termín „federální“ formulací „stále užší svazek“ (*ever closer union*) a zdůrazněn princip subsidiarity. Spolupráce v oblastech zahraniční a bezpečnostní politiky a justice a vnitřních věcí byla i britským přičiněním ustavena na striktně mezivládní bázi.¹⁶

Ačkoli řada konzervativních poslanců sdílela názor Margaret Thatcherové, že Maastrichtskou smlouvu zašel integrační proces již příliš daleko (*a treaty too far*¹⁷), při parlamentní debatě o výsledcích maastrichtského summitu ani v únoru následujícího roku při podpisu nové smlouvy se v řadách Konzervativní strany nezdvihla proti Majorově politice větší vlna protestu – poslanci si uvědomovali nutnost působit před nadcházejícími volbami jednotně.¹⁸ I proto byla ještě na jaře 1992 hladká ratifikace Maastrichtské smlouvy v Británii považována za v podstatě jistou.¹⁹ Rebelii, která kvůli Maastrichtské smlouvě vypukla v zadních lavicích Konzervativní strany v řádu týdnů od volebního vítězství 9. dubna 1992 a jejíž závažnost, rozsah i trvání byly v příkrém rozporu s obvyklým chápáním loajality v britské politické kultuře,²⁰ umožnilo právě pominutí pocitu ohrožení a bezprostřední hrozby ztráty mandátu. Druhým faktorem, který k intenzitě revolty přispěl, byla generační obměna v konzervativním poslaneckém klubu – v roce 1992

¹⁶ David Gowland, Arthur Turner, *Reluctant Europeans. Britain and European Integration 1945–1998* (London: Pearson Education 1999), 278–79.

¹⁷ „Party and Principle“, *The Economist* (Margaret Thatcher and John Major differ over economic unification), 4 July 1992.

¹⁸ V prosinci 1991 vystoupily otevřeně proti smlouvě pouze jednotlivé osobnosti jako Margaret Thatcherová či bývalý předseda Konzervativní strany a její blízký spojenec Norman Tebbit, oba již na odchodu ze Sněmovny, celkem 7 konzervativních poslanců hlasovalo proti a 12 dalších (včetně Thatcherové) se zdrželo. Edward Best, „United Kingdom“, in *The Ratification of the Maastricht Treaty: issues, debates and future implications* ed. Finn Laursen, Sophie Vanhoonacker (Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers, 1994), 270.

¹⁹ Tamtéž, 246.

²⁰ Například podle Hugo Younga bylo dříve „nepředstavitelné“, aby se nově zvolení poslanci během několika měsíců po svém příchodu do Sněmovny aktivně připojili ke snahám o odstavení lídra, jemuž za své zvolení často přímo vděčili. Young, *This Blessed Plot*, 396.

vstoupila do Dolní sněmovny generace mladých, radikální ideologií a rétorikou thatcherismu formovaných politiků (*Thatcher's children*),²¹ z nichž řada, jako například pozdější lídr strany Iain Duncan Smith, inklinovala k principiálnímu euroskepticismu.

Jestliže ve volebním období 1987 až 1992 konzervativní vláda disponovala pohodlnou parlamentní většinou (v roce 1987 získali konzervativci většinu 102 mandátů), ve volbách v roce 1992 udržela pouze těsnou většinu 21 křesel. Ta se v průběhu volebního období v důsledku porážek v doplňovacích volbách zcela rozdrobila a od roku 1996 byla Majorova vláda odkázána na parlamentní podporu Ulsterské unionistické strany, což naopak komplikovalo snahu o smírné řešení situace v Severním Irsku. V novém Majorově kabinetu byli vyváženě zastoupeni představitelé proevropského (*Europhiles*) i euroskeptického křídla strany. Euroskeptický proud měl v té době v Konzervativní straně již pevné zázemí, ve stranickém orbitu působily desítky euroskeptických nátlakových skupin, nadací a thinktanků, jako byly Bruges Group, No Turning Back Group, Fresh Start Group, '92 Group, European Research Group nebo European Foundation.

Ratifikace Maastrichtské smlouvy

Jak již bylo předesláno, Majorova vláda předložila Maastrichtskou smlouvu nové Sněmovně k ratifikaci v květnu 1992 a při druhém čtení²² návrhu novelizace zákona o Evropských společenstvích 21. května se 22 konzervativních poslanců zapojilo do největší parlamentní vzpoury v otázce spojené s evropskou integrací, která do té doby – od vstupu Británie do ES v roce 1973 – v řadách Konzervativní strany vypukla. Opoziční Labouristická strana, která – s výjimkou početné skupiny vlastních euroskeptických rebelů – Maastrichtskou smlouvu podporovala, ale prosazovala přitom zrušení britské výjimky ze „sociální kapitoly“, umožnila její průchod druhým čtením tím, že se hlasování nezúčastnila.

Pokračování ratifikačního procesu čtením návrhu zákona ve výboru, v tomto případě opět v plénu sněmovny, bylo naplánováno na 4. června. O dva dny dříve

²¹ Tamtéž.

²² První čtení návrhu zákona v Dolní sněmovně je formální, ve druhém čtení Sněmovna hlasuje o obecných zásadách návrhu. Schvalovací proces pak pokračuje již detailním čtením ve výboru (buď v jednom ze stálých výborů, anebo, jako tomu bylo při ratifikaci Maastrichtské smlouvy, může *Committee Stage* probíhat opět v plénu), který navrhuje pozměňovací návrhy. Následuje *Report Stage*, kdy se Sněmovna zabývá pozměňovacími návrhy předloženými výborem či jednotlivými poslanci, a třetí, závěrečné čtení s obecnou rozpravou a přijetím či odmítnutím návrhu zákona jako celku. Poté je návrh postoupen Sněmovně lordů. Philipp Norton, *Parliament in British politics* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2005), 82–102.

však do schvalovacího harmonogramu zasáhla událost, která aktivizovala i dosud k vládě loajální kritiky Maastrichtské smlouvy a bez níž by konzervativní „maastrichtská rebelie“ patrně nikdy nedosáhla rozměrů, které v nadcházejících měsících nabrala: 2. června 1992 Dánové v prvním referendu smlouvu odmítli, a z pohledu britských euroskeptiků tak otevřeli cestu k alternativnímu modelu evropské spolupráce. Následujícího dne, 3. června, podepsalo 70 konzervativních členů Dolní sněmovny výzvu (early day motion) *Fresh Start*, v níž požadovali „nový začátek“ v politice Majorovy vlády vůči Evropě.²³

Kabinet neměl na pokračování ratifikace Maastrichtské smlouvy jednotný názor a někteří jeho členové navrhovali zvážit, zda by Británie od její ratifikace neměla zcela upustit.²⁴ Major, který měl k dokumentu silnou vazbu jako ke svému osobnímu diplomatickému úspěchu a v ratifikaci Maastrichtské smlouvy spatřoval splnění britského závazku vůči ostatním členům Evropského společenství (i vzhledem ke skutečnosti, že v druhém pololetí roku 1992 se Británie měla ujmout rotujícího předsednictví v Radě), nakonec prosadil, že ratifikace bude dokončena po případném kladném výsledku opakovaného dánského referenda. Část signatářů výzvy *Fresh Start* rozhodnutí akceptovala, naopak pro tu část odpůrců Maastrichtské smlouvy, kteří byli ochotni nerespektovat požadavek stranické disciplíny a hlasovat proti vládě, představovala velkou vzpruhu veřejná vystoupení Margaret Thatcherové – především televizní interview z 28. června a její první vystoupení ve Sněmovně lordů 2. července, v nichž bývalá premiérka, požívající u velké části Konzervativní strany stále větší vážnosti než Major, smlouvu odmítla a znovu vyzvala k vypsání referenda.²⁵ 20. září 1992 přibyl britským odpůrcům Maastrichtské smlouvy po dánském referendu další silný argument, že nejsou ve svém nesouhlasu s podobou vznikající Evropské unie osamoceni: referendum ve Francii, zakládající zemi Společenství, v němž smlouva prošla jen těsnou většinou 51 procent hlasů (*petit oui*).

Další událostí, která výrazně ovlivnila klima v Konzervativní straně a z pohledu euroskeptiků potvrdila oprávněnost zdrženlivého přístupu k evropské integraci, bylo vynucené vystoupení libry z Evropského mechanismu směnných kurzů (ERM) „černou středou“ 16. září 1992. Británie se do tohoto předstupně měnové unie zapojila přes odpor tehdy ještě premiérky Thatcherové na podzim 1990, nyní se však sázka na evropskou kotvu britské měnové politiky a směřování k mož-

²³ Gowland a Turner, *Reluctant Europeans*, 281; jiní autoři uvádějí odlišný počet (mezi 69 a 82).

²⁴ Tamtéž.

²⁵ Stephen George, *An Awkward Partner. Britain in the European Community* (Oxford: Oxford University Press, 1998, 3rd edition), 248. Vypsání referenda o Maastrichtské smlouvě požadovali i Liberální demokraté, kteří se hlásili k myšlence evropské federace, a euroskeptici z řad Labouristické strany. Best, „United Kingdom“, 253–54.

němu členství v měnové unii jevila jako přinejlepším diskutabilní, navíc odchod z ERM, doprovázený drastickým zvýšením úrokových sazeb,²⁶ zřetelně poškodil pověst Konzervativní strany jako správce britské ekonomiky. Na říjnové výroční konferenci strany v Brightonu bylo nadšeně aplaudováno vystoupení Normana Tebbita, v němž bývalý předseda Konzervativní strany Maastrichtskou smlouvu emotivně odmítl.

Přes odpor části strany byl ratifikační proces na počátku listopadu obnoven. Cestu k přijetí návrhu novelizace zákona o Evropských společenstvích otevřela v říjnu 1992 „přípravná debata“, zakončená 4. listopadu hlasováním (*paving motion*), které mělo potvrdit kladný výsledek druhého čtení návrhu novely zákona o Evropských společenstvích z května 1992. V situaci, kdy Labouristická strana avizovala, že bude hlasovat proti vládě,²⁷ se Major ve snaze zkrotit rebely ve vlastní straně a zajistit kladný výsledek hlasování uchýlil ke krajnímu prostředku – spojil jej s hlasováním o důvěře vládě a hrozbou rozpuštění Sněmovny. Přestože by vypsání nových voleb znamenalo téměř neodvratnou porážku, 26 konzervativních *backbencherů* hlasovalo proti vládě (6 dalších se hlasování zdrželo) a návrh prošel těsnou většinou tří hlasů jen díky podpoře Liberálních demokratů a několika poslanců z nacionalistických a severoirských stran, kteří Maastrichtskou smlouvu a prohloubení evropské integrace podporovali.²⁸ Paradoxní přitom je, že díky většinově prointegračnímu postoji Labouristické strany vedené nejprve Johnem Smithem a od roku 1994 Tony Blairem během celého volebního období 1992–1997 v Dolní sněmovně existovala zřetelná proevropská většina²⁹; logika britského parlamentního systému, která stranu v opozici často vede k taktickému hlasování proti vládě bez ohledu na vlastní věcné preference (*adversary politics*), však ani v takto zásadním momentu ratifikačního procesu neumožnila, aby se tato latentní proevropská většina projevila.

V měsících následujících po obnovení ratifikace Maastrichtské smlouvy (čtení ve výborech bylo zahájeno 1. prosince) se ve Sněmovně zformovala skupina asi 50 *backbencherů* pod vedením Billa Cashe,³⁰ kteří pokračovali ve snaze

²⁶ Před rokem 1997 rozhodovala o výši úrokových sazeb britské centrální banky (Bank of England) vláda; ve dnech 16.–17. září 1992 Majorův kabinet ve snaze stabilizovat směnný kurz libry zvýšil základní úrokovou sazbu z 10 na 15 procent (Young, *This Blessed Plot*, 439).

²⁷ Podle stínového kabinetu mělo jít o vyjádření nedůvěry premiéru Majorovi, nikoli nesouhlasu s Maastrichtskou smlouvou – ve třetím čtení byla připravena přijetí smlouvy umožnit. Best, „United Kingdom“, 270.

²⁸ George, *An Awkward Partner*, 250.

²⁹ Young, *This Blessed Plot*, 395.

³⁰ Zakladatel euroskeptického thinktanku European Foundation. S výjimkou krátkého působení ve stínové vládě Iaina Duncana Smitha (2001–2003) strávil celou svou parlamentní dráhu v zadních lavicích Konzervativní strany.

pootočít kormidlem politiky Majorovy vlády, přičemž z hlediska britských parlamentních zvyklostí v bezprecedentním měřítku spolupracovali i s opozičními *whip*y (viz níže). Z programového hlediska nepředstavovali homogenní blok a intenzita jejich euroskepticismu byla různá. Spojoval je především požadavek, aby Major definitivně vyloučil možnost zapojení Británie do EMU (což pragmaticky uvažující Major, jenž se na podzim 1990 ještě jako ministr financí výrazně zasadil o vstup libry do ERM, odmítal), a obecněji obava z dopadů prohlubujících se evropské integrace na suverenitu a ústavní integritu Spojeného království.³¹ Rebelové se mohli opřít nejen o sympatie Margaret Thatcherové a některých dalších výrazných osobností jejích vlád, ale i o štědrou finanční podporu sponzorů, z nichž nejznámější byl kontroverzní finančník a pozdější zakladatel Strany referenda James Goldsmith.

Během téměř roku a čtvrt trvání ratifikace Maastrichtské smlouvy proběhlo v Dolní sněmovně k tomuto tématu 61 debat a 70 hlasování. Odpůrci smlouvy, kterou řada z nich znala perfektně do posledního ustanovení, dovedli k dokonalosti zdržovací taktiku spočívající v nekonečném předkládání dodatků a pozměňovacích návrhů.³² Během ratifikace se jim podařilo uštědřit konzervativní vládě dvě porážky, první z nich 8. března 1993 při méně významném hlasování o složení britské delegace ve Výboru regionů (poradním orgánu EU nově zřizovaném Maastrichtskou smlouvou),³³ druhou v samotném závěru schvalovacího procesu při hlasování o labouristickém návrhu na zrušení výjimky ze sociálního protokolu.

Do třetího a závěrečného čtení v Dolní sněmovně byl návrh novelizace zákona o Evropských společenstvích postoupen v květnu 1993 bezprostředně po kladném výsledku druhého referenda v Dánsku a 20. května jej Sněmovna poměrem hlasů 292 ku 112 schválila. Proti návrhu hlasovalo 41 konzervativních rebelů a 60 labouristických poslanců, kteří se vzepřeli linii své strany umožnit ratifikaci smlouvy neúčastí při hlasování.³⁴ Návrh byl poté postoupen Sněmovně lordů, která jej schválila ve třetím čtení 20. července. V stejný den získala novela i souhlas pannonice (*royal assent*). Tím však britská „bitva o Maastricht“ ještě nebyla u konce. 22. července podpořilo 23 konzervativních *backbencherů* (z taktických důvodů – s cílem ponížít premiéra Majora a ještě zkomplikovat ratifikaci smlouvy) labour-

³¹ Citlivá otázka dopadu členství v ES/EU na suverenitu Spojeného království, především na pilíř jejího „ústavního řádu“, doktrínu suverenity Parlamentu, byla v Británii diskutována krátce předtím (roku 1990) v souvislosti s případem *Factortame I*. Za širší kontext této diskuse je možné považovat debatu o ústavní a volební reformě, kterou na konci 80. let otevřela publikace manifestu *Charter 88*.

³² Geddes, *The European Union and British Politics*, 201n. Během celého ratifikačního procesu bylo jen v Dolní sněmovně předloženo přes 600 pozměňovacích návrhů – Best, „United Kingdom“, 262.

³³ Clark, *The Tories*, 505; proti vládě hlasovalo (opět) 26 konzervativních *backbencherů*.

³⁴ Best, „United Kingdom“, 272. 5 labouristických poslanců hlasovalo s vládou.

ristický návrh na zrušení britské výjimky ze Sociální kapitoly EU. Toto hlasování je podle Stephena George pokládáno za „pravděpodobně nejtěžší parlamentní porážku, kterou Konzervativní strana v tomto [20.] století utrpěla“.³⁵ Reakce Majorova kabinetu byla razantní: hned následujícího dne si premiér vynutil poslušnost maastrichtských rebelů dalším hlasováním o důvěře vládě, kterou jeho kabinet obhájil poměrem 339 ku 299. V následujících dnech ještě proběhl soudní přezkum vybraných aspektů Maastrichtské smlouvy a 2. srpna 1993, více než 14 měsíců poté, co byla smlouva Parlamentu předložena, byla její ve Spojeném království dokončena uložením ratifikačních listin v Římě.³⁶

Euroskeptická rebelie po roce 1993

Ratifikací Maastrichtské smlouvy v srpnu 1993 rebelie euroskeptických *back-bencherů* proti politice konzervativní vlády a premiéru Majorovi osobně neustala a v různé podobě pokračovala až do konce volebního období a odchodu strany do opozice v roce 1997. V listopadu 1994 bylo osm vzbouřených poslanců poté, co hlasovali proti návrhu zákona o financování Evropských společenství (*European Communities Finance Bill*), který v Británii zaváděl daň z přidané hodnoty u paliv, vyloučeno z poslaneckého klubu Konzervativní strany (formou odebrání *whip*, tedy závazku stranické disciplíny; odtud název této exkomunikované skupiny „Eight Whipless“). To, že v dubnu 1995 byla osmice (resp. devítice – další poslanec se *whip* vzdal sám ze solidarity s rebely) přijata zpět do poslaneckého klubu Konzervativní strany prakticky bez náznaku omluvy z jejich strany, jen svědčilo o slabosti stranického vedení, které se nadále bez podpory radikálních euroskeptiků ve Sněmovně neobešlo.

Od roku 1992 se názorové těžiště Konzervativní strany posouvalo ke stále zřetelnějšímu euroskepticismu, jenž nacházel odezvu a oporu i u velké většiny konzervativcům stranící části tisku. Tento posun odráželo i personální složení kabinetu, v němž podle Gowlanda a Turnera měli euroskeptici od roku 1995 (kdy po odchodu proevropského ministra zahraničí Douglase Hurda zůstali v kabinetu z prominentních „eurofilů“ jen vicepremiér Michael Heseltine a ministr financí Kenneth Clarke) či nejspíše 1996 převahu.³⁷ V červenci 1995 se Major rozhodl čelit narůstajícímu tlaku euroskeptického křídla a množícím se spekulacím o možném stranickém převratu na nadcházejícím sjezdu strany a dal svůj post k dispozici; v následné volbě přesvědčivě porazil svého vyzyvatele, ideologa eu-

³⁵ George, *An Awkward Partner*, 254.

³⁶ Best, „United Kingdom“, 264.

³⁷ Gowland a Turner, *Reluctant Europeans*, 295.

roskeptickeho křídla Johna Redwooda (Major získal 218 hlasů z 329 proti 89), sjednotit stranu okolo umírněné pozice a obnovit její soudržnost se mu však již nepodařilo. Pnutí mezi proevropským, pragmatickým a euroskeptickým křídlem v Konzervativní straně pokračovalo až do volební porážky v roce 1997, kdy po odchodu do opozice a nástupu nového vedení v čele s Williamem Hagem (a později Iainem Duncanem Smithem a Michaellem Howardem) euroskeptický proud trvale převážil.

Posunu názorového těžiště Konzervativní strany směrem k výraznějšímu euroskepticismu v devadesátých letech odpovídala i proměna praktické evropské politiky Británie v daném období. Jestliže na počátku dekády Británie stále patřila mezi aktivní zastánce alespoň některých aspektů integrace (zejména v agendě spojené s dokončením jednotného trhu) a Majorovo vystupování na summitu v Maastrichtu bylo poměrně konstruktivní, v její polovině již Británie byla zřetelně největším potížistou v Evropské unii – za připomenutí stojí především britské obstrukce při volbě předsedy Evropské komise v roce 1994 a při jednáních o úpravě definice kvalifikované většiny po přistoupení tří nových členských zemí o rok později (Ioanninský kompromis) a především „hovězí válka“ z roku 1996.³⁸ Faktografický nástin „maastrichtské rebelie“ tak lze uzavřít konstatováním, že ačkoli vzbouření konzervativní poslanci nedosáhli svého primárního cíle, tj. odmítnutí Maastrichtské smlouvy ani, později, potvrzení britské neúčasti v EMU, zásluhou jejich vytrvalosti a příznivé vnitropolitické situace (vlastní nepostradatelnost díky minimální parlamentní většině mateřské strany, zastání v kabinetu) se jim v mnoha ohledech podařilo zřetelně pootočít kormidlem evropské politiky Majorovy vlády.

... a její výpověď o britském politickém systému a kultuře

„Maastrichtská rebelie“ a její pokračování, kdy skupina euroskeptických poslanců byla připravena bez ohledu na strategické zájmy Konzervativní strany (obraz strany navenek jako jednotné a semknuté okolo silného lídra) využívat svůj rozložením sil ve Sněmovně daný vyděračský potenciál vůči vládě, odkazuje k některým charakteristickým prvkům a konstitutivním normám britského politického systému, v nichž do popředí vystupuje otázka loajality. V této části práce se zaměříme na systém *whipů*, trend oslabování poslanecké disciplíny, politický profil rebelujících *backbencherů* a vztah mezi parlamentem a exekutivou v britském politickém systému.

³⁸ Ibid., 310–321.

System whipů a fenomén cross-voting

Poslaneckou loajalitu je možné definovat jako dodržování politické linie své strany, a to jak při hlasování v parlamentu, tak při vystoupeních ve sněmovně i na veřejnosti. Pokud se poslanec s linií určenou vedením strany vnitřně neztotožňuje, očekává se, že při hlasování – s výjimkou případů, jako jsou např. hlasování o etických otázkách, kdy strana nevydává závazné pokyny (*free vote*) – upřednostní loajalitu vnější (tedy uposlechne rozhodnutí vedení strany) před loajalitou vnitřní (ke svému individuálnímu přesvědčení). Při zajišťování komunikace a hlasovací disciplíny uvnitř poslaneckých klubů jednotlivých politických stran hraje klíčovou úlohu systém tzv. *whipů*.³⁹

Centrální úloha systému *whipů* v britském parlamentním systému je dána jednak velkým důrazem na disciplínu a stranickou jednotu v podmínkách *adversary politics*, konfrontační povahy britského politického systému, jednak velikostí poslaneckých klubů nejsilnějších politických stran – vládní strana v Dolní sněmovně typicky mívá 350–400 poslanců (i při velmi těsném vítězství ve volbách v roce 1992 získali konzervativci 336 mandátů). Pro řízení takto veliké frakce strany využívají struktury prostředníků zvaných *whipové*,⁴⁰ kteří zajišťují účast a disciplínu poslanců při hlasováních a jednáních sněmovních výborů a zároveň zprostředkovávají vedení strany informace o náladách v zadních lavicích (vrchní whip, *chief whip*, je jako parlamentní tajemník ministerstva financí členem kabinetu). V roce 2004 měli vládní labouristé v Dolní sněmovně celkem 16 *whipů*, opoziční konzervativci 14 a liberální demokraté 6,⁴¹ obě největší strany organizují svoji strukturu *whipů* na regionálním základě. *Whipové* při zajišťování poslanecké disciplíny používají metod „cukru“ (mj. navrhnou jmenování loajálních *backbencherů* na mimokabinetní exekutivní posty a obsazují je do výborů a delegací) i „biče“; nerespektování stranické linie u nejdůležitějších hlasování (třikrát podtržené položky v rozpisu hlasování, který poslanci každý týden od *whipů* dostávají, tzv. *three-line whip*) teoreticky vede k automatickému vyloučení ze strany. Příliš vzpurným poslancům také stranické ústředí ztěžuje cestu k opětovné nominaci v jejich volebních obvodech. System *whipů* je považován za interní záležitost jednotlivých stran; v Hansardu – oficiálním přepisu parlamentních jednání – tedy není uvedeno, jaké instrukce poslanci od svých *whipů* při hlasování dostali.

³⁹ Michael Rush, *Parliament Today* (Manchester: Manchester University Press, 2005), 146–152; Lenka Rovná, *Kdo vládne Británii?* (Praha: Sociologické nakladatelství, 2004), 140–143.

⁴⁰ Tedy „biče“ – název původně užívaný pro pomocníky psůvoda při honu na lišku.

⁴¹ Rush, *Parliament today*, 148.

Disciplína poslanců při hlasování a dodržování stranické linie tvoří konstitutivní normy britského parlamentarismu již od doby vzniku moderních politických stran a druhé volební reformy v šedesátých letech 19. století, a až do sedmdesátých let století dvacátého zůstávalo hlasování v opozici k vlastní straně, *cross-voting*, velmi zřídkačným jevem. Od té doby se však stává trendem určité rozvolňování této normy; konzervativní vláda Edwarda Heatha, vládnoucí v letech 1970 až 1974 s vratkou většinou 31 mandátů, utrpěla během svého volebního období vinou ne-loajality svých *backbencherů* šest porážek, vláda Johna Majora v období euroskeptické rebelie v devadesátých letech celkem čtyři.⁴² Labouristickou vládu Tonyho Blaira ve třetím funkčním období (od roku 2005) před porážkami v důsledku revolty v řadách vlastního poslaneckého klubu neuchránila ani většina 66 křesel – v listopadu 2005 byla vláda poražena při hlasování o návrhu protiteroristického zákona a v lednu 2006 při hlasování o návrhu zákona na potírání náboženské nesnášenlivosti. Vláda Blairova nástupce Gordona Browna odešla v říjnu 2008 poražena z hlasování o novelizaci protiteroristického zákona ve Sněmovně lordů, která, přestože žádá ze stran v ní zastoupených nedisponuje absolutní většinou, obvykle respektuje politickou vůli přímo volené Dolní sněmovny. Bezpodmínečnost zachování loajality členů parlamentu ke své straně tedy v posledních desetiletích postupně oslabuje.

Euroskeptičtí rebelové: profil

Přesto zůstávají případy, kdy se poslanec nebo častěji skupina poslanců, kteří se s politikou své strany v určité otázce vnitřně neztotožňují, rozhodnou pro otevřenou revoltu, spíše výjimečné – každé vystoupení proti vlastní straně totiž může nevratně poškodit jejich další politickou kariéru. Členové kabinetu, v němž platí zásada kolektivní odpovědnosti (ministři musejí navenek podporovat rozhodnutí vlády, i pokud s ním vnitřně nesouhlasí), mají jedinou možnost – chtějí-li proti rozhodnutí kabinetu otevřeně vystoupit, musejí na svůj post rezignovat.⁴³ Pro *backbenchery* účast v rebelii obvykle znamená vzdát se možnosti povýšení na posty tzv. mladších ministrů (*junior ministers*, fakticky náměstků ministra) či přístupu k jiným zajímavým postům, porušení disciplíny může vést ke ztrátě nominace

⁴² Norton, *Parliament in British politics*, 26. Margaret Thatcherová se během celé své vlády v letech 1979–90 opírala o přesvědčivou parlamentní většinu, a případné *cross-voting* jednoho či skupiny poslanců tak pro ni zpravidla nepředstavovalo hrozbu; přesto i její vláda utrpěla v roce 1986 při revoltě 72 konzervativních poslanců porážku ve druhém čtení návrhu zákona o obchodech (srovnej Paul Regan, „The 1986 Shops Bill“, *Parliamentary Affairs* Vol. 44 (1988/2), 218–235).

⁴³ Rovná, *Kdo vládne Británii*, 93. Rezignace předních členů kabinetu často signalizují vážnou vnitrostranickou krizi (viz např. rezignace Geoffreya Howea v roce 1990 nebo Robina Cooka v roce 2003).

pro příští volby a v nejzávažnějších případech k vyloučení ze strany. U řadových *backbencherů*, kteří usilují o vládní kariéru, tedy *whipové* mají k dispozici dostatek nástrojů k udržení disciplíny. Mnohem hůře ovladatelní však jsou poslanci, kteří o vládní post zájem nemají, popřípadě z různých důvodů (názory, problematická osobní integrita apod.) nemají naději na jeho získání; v jejich případě je obvyklý systém pobídek a zastrašování mnohem méně účinný a snáze se mohou stát „neřízenými střelami“. Jaký byl z tohoto pohledu profil účastníků euroskeptické rebelie devadesátých let?

Jakkoli velký problém pro Majora představovali euroskeptičtí členové kabinetu, jako byli John Redwood, Peter Lilley, Michael Portillo (známí jako „Majorovi bastardi“⁴⁴) nebo Michael Howard,⁴⁵ ohnisko euroskeptické rebelie se nacházelo v zadních lavicích Konzervativní strany. Prvotní výzva *Fresh Start* (3. června 1992 po porážce Maastrichtské smlouvy v prvním dánském referendu) získala velký ohlas napříč zadními lavicemi Konzervativní strany a podepsali ji i pozdější čelní toryovští představitelé jako Iain Duncan Smith nebo Liam Fox. O účastnících vlastní euroskeptické rebelie tak, jak se v Dolní sněmovně rozhořela během ratifikace Maastrichtské smlouvy, však platí Majorovo shrnutí *dispossessed and never-possessed*:⁴⁶ zpravidla šlo o poslance, kteří dříve zastávali funkce v exekutivě, avšak v době Majorovy vlády zasedali již pouze v zadních lavicích, anebo o poslance bez vyhlídky na povýšení.⁴⁷ Do první skupiny náleželi například dlouholetý člen kabinetů Margaret Thatcherové John Biffen nebo, později, Majorův první ministr financí Norman Lamont, kterého evropská integrace – konkrétně vystoupení libry z ERM v září 1992 – fakticky stála další politickou kariéru, mezi *never-possessed* je možné počítat zatvrzelé euroskeptiky, jakými byli již vzpomínaný *spiritus agens* maastrichtské rebelie Bill Cash nebo pozdější lídr UKIP⁴⁸ Roger Knapman.

Podobně byla, až na několik v podstatě epizodních výjimek, „věčnými *backbenchery*“ i skupina nejnesmířitelnějších rebelů, Eight Whipless, kteří svoji revoltu

⁴⁴ 23. července 1993, tedy v závěrečné fázi ratifikace Maastrichtské smlouvy, Major ve frustrovaném komentáři, jak se mylně domníval, mimo záznam takto expresivně označil tři euroskeptické členy kabinetu, kteří hrozili rezignací kvůli evropské politice. Peter Hennessy, *The Prime Minister. The office and its holders since 1945* (London: Penguin, 2000), 470.

⁴⁵ Lídr Konzervativní strany ve volbách v roce 2005, jako ministr práce v Majorově prvním kabinetu hrozil rezignací, pokud by Major v Maastrichtu přistoupil k Sociálnímu protokolu. Young, *This Blessed Plot*, 431.

⁴⁶ David Baker, Andrew Gamble, Steve Ludlam, „The Parliamentary Siege of Maastricht 1993: Conservative Divisions and British Ratification“, *Parliamentary Affairs* Vol. 47 (Jan. 1994), 37.

⁴⁷ Podle Seldona a Snowdona se po volbách v roce 1992 nacházelo v zadních lavicích Konzervativní strany 70 „zahořklých a nepoddajných“ bývalých ministrů, kteří „neměli příliš důvodů být Majorovi loajální či mít pochopení pro jeho těžkosti“. Seldon a Snowden, *The Conservative Party*, 121.

⁴⁸ United Kingdom Independence Party. Populistická strana, jejímž jediným programovým bodem je vystoupení Británie z EU.

proti evropské politice Majorovy vlády dovedli až za hranu vyloučení z poslaneckého klubu strany (viz výše).⁴⁹ Většina z nich byla politiky jediného tématu a někteří svoji politickou kariéru zasvěcenou boji proti britské účasti na prohlubujícím se procesu evropské integrace zakončili přestupem do UKIP. Někteří z rebelů se angažovali i v dalších politických otázkách, typicky přitom šlo o témata a platformy sdružující konzervativní pravici: Conservative Monday Club, neústupnost v irské otázce, snaha o obnovení trestu smrti, rasová karta atd.

Být přesvědčeným euroskeptikem však nutně neznamenalo náležet k pravému křídlu Konzervativní strany: jak uvádějí Geddes i Young, konzervativní euroskeptiky devadesátých let je možné rozdělit do řady svébytných proudů, z nichž každý ke kritice či odmítnutí evropské integrace dospěl z odlišných ideologických východisek. Vedle skupiny „nesmířitelných“, odmítajících ideu evropské integrace jako takovou (právě do tohoto proudu patřila většina Whipless Eight), to byli především „konstitucionalisté“ znepokojení dopady členství v EU na britský ústavní systém a suverenitu parlamentu a zastánci volného trhu, pro které představovaly regulační a intervencionistické tendence uvnitř Evropského společenství ohrožení výsledků thatcheristické hospodářské revoluce. Menšinové euroskeptické proudy tvořili angličtí nacionalisté, někteří představitelé tradiční toryovské levice („mokří“) a „hyperglobalisté“, pro které vznikající Evropská unie představovala stejně jako národní stát překážku pro růst svobody jednotlivce.⁵⁰ Jak připomíná Young,⁵¹ pro velkou část z nich přitom euroskepticismus nebyl celoživotním politickým přesvědčením: řada (ne-li většina) pozdějších skeptiků podporovala vstup Británie do Evropského společenství, v referendu o setrvání v ES v roce 1975 volila Ano a v roce 1986 v Dolní sněmovně hlasovala pro ratifikaci Jednotného evropského aktu.⁵² Teprve Maastrichtská smlouva a vznik politické unie na půdorysu „Společného trhu“⁵³ byly momentem, který velká část konzervativních odpůrců evropské politiky Majorovy vlády považovala, řečeno s Margaret Thatcherovou, *a treaty too far*. Důležitým aspektem, který na přelomu 80. a 90. let negativně ovlivnil postoj

⁴⁹ Osmi poslanci, ze kterých byl v listopadu 1994 „sňat *whip*“, byli Nicholas Budgen, Michael Cartiss, Christopher Gill, Teresa Gorman, Tony Marlow, Richard Shepherd, Teddy Taylor, John Wilkinson, k nim se na protest proti postupu konzervativních *whipů* připojil Richard Body.

⁵⁰ Geddes, *The European Union and British Politics*, 194; Young, *This Blessed Plot*, passim.

⁵¹ Young, *This Blessed Plot*, 384–88.

⁵² Ratifikace JEA v Británii proběhla zcela hladce, první čtení v Dolní sněmovně proběhlo na konci března 1986 a již v červenci byl dokument postoupen Sněmovně lordů. Srovnej Miller, V., 2004 IGC: *issues surrounding UK ratification of the European Constitution*. Standard Note SN/IA/3040. House of Common Library, 2004, 20.

⁵³ To, že až do konce 80. let byl v britském politickém diskurzu užíván pro Evropské společenství termín „Společný trh“ (*Common Market*), ilustruje, do jaké míry spočíval z britského pohledu smysl evropského integračního procesu v oblasti obchodní politiky.

části Konzervativní strany k evropské integraci, byla prohloubivší se nedůvěra k Německu. Obavy z moci a ambicí sjednoceného Německa a pociťované negativní dopady některých rozhodnutí německé centrální banky na stabilitu směnného kurzu libry a na úrokové sazby v Británii probudily latentní germanofobii nacionalisticky orientovaných konzervativců, jako byl Nicholas Ridley,⁵⁴ pro něj bylo Německo „významným Druhým“ moderní anglické identity.

Vztah parlamentu a vlády v britském politickém systému, role backbencherů

Případ „maastrichtské rebelie“, a především mimořádnost situace, kdy vláda prohraje hlasování v Dolní sněmovně poté, co se skupina jejích poslanců připojí k opozici, osvětluje některé systémové charakteristiky ústavního ustrojení Spojeného království, zejména vztah mezi exekutivní mocí a parlamentem a roli *backbencherů* v britském parlamentním systému. Především v britském ústavním uspořádání neexistuje striktní dělba moci, naopak – souběhem toho, že členové kabinetu i širší vlády jsou členy parlamentu (až na výjimky Dolní sněmovny), že vládoucí strana v Dolní sněmovně zpravidla disponuje absolutní většinou křesel a že až na výjimky (*private member's bills*, viz níže) je předkladatelem schválených zákonů vláda, dochází fakticky k fúzi těchto dvou větví státní moci. Přestože je parlament z hlediska britské ústavní filosofie zdrojem a nositelem veškeré moci (ústavní doktrína suverenity parlamentu), v praxi zpravidla nedokáže naplňovat svou roli přirozené protiváhy k exekutivě a vládu efektivně kontrolovat a korigovat. Za standardních podmínek představuje vládní většina výborně fungující „hlasovací stroj“ pro kabinet, v němž se navíc podle politologů stále silněji uplatňuje tendence k prezidentskému spíše než kolektivnímu stylu vládnutí,⁵⁵ jež dále umocňuje převahu moci exekutivní. Sporadické porážky vlády v parlamentních hlasováních jsou při tomto rozložení moci mnohem spíše výsledkem neexistence nebo selhání komunikace uvnitř vládní většiny než projevem účinného fungování systému brzd a protivah (*checks and balances*). K této diskusi je však nutno

⁵⁴ Blízký politický spojenec Margaret Thatcherové Ridley byl v červenci 1990 donucen rezignovat na post ministra průmyslu a obchodu poté, co v interview pro konzervativní týdeník *The Spectator* označil EMU za německý pokus o „převzetí celé Evropy“ a přirovnal Spolkovou republiku k hitlerovskému Německu.

⁵⁵ Srovnej Rovná, *Kdo vládne Británii*, zejména 94–98, pro nástin politologické debaty o míře prezidentské povahy (presidentialisation) postu britského premiéra a charakteru vládnutí a diskusi konceptu core executive (exekutivního jádra) viz Ian Budge et al., *The New British Politics* (London: Pearson Longman 2004) (3rd edition), 128–134 nebo Richard Heffernan, „The Blair style of central government“, in *Developments in British Politics* 8, ed. Patrick Dunleavy et al. (Houndmills, Basingstoke: Palgrave Macmillan 2006), 17–32.

dotat, že k pozorovanému trendu oslabování legislatur na úkor politických stran⁵⁶ dochází již od 19. století a je společný pro všechny liberálně demokratické režimy západní Evropy.

Přes nespornou dominantní roli exekutivy mají i *backbencheři*, a to i jednotlivě, řadu formálních i neformálních možností jak své názory komunikovat vedení strany a ovlivňovat parlamentní agendu.⁵⁷ Kromě zprostředkování skrze *whip* jde především o pravidelné každotýdenní schůze všech *backbencherů* dané politické strany – u konzervativců na půdě výboru 1922 Committee, u labouristů v rámci Parliamentary Labour Party. Dále mají k dispozici řadu procedurálních nástrojů v Dolní sněmovně (např. již zmíněné *early day motions*) a především možnost předkládat jak pozměňovací návrhy k vládním návrhům zákonů, tak i vlastní návrhy, takzvané *private member's bills*. Každý rok jednotliví řadoví poslanci obou sněmoven předkládají přes sto návrhů zákonů, jen zlomek z nich ale úspěšně projde celým schvalovacím procesem: během zasedání parlamentu v letech 2002 a 2003 bylo ze 110 poslaneckých návrhů zákonů přijato 13, z toho 10 bylo předloženo *backbenchery* vládní Labouristické strany.⁵⁸

Zřejmě nejvýraznější příležitost ovlivnit směřování britské politiky však *backbencheři* mají při volbě stranických lídrů, tedy možných budoucích ministerských předsedů. Při volbě lídra Labouristické strany tvoří poslanci třetinu volebního kolegia, jehož dalšími členy jsou delegáti stranických organizací v jednotlivých volebních obvodech a zástupci odborových svazů (toto rozdělení hlasů bylo poprvé uplatněno v roce 1994 při zvolení Tonyho Blaira, do roku 1981 volil lídra poslanecký klub). Lídra Konzervativní strany volil (od 60. let) až do roku 1997 poslanecký klub, od roku 2001 poslanci pouze vybírají dva nejsilnější kandidáty, mezi nimiž v korespondenčním hlasování rozhoduje celá členská základna.

Evropská integrace jako téma v britské (nejen) konzervativní politice

Ačkoli vztah k evropské integraci začal představovat vážný problém pro soudržnost Konzervativní strany až během druhé poloviny 80. let, euroskeptické myšlení (samotný termín „euroskepticismus“ však začal být užíván až v osmdesátých letech) ve straně v různých podobách existovalo od samotného počátku evropského integračního procesu – ostatně teprve na přelomu 50. a 60. let

⁵⁶ Norton, *Parliament in British Politics*, 3; Philipp Cowley, „Making Parliament Matter“, *Developments in British Politics* 8, 36–38.

⁵⁷ Srovnej Paul Webb, *The Modern British Party System* (London: Sage, 2000), 168–171.

⁵⁸ Norton, *Parliament in British Politics*, 73.

převážil v řadách konzervativců, tehdy pod vedením Harolda Macmillana, názor, že zapojení do Evropského hospodářského společenství skýtá pro Británii lepší vyhlídky než pokračování v hospodářské a politické orientaci na země bývalého impéria sdružené v Commonwealthu. V šedesátých letech se vstupem Británie do Společenství nesouhlasila pouze malá skupinka konzervativních poslanců, z níž nejvýraznější postavou byl kontroverzní *frontbencher* Enoch Powell, považovaný dnes za jednoho z inspirátorů moderního *anglického* nacionalismu. K posílení euroskeptického proudu uvnitř Konzervativní strany dochází po vítězných volbách v roce 1970, v době, kdy do dříve soudržné britské společnosti vnesly neklid a pocit ohrožení narůstající politická a třídní polarizace, násilné události v Severním Irsku, obtíže při integraci imigrantů z bývalých kolonií, hospodářská stagnace a stále zřetelnější úpadek velmocenského postavení Británie. Při hlasování o vstupu do ES (o návrhu zákona o evropských společenstvích) v říjnu 1971 se (při svobodném hlasování) 39 konzervativních *backbencherů* vyslovilo proti a návrh byl v Dolní sněmovně schválen jen díky masivní rebelii v řadách Labouristické strany.⁵⁹ V době vlády proevropského premiéra Edwarda Heatha (1970–1974) však nebylo myslitelné, aby se politik vyhraněně protievropské orientace stal členem kabinetu.

V šedesátých a sedmdesátých letech tak odpůrci britského členství v Evropském společenství, *anti-marketeters*, zůstávali výrazně menšinou frakcí v zadních lavicích Konzervativní strany,⁶⁰ naopak Labouristická strana procházela kvůli evropské integraci vleklou vnitřní krizí, jež v roce 1981 vyvrcholila rozkolem a odchodem části proevropského křídla do nově založené Sociálně demokratické strany.⁶¹ Výsledek referenda v roce 1975, potvrzující členství Británie v Evropském společenství jako danost, pak podle Younga pro protievropský proud v Konzervativní straně (narozdíl od Labouristické) znamenal konec etapy principiálního odporu proti členství jako takovému.⁶²

Proměna charakteru konzervativního euroskepticismu od konce 80. let

Výraznější změnu přináší až vývoj v druhé polovině osmdesátých let po přijetí Jednotného evropského aktu. Jestliže na počátku 70. let byli konzervativní odpůrci

⁵⁹ Trojitému *whipu* se vzepřelo 69 labouristických poslanců, kteří vstup do ES navzdory negativnímu stanovisku své strany podpořili. Gowland a Turner, *Reluctant Europeans*, 182.

⁶⁰ V tomto období zpravidla ve shodě s prointegrační linií strany nehlasovala přibližně desetina konzervativních poslanců. Webb, *The Modern British Party System*, 183.

⁶¹ SDP vytvořila volební alianci s Liberální stranou; po sloučení obou subjektů v roce 1988 se Liberální demokraté stali třetí nejsilnější celonárodní stranou, ve volbách do Dolní sněmovny stabilně získávají okolo 20 procent hlasů.

⁶² Young, *This Blessed Plot*, 378.

vstupu do ES motivování ohledy na národ a jeho suverenitu spíše než preferencemi v oblasti hospodářské a sociální politiky,⁶³ v pozdějším euroskeptickém diskurzu dochází k propojení obou linií, přičemž po určitou dobu – před ideologizací vnitrostranické debaty o evropské integraci v 90. letech – vystupuje do popředí otázka kompatibility vnitropolitického programu thatcherismu s politikami prosazovanými na evropské úrovni Delorsovou komisí s podporou vlád řady členských zemí.

Jak připomíná Geddes, podpora Konzervativní strany pro evropskou integraci byla založena na jejím spíše omezeném, obchodním pojetí, jež šlo jen obtížně adaptovat na ambiciózní program hospodářské a politické integrace zahájený v druhé polovině osmdesátých let.⁶⁴ Jednotný evropský akt a program dokončení jednotného vnitřního trhu, na jehož formulování se vláda Margaret Thatcherové aktivně podílela, byl britskými konzervativci zprvu vítán jako příležitost prosadit na evropské úrovni systémové změny podobné těm, které uskutečňovali v národním rámci: liberalizaci a otevření trhů, podporu hospodářské soutěže a flexibility. Nárůst konzervativního euroskepticismu na konci dekády je pak možné interpretovat jako důsledek zjištění, že thatcheristické vizi se na kontinentně nedostává obecného přijetí, a reflexe některých nepředvídaných vedlejších efektů JEA.⁶⁵ Významným momentem, jenž signalizoval korekci postoje britské vlády k na dynamice nabírajícímu integračnímu procesu, byl projev Margaret Thatcherové v Bruggách v září 1988, ve kterém premiérka otevřeně vystoupila proti převažující prointegrační ortodoxii s „gaullistickou“ obhajobou koncepce ES jako společenství svobodně spolupracujících nezávislých států.⁶⁶ Projev v Bruggách posílil legitimitu euroskeptického postoje a stal se impulsem pro vnitrostranickou debatu o místě Británie v evropské a globální ekonomice.⁶⁷ V ní se pak postupně otevírá, prohlubuje a zvyrazňuje štěpná linie, která do té doby ve vztahu k evropské integraci v Konzervativní straně existovala jen latentně a již je možné vymezit ve vztahu ke konceptům suverenity, vzájemné závislosti⁶⁸ a hospodářské a politické integrace. Za první vážnou krizi zapříčiněnou nutností strategické volby ve vztahu k Evropě je možné pokládat již tzv. aféru Westland z roku 1986, jež vyústila

⁶³ Ibid., 372.

⁶⁴ Geddes, *The European Union and British Politics*, 192.

⁶⁵ Ibid., 192n.

⁶⁶ Margaret Thatcher, „Speech to the College of Europe“, Bruges, 20 September 1988, <<http://www.margarethatcher.org/speeches/displaydocument.asp?docid=107332>> (29. 10. 2009).

⁶⁷ Geddes, *The European Union and British Politics*, 195.

⁶⁸ Srovnej projev Margaret Thatcherové v Bruggách s Howeovou obhajobou ideje vzájemné závislosti v Geoffrey Howe, „Sovereignty and Interdependence: Britain's Place in the World“, *International Affairs* Vol. 66 (Oct. 1990): 675–695.

v rezignaci dvou členů kabinetu;⁶⁹ v letech 1989 a 1990 pak spory o postoj k evropské integraci, především v otázce členství v ERM, zlomily politickou kariéru tří vrcholných představitelů Konzervativní strany: Nigela Lawsona, Geoffreya Howea a Margaret Thatcherové.

Maastrichtská smlouva a směřování k vytvoření politické a měnové unie naznačený trend dále prohlubují, navíc některé její části – kromě již uvedeného především obsah Sociální kapitoly – byly částí Konzervativní strany považovány za přímé ohrožení výsledků thatcheristické neoliberální revoluce. Odpor, který se v zadních toryovských lavicích proti smlouvě zdvihl, tak již nebyl jako dříve záležitostí marginální skupiny *backbencherů*, ale vyrůstal ze širšího společenského a politického klimatu: v době, kdy se Maastrichtská smlouva stala dominantním politickým tématem, již v britské politice působilo 27 organizací s jediným cílem – bojovat proti některému aspektu evropského integračního procesu.⁷⁰ Vysvětlením pro nebývalou intenzitu euroskeptické reakce se přitom jeví být fakt, že ve vytvoření politické a měnové unie odpůrci evropské integrace spatřovali zásadní posun v charakteru (čti rozklad) britského národního státu. Případný nezdar ratifikace Maastrichtské smlouvy pak byl pokládán za poslední příležitost tento v budoucnu již možná nezvratný proces zablokovat – se záměrem zabránit přijetí smlouvy jakýmkoli prostředky proto požadovali vypsání referenda i dřívější odpůrci tohoto institutu, jako byla Margaret Thatcherová.⁷¹ Debata o evropské integraci uvnitř Konzervativní strany tak od začátku devadesátých let nabyla ideologičtější charakter a přesvědčení o správnosti svého principiálně euroskeptického postoje se pro rebely (z obou politických táborů) stalo podstatnějším než stranická loajalita. V nastalé atmosféře pak bylo především pro vedení Konzervativní strany „mnohem obtížnější řešit vnitrostranické spory obvyklými pragmatickými metodami“.⁷²

Evropa jako téma v britské politice – k interpretacím

Postoj k evropské integraci je dnes v politologické literatuře považován za třetí, vedle tradičních os levice-pravice a libertariánství-autoritářství nově se utvářející dimenzi, jež strukturuje britskou politickou scénu.⁷³ V této studii se krát-

⁶⁹ K aféře Westland viz Lawrence Freedman, „The case of Westland and the bias to Europe“, *International Affairs* Vol. 63 (Winter 1986–87): 1–19.

⁷⁰ Young, *This Blessed Plot*, 391.

⁷¹ *Ibid.*, 428.

⁷² Geddes, *The European Union and British Politics*, 182.

⁷³ Webb, *The Modern British Party System*, 182–86. Někteří autoři tuto dimenzi vymezují šířeji jako „britský národní sentiment“ – srovnej Anthony Heath et al., „British National Sentiment“, *British Journal of Political Science* Vol. 29, No. 1 (Jan. 1999), 172.

ce zmíníme alespoň o dvou možných interpretacích tohoto trendu: první z nich spatřuje v debatě o formě britské účasti na evropské integraci novou kapitolu odvěkého sporu o místo Británie v globální ekonomice, druhá zdůrazňuje koncept suverenity a jeho rozdílné chápání dvěma hlavními interpretacemi britských dějin, whigovskou a liberální, s tím, že v dominantním whigovském diskurzu je evropská integrace konstruována jako ohrožení suverenity parlamentu jakožto centrálního pilíře britského ústavního systému, popřípadě i národní suverenity a identity jako takové.

Pro zastánce první z obou interpretací je spor o evropskou integraci primárně sporem mezi globální („hyperglobalisté“) a regionální (zastánci „Společného trhu“) orientací britské obchodní politiky. Například Baker, Gamble a Ludlam poukazují na paralely se spory o obilní zákony ve čtyřicátých letech 19. století či o tarifní reformu na počátku století dvacátého,⁷⁴ podle Webba se zde spor o obchodní orientaci prolíná s tenzemi mezi tržním racionalismem a pragmatismem na jedné straně a romantickým nacionalismem na straně druhé.⁷⁵ Zdá se, že otázka obchodní orientace Británie představovala klíčovou proměnnou spíše v době debat o přihlášce do E(H)S na počátku a v průběhu šedesátých let, tehdy však ve formě volby mezi dvěma preferenčními bloky: západoevropským a postimperiálním (Commonwealthem). Novodobý euroskeptický diskurz naopak klade větší důraz na témata spojená s národním státem a dopadem evropské integrace na jeho suverenitu, identitu a integritu. Jak připomíná Foley, neloajalita a nedodržování stranické disciplíny byly v průběhu maastrichtské rebelie i později ospravedlňovány právě takto formulovanými „vyššími zájmy“.⁷⁶ Na přesvědčivosti tím získává vysvětlení, jež nabízí například Larsen a které spatřuje klíč k otázce, proč se právě evropská integrace stala jednou ze strukturujících štěpných linií britské politické scény, v rozdílech v pojetí národní suverenity a dopadu evropské integrace na její celistvost.

Larsen pokládá koncept suverenity parlamentu za jeden z pivotních bodů (v terminologii diskurzivní analýzy *nodal points*) britského politického diskurzu.⁷⁷ V dominantním historickém „diskurzu o státu a národě“, jenž vychází z whigovské interpretace britských dějin,⁷⁸ je Spojené království konstruováno

⁷⁴ Baker, Gamble a Ludlam, „The Parliamentary Siege of Maastricht“; též Geddes, *The European Union and British Politics*, 192.

⁷⁵ Webb, *The Modern British Party System*, 182.

⁷⁶ Michail Foley, *John Major, Tony Blair and a conflict of leadership. Collision course* (Manchester: Manchester University Press), 2002, 57.

⁷⁷ Laclau a Mouffe, cit. v Louise Philips, Marianne Jørgensen, *Discourse Analysis as Theory and Method* (London: Sage, 2002), 26.

⁷⁸ Whigovská interpretace britských (*de facto* však především anglických) dějin je ve zkratce příběhem obhajoby historických anglosaských svobod ztělesněných parlamentem v zápase s jejich vnitřními

jako mnohonárodnostní, ale unitární stát, jehož ústavní ustrojení spočívá na pilíři suverenity parlamentu – na rozdíl od kontinentálních ústavních ideologií, které spatřují zdroj a nositele politické moci v „lidu“ (politickém národu). Suverenita parlamentu je v tomto chápání neredukovatelná, nedělitelná a nedelegovatelná, nabývá tak v zásadě mytologický charakter. Snahy o devoluci a evropskou integraci, tedy o postoupení pravomocí na autonomní orgány v historických regionech Spojeného království, respektive na společné nadnárodní orgány Evropské unie, jsou v tomto diskurzu konstruovány jako přímé ohrožení parlamentní suverenity, a tedy základního principu britské státnosti.⁷⁹ Nositelem této interpretace je historicky především Konzervativní a unionistická strana, stále silněji se k němu během 20. století přimykali i labouristé.⁸⁰ Nositeli menšinového diskurzu, který parlamentní suverenitu neabsolutizuje a naopak za zdroj politické moci a legitimacy pokládá lid, byli historicky především liberální filosofové a v politickém spektru Liberální strana; dnes jsou jím Liberální demokraté a obecně reformní a federální proud britského ústavního myšlení. Ve vztahu k evropské integraci nemá takto ukotvený liberální diskurz apriorní problémy s idejemi sdružování suverenity a přenosu rozhodovacích pravomocí na nadnárodní orgány.

Od takto nastíněných interpretací britských dějin a diskurzů o britské státnosti se pak odvíjejí dvě neslučitelná pojetí vztahu národní suverenity a evropské integrace – a právě jejich neslučitelnost se jeví být jedním z hlavních důvodů, proč se evropská integrace stala jednou z nejhlubších linií štěpících britskou politickou scénou. Na straně jedné nacházíme pojetí vztahu národní suverenity a evropské integrace jako hry s nulovým součtem (*zero-sum game*), v níž je nedělitelná, *absolutní* britská suverenita „odevzdávána“ do Bruselu (*surrendering*), na straně druhé jako hra se součtem nenulovým (*non-zero-sum game*), v níž je suverenita považována za prostředek a k dosažení určitých cílů může být sdílena s ostatními evropskými státy v institucích Evropské unie (*pooling*).⁸¹

Obrana britské národní suverenity, chápané jako absolutní suverenita parlamentu, se jeví být hlavním cílem konzervativních euroskeptiků i v období po vstupu Maastrichtské smlouvy v platnost. Po roce 1993 se euroskeptici zaměřují

i vnějšími nepřáteli, ve starších dějinách především Korunou, římskokatolickou církví a autokratickou Francií. Henrik Larsen, *Foreign policy and discourse analysis. France, Britain and Europe* (London: Routledge, 1997), 37–39.

⁷⁹ Srovnej tamtéž, 41. Za povšimnutí stojí asymetrický, výrazně *anglický* charakter takto ukotveného euroskepticismu – Geddes, *The European Union and British Politics*, 174.

⁸⁰ Larsen, *Foreign policy and discourse analysis*, 40.

⁸¹ Geddes, *The European Union and British Politics*, 183. Pro rozlišení mezi pojetím suverenity jako absolutní a naopak sdílené/funkční viz Baker a Seawright, *Britain for and against Europe*, 42.

na snahu o zpochybnění právě těch základních principů nově vzniklé Evropské unie, v nichž spatřují přímé ohrožení suverenity parlamentu, především povahy a pravomocí Evropského soudního dvora a rozdělení kompetencí mezi Unii a členské státy. Předkládají tak požadavky na „repatriaci“ některých unijních pravomocí „britskému parlamentu“ (*sic*) a prosazují myšlenku variabilní geometrie neboli *Europe à la carte*, v níž se každý členský stát může rozhodnout, do kterých politik EU se zapojí. Nejzřetelněji pak jejich obavu o národní suverenitu ilustruje myšlenka na novelizaci zákona o Evropské unii (*European Union Act*, dříve zákona o Evropských společenstvích, viz výše), v níž by britský parlament deklaroval nenarušenost své suverenity v důsledku členství v EU a formálně se nadal možností anulovat platnost rozhodnutí unijních orgánů na území Spojeného království.⁸²

Závěr

Zapojení do evropské integrace znamenalo pro Británii historický předěl a odklon od tradiční strategické orientace na země bývalého impéria. Je přirozené, že se v šedesátých a na počátku sedmdesátých let se mezi stovkami poslanců Konzervativní strany, historické „strany impéria“, našla skupina politiků, pro něž byl tento krok, spojený často s pocitem zpětrhání starých loajalit, osobních a civilizačních vazeb, natolik nepřijatelný, že navzdory jasně prointegrační linii své strany aktivně hlasovali proti vstupu do ES. V druhé polovině 80. let se euroskeptický proud Konzervativní strany nově formoval okolo vědomí narůstající nekompatibility neoliberální thatcheristické agendy s harmonizačními a regulačními tendencemi v Evropském společenství a obav z unifikace v oblasti hospodářské a sociální politiky. Rebelie euroskeptických *backbencherů*, jež propukla na jaře 1992 během ratifikace Maastrichtské smlouvy a přetrvala až do volební porážky v roce 1997, však svou intenzitou i trváním předčila všechna vnitřní pnutí, jimž byla Konzervativní strana kdy předtím kvůli rozdílnosti postojů k evropské integraci vystavena. Cílem této studie bylo nejprve prozkoumat „maastrichtskou rebelii“ jako takovou, a dále se tázat po výpovědi, již tento případ takřkajíc krajní politické neloyalit nabízí, o fungování britského politického systému a politické kultury a o roli evropské integrace jako sporného tématu v britské (nejen) konzervativní politice. Závěrem uvedme ještě několik dílčích poznatků, jež nebyly systematictěji diskutovány v některé z částí stati.

V úvodu studie bylo zmíněno, že za formativní moment při vytváření „kultury neloyalit“, jež Konzervativní stranu v éře Johna Majora prostoupila, je pokládáno

⁸² Srovnej Young, *This Blessed Plot*, 402.

odstavení Margaret Thatcherové; podíl samotné bývalé premiérky na krizi strany v 90. letech je však také nezanedbatelný. Především Thatcherová při svém silovém způsobu vedení strany i kabinetu dlouhodobě zanedbávala nutnost kultivovat konsensus různých stranických proudů o základním směřování vládní politiky a v okamžiku jejího politického pádu Konzervativní straně již v řadě klíčových otázek scházela nezbytná vnitřní semknutost. Navíc po svém odchodu z čela strany se Thatcherová nestáhla do ústraní a její vystupování, veřejné i v kuloárech, je obtížné hodnotit jinak než jako zcela nelояální vměšování, jímž podrážděla vratkou autoritu svého nepřilíš výrazného nástupce, který se k jejímu rozčarování ukázal nebýt přesvědčeným strážcem thatcheristického odkazu. Thatcherovou je pro osobní podporu, již euroskeptickým rebelům poskytovala, možné pokládat za patronku „maastrichtské vzpoury“.

Vinou událostí, jejichž běh euroskeptická rebelie při ratifikaci Maastrichtské smlouvy spustila, pohltila Konzervativní stranu atmosféra všeprostopující nelояality v míře, jež v dějinách moderní britské politiky nemá obdoby. Majorův kabinet postupně přestal vinou intrik a úniků informací fungovat jako soudržný, kolektivní orgán, jeho členové si navykli řešit své neshody veřejně prostřednictvím médií.⁸³ Záštiplná atmosféra se projevila i v ústupu gentlemanství a korektnosti z jazyka, jež byl ve vnitrostranických sporech užíván; a nebylo například výjimkou, že proevropská politici byli obviňováni z „pétainismu“.⁸⁴ Takto veřejný rozklad kabinetu v posledních letech Majorovy vlády měl o to drtivější dopad na volební preference Konzervativní strany (potvrzovaný i průběžnými ztrátami v doplňovacích volbách), že v roce 1994 stanul v čele opozice charismatický modernizátor Tony Blair, pod jehož vedením se Labouristická strana stala plnohodnotnou volební variantou pro střední třídu.

Analýza britské politiky v devadesátých letech zřetelně poukazuje na potenciálně negativní politickou roli, kterou v mediálním věku mohou sehrát hromadné sdělovací prostředky. Major byl osobně vystaven dlouhodobé negativní kampani ze strany části konzervativního tisku (především deníků *Daily Mail* a *Daily Telegraph*) v míře, jež podnítila akademickou polemiku o roli médií v tehdejší britské společnosti a politice. Podle některých analytiků se nejpozději během 80. let stala média (*Media Class*) nejmocnější silou v britském veřejném životě – tak jako jimi v předchozí dekádě byly odborové svazy. Postavení silných lídrů, jakými byli Thatcherová nebo později Blair, pak bylo dáno i tím, že dokázali média „zkrotit“. Naopak pro 90. léta bylo typické, že politici, a nejlépe

⁸³ Webb, *The Modern British Party System*, 167.

⁸⁴ Young, *This Blessed Plot*, 401.

premiér Major samotný, vystupovali vůči médiím z pozice slabosti a neustále se zabývali a trápili tím, co média píší, a tím je sami pasovali do role arbitra britské politiky.⁸⁵

* * *

Akteři v politické sféře bývají vystaveni vícero nárokům na loajalitu, jež mohou být v přímém konfliktu a jednotlivce stavět před volbu mezi loajalitou vůči vlastní straně, odpovědností vůči svým voličům a věrností vlastnímu svědomí či politickému přesvědčení. Fungování britského politického systému, tak jako jiné zastupitelské demokracie založené na principu politických stran, a přes existenci přímé vazby mezi poslanci a voliči, je postaveno na premise stranické disciplíny; za standardní podmínek však dokáže hladce vstřebat jednotlivé případy nelojality. Avšak pokud v některé politické straně „kultura nelojality“ převáží a stane se normou, následky pro ni bývají fatální – Konzervativní strana a její osudy v devadesátých letech 20. století jsou toho pádným příkladem.

⁸⁵ Srovnej Hennessy, *The Prime Minister*, 471.

RECENZE

Honba za kolektivním štěstím byla jedním z vůdčích principů bolševické utopie – sborník *Petrified Utopia* si jako svůj cíl vytkl poodhalení široké škály podob a projevů „štěstí“ v sovětské společnosti. Jeho příspěvky tak v souhrnu pokrývají téměř celé období sovětského režimu a věnují se jak umění (literatura, film, poezie), tak i praktické stránce života (vaření, domácnost).

Jedním z důležitých bodů bylo dětství, jelikož to se mělo stát jakýmsi prototypem dospělého štěstí komunistického. Dětství v Sovětském svazu bylo šťastné dětství – jakkoliv na první pohled může čtenáři toto tvrzení připadat ironické, po přečtení úvodního článku Catriony Kelly vyjde najevo, že pro nemalou část pamětníků, tj. nemalou část současné ruské společnosti je to spíše hluboce zakotvené a nezpochybnitelné dogma. Kelly se nejdříve věnuje jazykovému aspektu slova „štěstí“, zejména problému jeho přeložitelnosti do angličtiny, jelikož anglické „happiness“ v sobě nezahrnuje některé důležité významové aspekty slova „štěstí“ v ruštině, konkrétně pak jeho náhodnost. Dále už se Kelly věnuje ústřednímu tématu svého příspěvku, a to „šťastnému sovětskému dětství“ (nešťastné mohlo být dětství jen na Západě anebo v Rusku před bolševickou revolucí). Připomíná populární slogan z poloviny 30. let 20. století „Děkujeme soudruhu Stalinovi za šťastné dětství!“ a upozorňuje, že za Chruščova už sice zdrojem tohoto štěstí nebyl Stalin, ale třeba příroda nebo „máma“, nicméně podstata modelu zůstávala stejná. Setrvačnost percepce sovětského modelu šťastného dětství potvrzuje podle autorky i skutečnost, že po rozpadu Sovětského svazu mělo mnoho jeho obyvatel pocit, že nové politické vedení jejich děti o něj připravilo.

Jevgenij Dobrenko v následujícím příspěvku nabízí čtenáři možnost nahlédnout do tajů sovětské epické poezie. Podle Dobrenka se epická poezie vůbec nejvíce přiblížila socialistickému realismu. Autor ve svém rozsáhlém příspěvku podrobně analyzuje řadu produktů sovětské poezie z období stalinismu s tematikou kolchozu. Dobrenko podotýká, že tato „kolchozní“ poezie navazovala na tradice poezie o ruském venkově a podstata socialistického realismu naplňovala tím, že vyprávěla příběh, jak ruský rolník v Sovětském svazu ke štěstí přišel. V „kolchozní“ poezii můžeme podle Dobrenka najít ty nejšťastnější obrazy třicátých let.

Několik příspěvků sborníku se zabývá konzumem v sovětské společnosti. Přestože v sovětské realitě panoval standardní nedostatek, v teorii vždy socialismus směřoval k utopii blahobytu, jejímž prostřednictvím si sovětský člověk tak měl na budoucí konzum teprve zvykat. Helena Goscilo se zaměřila na plakáty a obrazy v SSSR, konkrétně na jejich manipulativní strategii propagující blahobyt za situace, kdy obchody zely prázdnotou. Obrazy Maškova, Gerasimova a Plastova odrážely sovětský blahobyt včetně prvků pro něj typického sortimentu potravin a pochutin, i když se našli i tací, kteří se nedrželi kánonu socialistického realismu jako například Končalovský, který ve svém portrétu Alekseje Tolstého zobrazil autora obklopeného „buržoazními“ pochutinami. Autorka nakonec dochází k závěru, že v období stalinismu byly mnohem lepší reklamou sovětského „blahobytu“ obrazy socialistických realistů než třeba reklamní plakáty, v jejichž případě bylo klamné spojení mezi

zobrazením skutečnosti a skutečností samou kvůli „nižší“ umělecké úrovni mnohem oči-vidnější.

Gian Piero Piretto si vybral jako téma svého bádání sovětskou kuchařku, v níž hledá motivy štěstí. Piretto vychází z předpokladu, že základem sovětské kulturní politiky byla iluze a klam, což dokládá jednak některými atributy sovětské kuchařky jako žánru (například monumentálnost) a zdůrazňuje význam ilustrací (zobrazené potraviny vypadají lépe než ve skutečnosti, v níž nezřídka ani k vidění nejsou). Autor upozorňuje i na skutečnost, že předmluva ke každému novému vydání kuchařky se měnila a odpovídala dobové politické situaci. Motiv štěstí, který měl být předmětem, se autorovi v článku ztrácí a objevuje se až v závěru, v němž autor srovnává už poněkud neústrojně sovětskou a italskou situaci citátem z italské kuchařky, který praví, že tato kniha je talismanem rodinného štěstí; Piretta to vede k závěru, že svobodným a homosexuálům v Itálii štěstí souzeno nebylo.

Následujícím příspěvkem se Marina Balina vrací ke dvěma již zmíněným tématům, a to dětem a literatuře, konkrétně dětské literatuře 20. let 20. století, přičemž se ale nejprve věnuje dětské otázce po první světové válce. Děti, které se staly sirotky v důsledku války, označuje Balina za cíl „prvního sovětského projektu“, jímž se děti bez dozoru (*besprizorniki*) měly zapojit do společnosti. *Besprizorniki* byli po revoluci pro nový stát opravdovým problémem a tento motiv se promítl i do dobové dětské literatury. Postava nespoutaného dareby a mladého dobrodruha se stala velice oblíbenou ve 20. letech, někteří autoři dokonce často zapomínali, že v jejich knize má *besprizornik* být postavou zápornou, na konci příběhu polepšenou. Nakonec musela zasáhnout strana a na 13. sjezdu vydat rezoluci, že dětská literatura má být pod přísným dozorem a jednoznačně účelově výchovná.

Emma Widdis se zaměřila na ruční práce v SSSR jako fenomén druhé poloviny 30. let. Ručním pracím přiděluje hned několik významů - měly odvést pozornost od panujícího nedostatku (nápadly jak vytvářet vzory na textilii kombinací dvou látek měly zastřít skutečnost, že vzorované látky nebyly k dostání), ale na druhé straně byly individualistickou, jakoby nesovětskou záležitostí. Widdis na ruční práce pohlíží také z pohledu požitku a prožitku, zejména hmatového a v jejich propagaci vidí snahu o formování prakticky zaměřeného smyslového prožitku. Dále se věnuje i módě, tomu, co móda znamenala pro sovětské ženy v meziválečném období, kdy heslem bylo „elegantně a levně!“, jelikož k dostání byla jen univerzální konfekce. Doma šité oblečení a další produkty ručních prací měly nahradit nedostatkové a luxusní zboží, zároveň ale podle autorky je možné na tento fenomén pohlížet jako na součást ideologického plánu - individuální aktivita kompenzovala stav nedostatku a činila jej méně tísnivým.

Susan E. Reid se věnuje bytové kultuře za Chruščova, kdy se domácnost a její zařizování a fungování staly symbolem sovětského štěstí, které známé chruščovky (typické panelové domy tohoto období) zprostředkovávaly pro miliony sovětských občanů. Zároveň se i do této oblasti života promítalo chruščovské heslo „dohnat a předejnat“, takže obraz šťastné americké hospodyňky se všemi moderními vymoženostmi její domácnosti byl terčem nelítostné kritiky, zároveň ale i paradoxně vzorem. Poskytování materiálních výhod obyvatelstvu získalo na důležitosti zejména v tomto období, kdy bylo upuštěno od teroru a strach měl být nahrazen konzumem. S výstavbou nových domů a bytů došlo ke změně

představy, co je to štěstí. Už neleželo někde v daleké budoucnosti, ale ve vlastní domácnosti, kterou bylo potřeba zařídit, což ze sovětského člověka učinilo člověka domácího, a k tomu ještě spotřebitele.

Albert Bajburin a Alexandra Piir jsou autory článku o sovětských svátcích. Začínají svůj výklad etymologií slova „štěstí“, přičemž zdůrazňují příbuznost tohoto slova se slovem „časť“ (osud). Autoři sledují, jak bylo užíváno slovo „štěstí“ v ruské literatuře 19. století, a došli k závěru, že v době stalinismu došlo k naprosté změně v chápání tohoto slova a vytvoření nového významu, který přišel shora a ustálil se natolik, že přetrvává v podstatě dodnes. Zatímco dříve Rusové děkovali za štěstí Bohu, strůjcem sovětského štěstí byl Stalin, popřípadě Strana a Vlast, zároveň se štěstí změnilo z individuální na kolektivní záležitost. Po teoretickém úvodu se autoři dostávají k jádru svého příspěvku – svátkům. Jako pramen použili rozhovory s obyvateli Petrohradu. Počet dotázaných (10) je sice dost nízký, autoři se však hájí tím, že jim jde spíše o postižení a ilustraci citové vazby občanů k sovětským svátkům. Podle jejich mínění byla nejdůležitější součástí sovětského „prazdniku“ více než hudba, barvy, jídlo a pití právě kolektivnost. Svátky se slavily masově, v davu panovala veselá a šťastná jednota; je to právě tento pocit sounáležitosti a kolektivního štěstí, po kterém dodnes Rusové teskní.

Kapitolou Kateriny Clark o „nové Moskvě“ se sborník přehoupne do své poslední třetiny, věnované místům (*locations*). Přebudování a výstavba Moskvy se staly ve 30. letech jedním z klíčových projektů, měly ostatním socialistickým městům sloužit vzorem. „Nová Moskva“ měla být především „krásná“, a tím sloužit jako zdroj „štěstí“ svých obyvatel. Autorka připomíná, že architektura sovětské avantgardy byla v tomto období zavržena, přičemž obrat k architektonickému „krásnu“ ve 30. letech je podle ní svou masivností srovnatelný s budováním osvětského estetického kánonu (odvolává se přitom na práci britského literárního historika a teoretika Terry Eagletona, zejména na knihu *The Ideology of the Aesthetic* z roku 1991). V sovětských poměrech byl tento obrat završen vznikem nového stylu, socialistického realismu, který propojil estetická chápání různých odvětví v jednom jasně daném směru.

Philip Ross Bullock se ve svém příspěvku rovněž soustřeďuje na Moskvu, v tomto případě však na její obraz v knize Andreje Platonova „Šťastná Moskva“. Platonov knihu začal psát již ve 30. letech, k jejímu vydání ale došlo až v roce 1991. Bullock uvádí, že Platonovova kniha skvěle odráží atmosféru Moskvy v duchu Stalinových slov, že „život je lehčí a veselejší“, soudí však, že samotný Stalinův výrok neměl na knihu vliv už jen proto, že byl vyřčen až roku 1935 (Platonov svou knihu takto nazval už o dva roky dříve). Bullock se domnívá, že Platonov odkazuje titulem své knihy mnohem dál do minulosti, konkrétně na Annu Kareninovou od L. N. Tolstého, a na sovětské štěstí pohlíží podobně, jako Tolstoj sledoval osud Anny Kareninové; i co se děje týká, nachází Bullock mezi oběma díly mnoho shod. Ve svém srovnání jde ale ještě mnohem dál, když tvrdí, že Platonov psal dílo odkazující na Tolstého a držel se tím nikoliv kánonu, který byl sovětským autorům od založení Svazu spisovatelů předepsán, ale modernistického stylu.

Julian Graffy analyzuje ruské filmy z roku 1956, konkrétně jejich zobrazení štěstí. Vysvětluje, že hledání „štěstí“ se jako téma v ruské kinematografii objevuje už od jejich počátků

(věnoval se mu již předrevoluční režisér Jevgenij Bauer, ve 30. letech pak režisér Aleksandr Medvedkin natočil film přímo s názvem „Štěstí“), upozorňuje rovněž na skutečnost, že štěstí je čtvrté nejpoužívanější slovo v názvech ruských a sovětských filmů. Za předmět svého článku si Graffy vybral filmy z roku 1956, které se odehrávají kolem mladých lidí a jejich cesty za štěstím. Vybrané filmy dál autor dělí do skupin podle toho, zda se odehrávají v minulosti nebo přítomnosti, ve městě nebo v kolchozu. Po zevrubné analýze Graffy dochází k závěru, že ve většině filmů z roku 1956 se jako zdroj štěstí objevuje naplnění v pracovním a osobním životě z ryze sovětského úhlu pohledu, objevilo se ale i pár takových snímků, kde byl důraz položen na osobní štěstí, což se mělo stát charakteristickým rysem kultury chruščovského období.

Sborník uzavírá studie Maji Turovské srovnávající meziválečný sovětský časopis *Ogoňok* s německým *Berliner Illustrierte Zeitung*. Autorka připouští, že oba časopisy měly odlišné čtenáře i témata, BIZ se soustředil na městské obyvatelstvo a politickým tématům se snažil vyhýbat, Ogoňok naopak neskrýval své agitační cíle a zaměřoval se spíše na venkov. Jelikož není možné v jediném článku do detailu srovnat obsah dvou periodik za celé meziválečné období, zaměřila se Turovská jen na některé roky před samotnou válkou (1937, 1939, 1941) a objevuje a srovnává některá společná témata jako mládež, hrdinové a nepřátelé, ale vidí i odlišné přístupy.

Celkově je kniha zajímavým přírůstkem do knihovny o dějinách SSSR, nabízí mnoho zajímavých názorů, nových pohledů, neotřelých přístupů k problematice, ale i několik poněkud bizarních úhlů pohledu. Sborník je rozmanitý, pestrá škála témat a nesourodá skupina autorů dávají dohromady velice osvěžující publikaci.

Tereza Vorlová

Detlef Brandes, Die Sudetendeutschen im Krisenjahr 1938. München: R. Oldenbourg Verlag, 2008, 399 s. ISBN 978-3-486-58742-5

Nejnovější Brandesova publikace nabízí čtenáři originální perspektivu pohledu na známou kapitolu česko-německých vztahů. Zkušený autor totiž neklade hlavní důraz na již mnohokrát popsané aspekty roku 1938 jako mezinárodní důsledky Sudetské krize nebo jednání československé vlády, ale zaměřuje se na odraz politických událostí mezi Němci, Čechy a Židy žijícími v českém pohraničí. Autor si stanovil poměrně složitý cíl. Zjišťuje, proč a jakým způsobem získala Sudetoněmecká strana (SdP) nebyvale masivní podporu československých Němců. Současně se snaží popsat, jakou reakci tento proces vyvolal u německých sociálních demokratů, komunistů a české menšiny v pohraničí.

Knihy je rozčleněna do pěti tematických kapitol, které logicky navazují. Nejdříve se autor zabývá národnostními spory v meziválečném Československu. Nedůležitějšími tématy jsou vysoká nezaměstnanost v době velké hospodářské krize, nedostatečné zastoupení Němců v místní správě nebo cílená státní podpora menšinového českého školství v pohra-

ničí. Nástup nacionálního socialismu v Německu a obecná nespokojenost sudetských Němců s postavením menšiny v československém národním státě vedly spolu s mnoha dalšími faktory k volebnímu vítězství SdP v roce 1935. I druhá kapitola, která je věnována událostem roku 1937, popisuje postupnou erozi politiky aktivismu demokratických německých stran. Dobře tento proces ilustruje krach tzv. únorové dohody mezi vládou a německými demokraty. Smlouva měla přinést více finančních dotací do pohraničí, nová pracovní místa v průmyslu a státní službě. Výsledky zůstaly ale daleko za očekáváním a z neutěšené situace opět těžila především SdP.

Třetí, nejzajímavější kapitola zachycuje počátek nejsložitějšího období česko-německého soužití v předválečném Československu. Připojení Rakouska k Německu znamenalo obrovské posílení sebevědomí SdP, která si začala všemi legálními i nelegálními způsoby budovat monopolní politickou pozici v Sudetech. Pohltila nesocialistické německé strany a terorem (mnohdy i fyzickým) zastražovala a likvidovala zbylé odpůrce. Za ně nebyli považováni pouze Češi a Židé, ale především němečtí sociální demokraté a komunisté. Brandes díky pečlivé práci s dobovými prameny rekonstruoval systém diskriminace nečlenů SdP v zaměstnání, podnikání a veřejném životě vůbec. Nezapomněl také podotknout, že s ohledem na mezinárodní pozornost, věnovanou sudetské problematice, se československá vláda zdržela jakýchkoliv radikálních zásahů proti praktikám SdP. Zejména pro německé demokraty to znamenalo velké zklamání. Není proto divu, že komunální volby na počátku léta 1938 nabraly v pohraničí charakter nerovného a zmanipulovaného hlasování v režii SdP.

Čtvrtá kapitola zachycuje situaci v létě roku 1938, kdy Henleinova SdP vedla po vyhraných komunálních volbách jednání s československou vládou o novém uspořádání národnostního statusu Němců v ČSR. Ačkoliv prezident Beneš byl ochoten k rozsáhlým ústupkům, zástupci SdP nepřistoupili na žádný kompromis a záměrně tlačili vládu do bezvýchodné situace. Nic na tom nezlepšila ani „zprostředkovatelská“ mise lorda Runcimana. Posledním týdnům existence prvorepublikového Československa v září 1938 je věnována pátá kapitola. Řeč Adolfa Hitlera na norimberském sjezdu NSDAP dala SdP signál k vyvolání ozbrojených střetů v pohraničí. Pod heslem „Heim ins Reich“ se příznivci Henleinovy strany přihlásili ke sjednocení s Třetí říší. Přitom ve stejné době vstupovali demokraticky smýšlející Němci dobrovolně do československé armády. Mnichovská dohoda se stala epilogem, který ukončil nejenom soužití Němců s českou a židovskou menšinou v Sudetech, ale určil i osud německých demokratů bojujících proti nacionálnímu socialismu v Československu.

Pro zodpovězení svých otázek využil Brandes v hojné míře materiálů přístupných v českých archivech. Sekundární literatura obsahuje práce českých i německých historiků a publikace sepsané aktéry historických událostí (E. Beneš, K. Krofta, W. Jaksch a mnoho dalších). Obecně lze považovat za velkou přednost časté citace z korespondence a veřejných projevů tehdejších českých a německých politiků. Brandes v knize poměrně často využívá precizně, někdy tabelárně zpracované statistické údaje získané z pramenů (např. volební výsledky, národnostní statistiky). Vzhledem k tomu, že autor důsledně používá původní německé názvy měst a obcí v bývalých Sudetech, poskytl v topografickém rejstříku nezbytný doplněk publikace. Chybí bohužel příloha s mapou předválečného Československa, která by značně usnadnila vyhledávání některých méně známých lokalit, o nichž se hovoří v textu.

Pátání po důvodech příklonu většiny německého obyvatelstva ČSR k SdP je složitým úkolem a nedá se shrnout do několika vět. Brandes nicméně předkládá velké množství faktů a konkrétních příkladů, jak tento proces probíhal. Počátek konce soužití Čechů a Němců v jednom státě nachází právě v událostech let 1935–38. Čtenář má přitom možnost nahlédnout do dění v pohraničních městech a vesnicích, které odráží atmosféru neklidné doby. Pro českou veřejnost je jistě zajímavé seznámit se s dosud málo reflektovanou historií německých antifašistů, kteří se odmítli ztotožnit s ideologií a praktikami Henleinovy SdP. Jednali tak i za cenu faktického násilného vyloučení z německé společnosti a často perzekucí.

Brandes na základě shromážděných informací nedochází k novým a převratným teoriím a průběhu Sudetské krize roku 1938. Předkládá čtenáři pečlivě složenou mozaiku doby, rozšiřuje náš obzor o tehdejších událostech. Pomáhá pochopit souvislosti. Na druhou stranu je třeba podotknout, že kniha je zaměřena především „do hloubky“ zkoumané problematiky a je určena spíše pro „pokročilejší“ znalce historie. Text se vyznačuje informačně bohatým stylem a je dobrým zdrojem detailních informací. Obecným kontextem se zabývá jen v nejnútnejší míře. Publikaci lze proto doporučit každému zájemci o dějiny první československé republiky a historii německého obyvatelstva českých zemí. Ten, kdo se chce dozvědět více o soužití Čechů a Němců na sklonku 30. let minulého století, jistě nebude zklamán.

Tomáš Malínek

Nigel Copsey, Contemporary British Fascism. The British National Party and the Quest for Legitimacy. Second edition. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2008, 264 s. ISBN 978-0-230-574366

Radikální pravice byla dlouhou dobu v Británii prakticky neznámým a marginálním jevem. Její ideové kořeny přitom sahají až na začátek 20. století, kdy poprvé došlo k pokusům o ideové vymezení a zakládání hnutí stojících na pravém kraji politického spektra. Přestože bylo tehdejší britské společenské i politické klima zásadně odlišné, je možné při pečlivějším studiu nalézt shodné prvky i s dnešní situací.

Nigel Copsey, který vyučuje moderní historii na Univerzitě v Teeside, se v osmi kapitolách své knihy věnuje založení Britské národní strany (BNP), a zejména analýze příčin stoupající popularity v současné době nejvýraznější představitelky pravicového radikalismu v Británii.

První dvě kapitoly jsou věnovány nutnému historickému exkurzu do pozadí vzniku BNP v roce 1982 a jejímu ideologickému ukotvení v letech následujících. Copsey zde zdůrazňuje roli zakladatele strany Johna Tyndalla, který byl už v poválečných dobách aktivním členem řady okrajových extrémistických skupin. Zkušenosti s organizací a politickým angažmá získal především ve vedení Národní fronty. Názorová diferenciacie a intriky nejen

mezi radikálními subjekty, ale i mezi členy samotnými, mnohdy vedly k roztržiténosti extrémní pravicové scény a byly pro Tyndalla hlavní motivací k založení BNP. Strana se s obtížemi etablovala, ale o přízeň voličů ve volbách prozatím neusilovala. Je nutné zmínit, že přes jasnou srozumitelnost textu je někdy obtížné sledovat Copseyho popis vývoje a změn, ke kterým v osmdesátých letech došlo ve vztahu ke straně a radikální politické scéně.

Z pohledu vývoje BNP je mnohem důležitější poslední dekáda tisíciletí. Copsey se jí věnuje ve třetí kapitole. V roce 1993 strana získala jeden mandát v obecním zastupitelství Tower Hamlets ve čtvrti East London. Autor dává vlnu stranické euforie do protikladu s pozdějším poklesem preferencí, a zcela tak odmítá teze vedoucích činitelů o „obrovském kroku, který kdy strana udělala“. Na druhou stranu tento zlomový okamžik nepřehlídí a věnuje se mu v historické perspektivě britské pravice. Dokládá, že získání mandátu je výsledkem dlouhodobé inklinace obyvatel v East London k extrémním hnutím a porovnává volební výsledek s úspěchem Národní fronty (v sedmdesátých letech získala dva mandáty na lokální úrovni) či Mosleyho Britskou unií fašistů v téže oblasti.

V rámci celé publikace je to okamžik, kdy Copsey přerušuje plynulý výklad vývoje BNP a v následující čtvrté části přechází ke kritické analýze ideologického ukotvení BNP a rozebírá její politický a volební program. Ve zkratce nabízí historický přehled britského fašismu (a poukazuje na problémy politologického vymezení – je BNP případem neofašismu, radikalismu, extrémní pravice či nacionálního populismu?) a stěžejní teze spojuje s vizí Johna Tyndalla. Závěrem je, že Tyndall se ve svých předpovědích vítězství „nového řádu“ mýlil, protože si nebyl ochoten přiznat společenské a mezinárodní změny, ke kterým od třicátých let dvacátého století došlo.

Cestou ze slepé uličky byla změna na předsednickém postu BNP, kterou Copsey chápe jako začátek modernizace strany a základní předpoklad pro větší vliv na politickou scénu. Novým předsedou se stal Nick Griffin, který přišel s programem profesionalizace a odklonu od tradičních témat neonacistů – popírání holocaustu nebo rasismu. Zastřešujícím cílem zmíněné profesionalizace bylo „zlidštění“ strany navenek a maximalizace volebního potenciálu. Griffin si uvědomoval rozhodující dopady, které má využití moderních metod propagace a politického marketingu na úspěch u voličů. Pod jeho vedením byly zmodernizovány internetové stránky a zásadně se změnil způsob oslovování veřejnosti (grafická podoba letáků, cílené kampaně). Na rozboru strategie BNP Copsey dokazuje, že Griffin vycházel z úspěšného modelu transformace Le Penovy *Front national* ve Francii v devadesátých letech.

K relativnímu „úspěchu“ BNP přispěly i britské mainstreamové strany zejména na počátku tisíciletí, když jejich představitelé nevhodně komentovali imigrační politiku (za všechny vzpomeňme tehdejšího předsedu Konzervativní strany Williama Haguea). Autor zároveň tvrdí, že „budoucnost BNP leží ve spojení města – tradičních voličů levice přehlížených New Labour, s venkovem – pravicových voličů rozčarovaných úpadkem Konzervativní strany“. Následná pozornost médií pak jen zvyšuje kredit populistům a posouvá je z okraje blíže k uznání za regulérní politickou sílu.

Závěr knihy se blíže zabývá analýzou volebních (ne)úspěchů BNP, zejména vze-
stupem strany mezi lety 2001 a 2003 (6. kapitola) a kontinuálním nárůstem popularity

od lokálních voleb v roce 2006 (7. kapitola). Copsey identifikuje dominantní geografické oblasti podpory a s ohledem na budoucnost predikuje možný vývoj. Za zásadní mezníky BNP v tomto ohledu považuje volby do Shromáždění velkého Londýna v roce 2008 (BNP získala jeden mandát) a evropské volby v roce 2009 (BNP získala dva mandáty). Je přesvědčen (na rozdíl od labouristického poslance Jona Cruddase, který tvrdil, že úspěch BNP u výše zmíněných událostí znamená „vlom do mainstreamové politiky“) o nutnosti nepolevovat a nepodléhat klamavému dojmu, že BNP zasluhuje větší pozornost. V protikladu k vzestupu BNP jsou zmíněny reakce antifašistických organizací, tisku a iniciativy známých osobností, které apelovaly na veřejnost s cílem probudit v lidech tradiční smysl pro demokracii a humanitu.

Publikaci zakončuje komparace extrémních politických stran napříč Evropou (8. kapitola), což je téma hodné samostatného výzkumného zpracování. Autor se v ní snaží poukázat na základní ideologická východiska, která jsou společná pro všechna evropská extrémní hnutí (s ohledem na regionální odlišnosti) a staví je do kontrastu s BNP.

Aktualizované vydání publikované v roce 2008 přichází na knižní trh přesně v momentě, kdy se BNP bezprecedentně prosazuje ve volbách na lokální úrovni a do evropského parlamentu. Publikace (obsahuje přehledný poznámkový aparát, bibliografii a jmenný rejstřík) je přínosná především z toho důvodu, že přes neúměrnou mediální pozornost, která je BNP v poslední době věnována, poskytuje na celou problematiku ucelený náhled a umožňuje čtenáři pochopit podstatu a motivy jednání této populistické strany. Nigel Copsey nabízí čtivou analýzu politického fenoménu, který zejména v dnešní době v Británii získává na důležitosti, ale nepostrádá na zajímavosti ani pro středoevropského čtenáře.

Martin Synkule

Dittmar Dahlmann, Reinhold Reith, eds., **Elitenwanderung und Wissenstransfer im 19. und 20. Jahrhundert**. Essen: Klartext Verlag Essen, 2008, 249 s. ISBN 3-89861-855-2

Výzkum aktuálních i historických migrací má v Německu velkou tradici i významnou vědeckou základnu: jmenovat je třeba jak Institut pro výzkum migrací a interkulturní studie (Institut für Migrationsforschung und interkulturelle Studien) na universitě v Osnabrüce (zde také vycházejí významné ročenky IMIS-Beiträge, IMIS-Schriften a Studien zur Historischen Migrationsforschung: SHM), tak Společnost pro historický výzkum migrací (Gesellschaft für Historische Migrationsforschung), která prakticky každoročně pořádá konference k vybraným otázkám tohoto okruhu. Z konference, konané roku 2005, vzešel recenzovaný svazek. V jeho úvodu připomíná Reinhold Reith klíčové momenty migrací společenských elit, které v tomto kontextu nechce omezovat na politické nebo technické elity, nýbrž zahrnuje sem obecněji vrstvu osob na společenských špičkových pozicích

(s. 13).¹ Výzkum se dnes ji zdaleka neomezuje na zjištění intenzity a charakteristiky migračních proudů, resp. na historicky i aktuálně politicky a společensky velmi bolavou otázku intelektuálních ztrát výchozích zemí.² Velký zájem panuje též o určení a charakteristiku intelektuálních, vědeckých, technických zisků imigračních zemí.³ Tematizována je i – např. v indickém případě úspěšná – reemigrace alespoň části technických elit a její pozitivní působení na domácí prostředí.⁴

Sborník obsahuje osm studií, seznam zkratk, literatury, stručné biogramy autorů a místní rejstřík. Soustředíme naši pozornost k universitnímu, resp. vysokoškolskému prostředí, jemuž jsou zasvěceny čtyři studie. Marita Krauss se zaměřila na zkušenost exilu a zpětný transfer vědomostí v transatlantickém prostoru po roce 1945 (Exilerfahrung und Wissenstransfer. Transatlantische Gastprofessoren nach 1945, s. 35–53). Hutná studie autorky knihy o dějinách německé emigrace po roce 1945 je jednoznačně nejzávažnějším textem celé publikace.⁵ Autorka tu shrnula masu starší literatury a vlastní výzkum založila na vyhodnocení rozsáhlého materiálu biografického slovníku německé emigrace období nacismu.⁶ S odkazem na význam židovskými navrátilci z USA – Adornem a Horkheimerem – do Frankfurtu zpět přeneseného Institutu pro sociální výzkum bývá vedena řeč o šťastném „intelektuálním založení“ Spolkové republiky. Autorka však na základě vydaných korespondencí i vzpomínek jiných emigrantů podotýká, že oba slavní sociologové v USA v podstatě ztroskotali: nebyli ochotni přejít k publikování v angličtině, institut ztrácel finanční bázi, nenašel cestu k americké kultuře – návrat byl tedy do nemalé míry útekem z nové domoviny do staré vlasti.

Krauss v návaznosti podotýká, že „transfer vědění není abstraktním pojmem, nýbrž vztahuje se na praktiky, způsoby chování, interpretační vzorce, obsahy i nástroje“ (s. 36).

¹ Srovnej k tomu Beate Kraus, „Die Spitzen der Gesellschaft. Theoretische Überlegungen“, in táž, ed., *An der Spitze. Von Eliten und herrschenden Klassen* (Konstanz UVK 2001), 7–62.

² K tomu klasicky: Günther Schulz, ed., *Vertriebene Eliten. Vertreibung und Verfolgung von Führungsschichten im 20. Jahrhundert* (München: Oldenbourg, 2000).

³ Srovnej: Wolfgang Mock, „Know-how Transfer nach Großbritannien durch deutschsprachige Ingenieuremigranten 1933 bis 1945“, *Technikgeschichte* 50 (1983), 253–263; Vivian Hermann – Uwe Hunger, „Die Einwanderungspolitik für Hochqualifizierte in den USA und ihre Bedeutung für die deutsche Einwanderungsdiskussion“, *IMIS-Beiträge* 22 (2003): 81–98.

⁴ Uwe Hunger, „Vom ‚Brain-Drain‘ zum ‚Brain-Gain‘. Migration, Netzwerkbildung und sozioökonomische Entwicklung: das Beispiel der indischen ‚Software-Migranten‘“, *IMIS-Beiträge* 16, 2000, 7–21.

⁵ Marita Krauss, *Heimkehr in ein fremdes Land. Geschichte der Remigration nach 1945* (München C. H. Beck, 2001).

⁶ Werner Röder a Herbert A. Strauss, eds., *Biographisches Handbuch der deutschsprachigen Emigration*, Bd. I, II (München: Saur, 1980, 1983). K tomuto dílu, zpracovanému v kooperaci mnichovského Institut f. Zeitgeschichte a newyorského Research Foundation for Jewish Immigration dále srovnej: Horst Möller, *Exodus der Kultur. Schriftsteller, wissenschaftler und Künstler in der Emigration nach 1933* (München, C. H. Beck, 1984); Friedrich Stadler eds., *Vertriebene Vernunft. Emigration und Exil österreichischer Wissenschaft*, 2 Bd. (Wien – München LIT Verlag, 1988); Herbert A. Strauss, eds., *Die Emigration der Wissenschaften nach 1933. Disziplingeschichtliche Studien* (München, Saur 1991).

Kdo a co tedy transferoval z USA do poválečného Německa? Podle dnešního stavu poznání se z emigrovavších vědců po válce vrátilo asi 10 %. (s. 37) Vraceli se především ti, kdo v exilu nenašli pevnou existenční základnu: vědci z Turecka, Latinské Ameriky, Šanghaje atd. A většinou se nevraceli na „své“ domovské university, nýbrž někam jinam. Ti, kdo zakotvili, etablovali se v nové kultuře a mohli rozvinout úspěšnou činnost (hlavně v USA a částečně ve Velké Británii), k návratu neměli motiv. Remigraci do zničeného a emigrantům nadále nepřátelského Německa resolutně odmítaly manželky vědců. (s. 40) Přitom právě ti úspěšně etablovaní měli potenciálně nejvíc co přinést – vědecké výsledky i anglosaskou akademickou kulturu. 370 z nich tedy přistoupilo na kompromis: Do Německa nebo Rakouska, které o ně ovšem většinou příliš nestálo nebo se jich dokonce obávalo, přicházeli – z iniciativy a za peníze západních vlád – jako hostující profesori.⁷ Nejčastějšími cílovými universitami byly Berlín, Frankfurt, Heidelberg, Mnichov a Kolín n.R. Samozřejmě patřilo k jejich povinností psát pak o přednáškových pobytech a cestách po Německu obsáhlé, někdy analytické zprávy pro americké úřady.

Z celkem 3000 v Německu po roce propuštěných vědců (z toho 1100 profesorů a docentů) jich emigrovalo 2000, z Rakouska přes 300 osob.⁸ Celkem 1300 německojazyčných vědeckých emigrantů zakotvilo v USA. Řada z nich si – po překonání šoku emigrace – v USA vybuodovala kariéru, kterou by jim „vrchnostensko-hierarchicky“ rigidní domov nikdy neumožnil. „Imigrace těchto vědců urychlila jak vývoj v USA na pozici vůdčího vědeckého národa, tak internacionalizaci vědy.⁹ Angličtina se stala mezinárodní vědeckou řečí, němčina ztratila na významu.“ (s. 39) Mnoha z emigrantů ovšem až přesun do USA otevřel badatelské i kariérní horizonty, které by doma nikdy nezahledli. Vedle kontinuity výzkumu tu pro emigranty hrálo velkou roli přeorientování priorit jejich badatelských zájmů a otevřenost k učení se novému. Dali základ nové, „transnacionálně cítící a jednající elitě“, žijící v USA a Velké Británii a vyznačující se „hybridní vědeckou kulturou“ (s. 41n.)

Krauss podává podrobný přehled universit, oborů, podmínek atd., líčí s jakým strachem a někdy otevřenou nevolí si německé university někdy doslova nechávaly vnutit německo-americké přednášející hosty: na semestr nebo dokonce někdy i jen na jednu jedinou přednášku. Na příkladu historiografie pak autorka ukazuje, jak významné impulsy v oblasti metodologie a formulování výzkumných otázek přitom tito „hosté“ přinášeli. Skutečná spolupráce se pak rozeběhla především s druhou generací emigrantů, již vystupovavších v USA.

⁷ Srovnej: Henry J. Kellermann, *Cultural Relations as an Instrument of U.S. Foreign Policy. The Educational Program Between the United States and Germany 1945–1954* (Washington Bureau of Educational and Cultural Affairs 1978).

⁸ Kurt Mühlberger, *Vertriebene Intelligenz 1938. Der Verlust geistiger und menschlicher Potenz an der Universität Wien 1938 bis 1945* (Wien: Archiv der Universität Wien, 1993) připomíná, že vídeňskou universitu po anšlusu opustilo 37 % profesorů a 49 % docentů.

⁹ Zde se autorka opírá o sborník: Rüdiger vom Bruch a Brigitte Kaderas, eds., *Wissenschaften und Wissenschaftspolitik. Bestandsaufnahme zu Formationen, Brüchen und Kontinuitäten im Deutschland des 20. Jahrhunderts* (Stuttgart: Stliner, 2002).

Rozsáhlá, materiálem poněkud zahlcená, nicméně cenná studie Michaela Paraka o německých vysokoškolských učitelích z universit na po válce „ztracených územích“ (Praha, Brno, Vratislav, Poznaň, Gdaňsk, Královec), kteří našli nový domov na vysokých školách NDR (s. 55–94) tvoří protějšek k nedávno uveřejněné sérii prací Markuse Mößlanga o „utečeneckých profesorech“ na poválečných západoněmeckých vysokých školách.¹⁰ Odhlédneme-li od skutečnosti, že Parak občas poněkud zápasí se základní fakticitou (např. s. 59, kde je vznik Československa datován rokem 1919 a Protektorát Čechy a Morava je vydáván za nové jméno „bývalé České republiky“), je jeho článek, sumarizující výsledky rozsáhlého a dlouhodobého výzkumného projektu, zajímavý. Jde o analýzu osobních dat a osudů 866 profesorů a docentů dvanácti „ztracených“ universit a vysokých škol.

Parak vytrídil ony profesory, kteří vždy k danému datu nepřekročili 70. rok života (tehdy profesorská pensijní hranice), a konstatoval, že do roku 1950 jich (navzdory všem denacifikačním opatřením) našlo nové vysokoškolské místo 46,4 %, do roku 1961 pak dokonce 61,2 %. (s. 64) Dobře se etablovala ovšem i podstatná část ostatních: zejména lékaři, kteří získali často čelná místa v nemocnicích a na klinikách, již neusilovali o návrat do akademického prostředí. Podíl „utečenců a vysídlelců“ ve sboru východoněmeckých a západoněmeckých universit byl v podstatě obdobný: 11,2 % v NDR a 10,4 % v SRN. „Vyhroceně řečeno: ‚utečenečtí profesori‘ byli v SRN, kde vládl přebytek vysokoškolského personálu, dodatečným reservoárem, z něhož si university mohly vybrat odborné síly. V NDR, kde panoval nedostatek odborníků, měli však daleko významnější funkci.“ (s. 82 an.)

Nacistická minulost nevadila na západě ani na východě. Jako exemplární příklad je tu uváděn klasický filolog z university v Královci, člen NSDAP Werner Hartke (1907–1993), který sloužil na frontě jako NS-politruk, roku 1946 vstoupil v Göttingen do KPD a roku 1948 přijal dobře placené místo profesora a ihned také děkana, resp. prorektora ve východoněmeckém Rostocku, od roku 1955 v Berlíně. Aktivní činnost v SED a StaSi, především však neohrožený boj proti rozkladným žvlům na universitě i na akademii věd v roce 1957 ho kvalifikoval pro post rektora Humboldtovy university a presidenta akademie věd. Jeho kariéra byla výjimečná jak výší dosažených met, tak poněkud nadstandardní mírou přizpůsobivosti. Většina přírodovědců a techniků vystačila vůči režimu s prostou loyaltitou, a přesto dosáhla špičkových kariér. Vyšší politická angažovanost byla ovšem odměňována nejvyššími vědeckými posty – s nadproporčním zastoupením právě vyhnanců.

Parak interpretoval zdařilé zapojení většiny „vyhnaneckých“ učitelů do školství NDR jako z hlediska správy vysokých škol „úspěšný transfer vědění“. Tento pohled ovšem identifikuje „vědění“ s ryze technicistní kompetencí těchto učitelů, nikoliv s oním produktivním potenciálem inovací vědeckého zájmu, o němž píše Krauss. Otázku, jaké koncepty, hodnoty,

¹⁰ Srovnej zejména Markus Mößlang, *Flüchtlingslehrer und Flüchtlingshochschullehrer. Eine Studie zur Integration der Flüchtlinge und Vertriebenen im Bayerischen Bildungswesen 1945–1961* (München: Indicum, 2002); týž, „Auf der Suche nach der ‚akademischen Heimat‘. Flüchtlingsprofessoren in Westdeutschland“, *Jahrbuch für Universitätsgeschichte* 8 (2005): 143–156. Parak je autorem knihy *Hochschule und Wissenschaft in zwei deutschen Diktaturen. Elitenaustausch an sächsischen Hochschulen 1933–1952* (Köln: Böhlau Verlag, 2004).

cílové představy a ideály předávali staří akademičtí nacisté mladé generaci státu SED, si už autor, bohužel, nepoložil.

Eva Maria Auch se zaměřila na Poutníky mezi světy: muslimské vzdělanostní elity zakavkazské oblasti na konci 19. a na počátku 20. století (s. 181–206).¹¹ V populačně velmi rychle rostoucí oblasti a zejména v ropou pozeňnaném Ázerbájdžánu nebylo vyšší nebo odborné školství: jediná možnost vzdělání byla spojena s odchodem na ruské školy. Motivem vzdělanostní migrace bylo buď udržení pozic rodiny nebo společenský vzestup. Průvodní podmínkou vzdělání byla pak důsledná rusifikace, resp. kulturní a civilizační asimilace do ruské společnosti, přesvědčené o své nadřazenosti nad kavkazskými národy. Autorka soudí, že Ruskem do poloviny 19. století přijímaná role jakéhosi „zprostředkovatele“ mezi orientem a západní Evropou nebyla poté již akceptovatelná pro žádnou ze stran.

Azerštký vzdělanci se na přelomu století zaměřovali na reformování své mateřské společnosti, které si ovšem do velké míry představovali jako porušení (pozápadnění) kulturní každodennosti elitních vrstev a jejich vybavování prestižními atributy podle ruského vzoru (portrétní malířství, divadlo, opera, publicistika). Nové kulturně komunikační možnosti podle jejich představ neměly však tradiční islámskou kulturu nahradit, nýbrž doplňovat. Azerská tradiční společnost si ovšem nic takového nepřála a modernizační pokusy ze studií se navrátilivších „ruských hlav“ a „nevěřících“ s pohrdáním odmítala. Čím vzdělanější navrátilci byli, tím hlubší byl též rozpor jejich identity se společností, která je napříště nechtěla akceptovat jako své plnohodnotné členy.

Problémy s pokusem o kultivaci populačně rychle rostoucí agrární společnosti prostřednictvím zahraničního vzdělávání elit tematizoval i Milan Kosanovič v drobném příspěvku o vzdělanostní migraci srbských elit do německé jazykové oblasti v druhé polovině 19. století (s. 207–214). Bělehradská Vysoká škola byla sice založena již roku 1863, až od 90. let však překročila gymnasiální úroveň a roku 1905 byla reformována v – ne právě produktivní – universitu. Království srbské se pokusilo řešit zoufalou vzdělanostní situaci udílením studijních stipendií do zahraničí. V letech 1882–1914 tak odešlo studovat 853 státních stipendistů: 318 do Vídně, 201 do Německa, 145 do Ruska, 132 do Francie. I u stipendistů se však projevovaly důsledky základní slabiny srbského školství: špatná úroveň základních a středních škol (s výjimkou Bělehradu) podkopávala možnosti skutečného rozvinutí akademického studia. Podíl vzdělanců (součet počtu bělehradských vysokoškolských absolventů se zahraničními stipendisty) v populaci, která se za léta 1878–1900 zdvojnásobila, přitom klesal.

Příspěvky sborníku o „vandrování elit“ ukazují více problémových než „vítěznych“ aspektů integrace (nemigrujících) „externích“ vzdělanců do problémových společností, které je přitom nutně potřebují pro svoji funkční i vzdělanostní modernizaci. Vlastně jen většina z východu „uprchlých“ nacistů se poměrně úspěšně integrovala do školského a vědeckého systému

¹¹ Autorka, profesorka východoevropských dějin na universitě v Bonnu, tu zjevně navazuje na výzkumy, které prováděla pro knihu *Muslim – Untertan – Bürger. Identitätswandel in gesellschaftlichen Transformationsprozessen der muslimischen Ostprovinzen Südkasiens (Ende 18. – Anfang 20. Jahrhundert). Ein Beitrag zur vergleichenden Nationalismusforschung* (Wiesbaden Reichert, 2004), resp. pro sborník: Eva Maria Auch, ed., *Leben in zwei Kulturen. Akkulturation und Selbstbehauptung von Nichtrussen im Zarenreich* (Wiesbaden: Harrassowitz, 2000).

diktatury SED – snad proto že byla národně „jejich“ a názorově jim vlastně v mnoha ohledech blízká. Jinak ale popisované, v jádru rigidní společnosti vykazovaly poměrně vysokou míru resistance proti – dobře míněné, ale jaksi proti jejich vůli nabízené – externí modernizaci prostřednictvím vzdělání. Snad proto může tato kniha posloužit i jako aktuální podnět k přemýšlení a bádání o postkomunistické situaci v zemích osvobodivších se z ruského impéria.

Jiří Pešek

Brian J. Daugherity, Charles C. Bolton, eds., **With All Deliberate Speed: Implementing Brown v. Board of Education**. Fayetteville: The University of Arkansas Press, 2008, 339 s. ISBN 978-1-55728-869-1

Více než pětadesát let od přelomového rozhodnutí amerického Nejvyššího soudu v případě *Brown v. Board of Education* představuje otázka integrace a desegregace v oblasti amerického veřejného školství palčivý problém. Politici a odborníci v oblasti sociálních věd se snaží hledat řešení nejen na úrovni místních samospráv, ale i na úrovni nejvyšších pater americké federální vlády. V posledních letech je totiž možné sledovat negativní vývoj, co se týče míry kontaktu příslušníků jednotlivých rasových a etnických skupin, v průběhu vzdělávacího procesu na amerických veřejných školách. Ve skutečnosti opravdu přibývá škol, které většinou nebo přímo výlučně navštěvují příslušníci těchto menšin a úměrně tomu přibývá i počet škol, kde většinu žáků tvoří bílí Američané.

V souvislosti s padesátiletým výročím rozhodnutí v případě *Brown v. Board of Education* se problematice desegregace a integrace v oblasti amerického veřejného školství dostalo nové pozornosti ze strany médií i sociálních vědců a historiků. Diskuse a nedávno vydané studie, monografie a sborníky se vzácně shodují na tom, že *Brown v. Board of Education* bylo přelomovým rozhodnutím, které odstartovalo další procesy, které v šedesátých letech vyústily v celonárodní hnutí za práva Afro-Američanů. Shodují se ale také v tom, že uvádění rozhodnutí v praxi bylo zoufale pomalé, neefektivní a minimálně do začátku šedesátých let, zejména v oblastech amerického Jihu, bylo rozhodnutí státními vládami všemožně bojkotováno a obcházeno.

Mnoho autorů však jedním dechem dodává, že výsledky, které rozhodnutí v případě *Brown v. Board of Education* přineslo, je možné, s odstupem půlstoletí, hodnotit jako diskutabilní ve smyslu procesu jeho naplňování. Nucená desegregace škol zažila svůj vrchol na začátku sedmdesátých let 20. století, ale už jejich koncem se vůle federální vlády a Nejvyššího soudu prozrazovat v praxi nařízení, která by vedla k dlouhodobé integraci a zvýšení kontaktu mezi jednotlivými rasovými a etnickými skupinami, začala znatelně ochabovat. V současné době tak sice nenajdeme ve Spojených státech v žádném ze státních zákonodárství zmínku o segregaci v oblasti školství, ve skutečnosti se však faktická segregace neustále prohlubuje.

Sborník *With All Deliberate Speed: Implementing Brown v. Board of Education*, který společně sestavili Brian J. Daugherity, historik působící na Virginia Commonwealth University, a Charles C. Bolton, vedoucí katedry historie na University of North Carolina at

Greensboro, představuje zajímavý příspěvek k dané problematice. Jeho ambicí je seznámit čtenáře s procesem implementace rozhodnutí Nejvyššího soudu v případě Brown. Na rozdíl od podobných monografií, které se tématu desegregace věnují většinou obecně a zmiňují spíše odborné i laické veřejnosti notoricky známé události, ambicí tohoto sborníku je přinést ucelený náhled na problematiku, prostřednictvím analýzy a zhodnocení situace ve vybraných amerických státech. Čtenář tak má možnost sledovat nejenom způsob, jakým jednotlivé státy a jejich školní komise reagovaly na soudní rozhodnutí Nejvyššího soudu a federální zákony, ale je mu umožněno sledovat názorový vývoj a odlišný přístup při vytváření dlouhodobé strategie v oblasti veřejného školství.

Dalším aspektem, který tento sborník výrazně odlišuje od podobně zaměřených sborníků či monografií, je výběr států, v nichž se autoři rozhodli období, které následovalo po vydání rozhodnutí Nejvyššího soudu v kauze Brown v. Board of Education, analyzovat. Většina autorů se totiž zaměřuje výhradně na státy amerického Jihu, a dokonce i odpor k desegregaci veřejného školství bývá nejčastěji spojován právě s těmito státy. Nicméně Daugherty a Bolton neomezuji téma jen na jižanské státy, ale zahrnují do sborníků i eseje týkající se států Delaware, Wisconsin a India, které rozhodně nepatří mezi jižanské státy, ale jejichž vlády, stejně tak jako občané, nebyli obecně implementování rozhodnutí nakloněni. Celkově sborník obsahuje dvanáct esejů, jejichž autoři se dané problematice dlouhodobě věnují. Kromě již zmiňovaných států, které se nachází mimo oblast amerického Jihu, jsou čtenáři předkládány práce, přibližující průběh implementace v Arkansasu, Severní a Jižní Karolíně, Georgii, Mississippi, Missouri, Nevadě a na Floridě.

Časové vymezení jednotlivých esejů je proměnlivé, ale obecně lze říci, že se autoři drží vymezení, které určuje datum rozhodnutí v případě Brown. Většina esejů se tedy zabývá časovou periodou vymezenou rokem 1954 nebo začátkem 50. let 20. století. Někteří v úvodu svých prací zacházejí stručně i dále do historie, jelikož některá historická fakta a události považují za důležité pro pochopení vývoje v 50. letech. Některé eseje se zabývají pouze časovou periodou ohraničenou začátkem 70. let, jiné zasahují svým záběrem až do nedávné minulosti. Autoři se také v závěru svých esejů, v rámci zhodnocení předložených faktů a argumentů, snaží kriticky zhodnotit přístup, který v jednotlivých státech převládal, a někteří si neodpustí poukázat na současnou situaci. Například Caroline Emmons si v závěru eseje týkajícího se implementace na Floridě pokládá řečnickou otázku, zdali fakt, že školy jsou oficiálně rasově integrované, změní něco na skutečnosti, že školy jsou stále segregované na základě příslušnosti k příjmové skupině.

Sborník *With All Deliberate Speed: Implementing Brown v. Board of Education* lze označit za výjimečný pro šíři svého záběru, tedy neomezený pouze na státy amerického Jihu. Autoři esejů se snaží nabourat zažitou představu o nesmlouvavém odporu státních vlád a lokálních organizací vůči implementování nařízení, která požadovala odstranění právních bariér bránících integraci školského systému. Autoři předkládají čtenáři fakta, která dokládají, že zdaleka ne všude byli představitelé školních okrsků zuřivě a priori proti opatřením, která by vedla k zajištění větší rasové rozmanitosti na veřejných školách.

Martin Vyletal

Défense et Sécurité nationale: Le Livre blanc, préfacé par Nicolas Sarkozy.
Paris: Odile Jacob, 2008, 355 s. ISBN 978-2-7381-2185-1

Nicolas Sarkozy se do svého úřadu pustil velmi vehementně. Ve Francii se můžeme dokonce setkat s termínem „hyperprezidenství“. Ten má popisovat skutečnost, že se současný prezident Francouzské republiky snaží být (alespoň mediálně) přítomen u všeho, co se na politické scéně děje. Jedním z průvodních projevů tohoto pojetí výkonu prezidentské funkce je zřejmě i *Bílá kniha* francouzské bezpečnostní politiky, která vyšla v roce 2008 a která byla sepsána právě na Sarkozyho popud. Vzhledem k tomu, že obecným účelem „bílých knih“ bývá podání souhrnného přehledu problematiky v té které oblasti a nastínění řešení, většinou vyhovujícího politice „zadavatele“ publikace, není žádným překvapením, že i Nicolas Sarkozy se do této praxe zapojil. Ke „své“ bílé knize ostatně sám napsal předmluvu, která má osvětlit důvody, jež ho k této objednávce vedly, a která je vlastně čistě politickým prohlášením o prezidentově zodpovědnosti za bezpečnostní politiku. Na druhou stranu je nutné podotknout, že poslední francouzská bílá kniha týkající se bezpečnosti vyšla před čtrnácti lety, což vzhledem k postavení bezpečnostní tematiky v současném politickém diskurzu samozřejmě může fungovat jako uvěřitelné zdůvodnění opakování podobného projektu.

Právě proto, že politický podtext může být a bývá v bílých knih velmi markantní, je pro jejich legitimizaci zcela zásadní, aby autorský tým byl tvořen z větší části odborníky. Ani v tomto případě tomu nebylo jinak. Vedoucím komise pro vypracování této bílé knihy byl jmenován známý bezpečnostní expert Jean-Claude Mallet, který se této problematice věnuje od počátku 90. let. Působil např. v *Conseil de sécurité intérieure*, dnes přejmenovaném na *Conseil de défense et de sécurité nationale*, (Rada pro národní obranu a bezpečnost) a až do roku 2004 pracoval přímo pro francouzské premiéry jako poradce pro národně bezpečnostní oblast v *Secrétariat général de la défense et de la sécurité nationale* (Sekretariát pro národní obranu a bezpečnost). Pod jeho vedením se na přípravě této publikace sešli politici a vysocí státní úředníci z ministerstev obrany, vnitra či zahraničí (mjezo jinými i Benoît d'Aboville, bývalý francouzský velvyslanec při NATO a v České republice), armádní činitelé i „nepolitičtí“ odborníci jako Thierry de Montbrial, zakladatel a předseda *l'Institut français des relations internationales* (období českého Ústavu mezinárodních vztahů).

Východím konstatováním publikace je pozorování, že Francie ucelenou bezpečnostní politikou v současnosti vlastně nemá, což v úvodu explicitně postuluje sám prezident Nicolas Sarkozy (s. 9). Nakolik může ovšem právě recenzovaná kniha přispět ke změně daného stavu, je sporné. Je totiž určena širokému publiku, které informuje o možných bezpečnostních hrozbách, připravenosti Francie těmto problémům čelit a naznačuje velice široce definované ideje pro možná řešení. Bezpečnostní politika v podání autorů zahrnuje opravdu velmi rozsáhlou skupinu témat: prostor je věnován možnosti použití jaderných zbraní, taktickým konvenčním silám, pozemní armádě, vojenskému letectvu, námořnictvu. Nechybí ani problematika terorismu, zásobování civilního obyvatelstva, rozbor infrastruktury, satelitní sítě, ochrana kybernetických sítí, podpůrné bezpečnostní složky. Dočteme se zde i o světové ekonomice, globalizaci, ekologii a možnosti zvládnání přírodních katastrof a jakýchkoli jiných nepředvídaných událostí.

Takovýto široký tematický záběr vyžaduje dobrou strukturu knihy, aby se čtenář zcela neztratil. V tomto ohledu je třeba říci, že redakční tým odvedl dobrou práci. Kniha je přehledně a logicky rozdělena do čtyř částí, které odpovídají hlavním strategickým cílům. Dle názvů částí se jedná o nástin nové bezpečnostní strategie, zhodnocení možností Francie zasahovat v globálním světě, evropskou dimenzi francouzské zahraniční politiky a otázku reformy armády a jiných bezpečnostních složek. Ta se jeví jako obzvláště důležitá, neboť již ve svém úvodu Nicolas Sarkozy přiznává, že dříve nastartovaná reforma „*Armée 2015*“ se dnes zdá jako nedostatečně odpovídající na současné výzvy. Ostatně akcent na nutnost reformy, přerozdělení kompetencí či novou strukturu politického rozhodování prostupuje téměř celou knihou, až se může zdát, že veškerá stará organizační struktura je neuvěřitelně nemoderní a zastaralá.

Kniha reflektuje určité bezpečnostní trendy, které Francie nemůže pominout. Na jisté výzvy reaguje překvapivě realisticky. Jde například o početní stav francouzských ozbrojených složek a obecné cíle francouzské bezpečnostní politiky. Pomineme-li evropskou a NATO dimenzi vojenské politiky, pak je nepochybně hlavní oblastí francouzské přítomnosti Afrika. To zcela odpovídá nejdůležitější geopolitické oblasti, tak jak ji autoři *Bílé knihy* vymezují, tedy pásu od Atlantického oceánu u evropských břehů po Africký roh s prodlouženými bezpečnostními zónami směrem k Indii a Madagaskaru (Ns. 77). V této souvislosti *Bílá kniha* konstatuje, že početní stav francouzských bezpečnostních složek v tomto regionu od 80. let neustále klesá, a hlavně realisticky přiznává, že klesat nadále bude. Autoři z toho vyvozují, že Francii v budoucnu čeká nevyhnutelně proces výběru preferovaných zájmů. Ačkoli se celou knihou táhne nepřítli dobře skrývaná nit francouzské „hrdosti“, je třeba uznat, že k zřejmě nezvratnému dlouhodobému vývoji (totiž stagnaci), zejména co se početních stavů týče, se autoři staví čelem.

Na druhou stranu v některých otázkách jsou autoři skoupí na slovo. Mezi základní pilíře francouzské bezpečnosti od 60. let zcela neoddiskutovatelně patří *force de frappe*, tedy jaderná síla. V *Bílé knize* se o této problematice ovšem mluví překvapivě pouze na čtyřech stranách. Žádná strategická koncepce se zde neřeší a v příslušné kapitole je kladen hlavní důraz na vcelku logickou nutnost technického obnovování zejména ponorek schopných nést jaderné hlavice, neboť ty mají zaručit možnost odvetného útoku. O financování těchto plánů zde (stejně jako v jiných kapitolách) kniha příznačně mlčí.

Snad největší důraz v celkové bezpečnostní strategii je v *Bílé knize* příznačně kladen na zapojení Francie do světových politických struktur. Explicitně se zde hovoří o tom, že Francie postupuje vždy v souladu s Radou bezpečnosti OSN a že postoj této organizace je pro vstup Francie do jakéhokoli konfliktu určující (s. 114). V souladu s realistickou dimenzí vojenské politiky se však na straně 200 můžeme dočíst, že jedna z možností, na kterou se francouzské ozbrojené síly musejí připravit, je „středně velká operace vedená vlastními silami, například evakuace francouzských občanů z nepřátelského prostředí, či protipatření jako reakce na pří-
mou akci proti našim zájmům“. Ony zájmy samozřejmě nejsou blíže specifikovány, a malá zadní vrátka pro výklad oněch zájmů i rozsah protipatření tak zůstávají nezamčena.

Jestliže OSN, resp. Rada bezpečnosti, představuje dle autorů *Bílé knihy* pro Francii stěžejní orgán pro případný vstup do ozbrojeného konfliktu, pak Evropskou unii tito chápají

jako velice aktivního hráče na poli světové bezpečnostní politiky a velice rádi by jí viděli (místy máme dojem, že už ji tak dokonce vidí) v roli opravdu účinného aktéra i v operacích, kde je zapotřebí použít *hard power*. Jakou důležitost tomuto tématu autoři přikládají, dobře ilustruje i fakt, že této evropské dimenzi je věnována celá jedna kapitola (s. 88–98). Ihned za ní ovšem následuje další významná kapitola, zvláště aktuální v době, kdy kniha vyšla. Její název – „Transatlantická obnova“ (s. 99–112) – dává tušit poměrně vstřícný tón vůči NATO a částečně i vůči USA, se kterými např. Jacques Chirac rozhodně nadstandardní vztahy neudržel (v tomto ohledu ovšem nevybočoval z prezidentského mainstreamu Páté republiky). Kapitola se vskutku téměř výhradně věnuje NATO a vztahu Francie k této organizaci. Ačkoli se úplný návrat Francie do struktur nezmiňuje explicitně, tón je přinejmenším velmi vlídný a v některých pasážích se dokonce může zdát, jako by tento text měl Francouzům pomalu začít vysvětlovat, proč znovu vstoupit do ozbrojených struktur Severoatlantické organizace. „Vývoj Aliance a francouzská angažovanost v nových aliančních misích jsou vhodným důvodem vybízejícím k přezkoumání projevu [konceptce velikosti *grandeur* z dob generála de Gaulla] po čtyřiceti letech“ (s. 108). Přestože se Spojeným státům v této analýze nevěnuje příliš mnoho prostoru, několik zmínek zde vyznívá rozhodně pozitivně: „Cílem je vybudování obnoveného strategického partnerství mezi USA a Evropou“ (s. 102).

Celkově se tedy jedná o silně politický dokument, který z perspektivy francouzských bezpečnostních elit reflektuje určité nepominutelné trendy ve vývoji světové bezpečnosti. Kniha je určena široké veřejnosti a spíše než odpovědět na nejpálčivější problémy má pravděpodobně za úkol posloužit jako odrazový můstek pro širší diskuzi nad určitými zjetými koleji francouzského vnímání bezpečnosti, respektive orientovat tuto diskuzi směrem, v jakém zadavatel tuší „správné“ řešení. Na závěr je třeba zmínit, že přes zřejmě dobrou vůli zatraktivnit a oživit publikaci zařazením barevných grafů, jejich grafické zpracování dopadlo katastrofálně: čtenář je tak bohužel odsouzen k marným pokusům o rozlišení různých odstínů šedé barvy a celá myšlenka na větší přehlednost tak rázem dostává poněkud groteskní nádech.

Štěpán Lopuchovský

Marc Drögemöller, *Zwei Schwestern in Europa; Deutsche und niederländische Sozialdemokratie 1945–1990*. Berlin: vorwärts/buch, 2008, 385 s. ISBN 978-3-86602-139-6

Drögemöllerova monografie se věnuje vztahům mezi německou a nizozemskou sociální demokracií v letech 1945–1990, jejím cílem je odpovědět na poměrně široké spektrum otázek, které se váží k zahraniční a bezpečnostní politice obou levicových stran v době studené války. Autor se zaměřuje na vývoj jejich programů a vliv „národních“ témat na jednání těchto politických subjektů. Hledá příklady jejich vzájemného ovlivňování a případné dopady na nizozemsko-německé vztahy. Zvláště, pokud sociální demokraté v obou zemích měli vládní

odpovědnost. V neposlední řadě si autor všímá osobních vztahů mezi vrcholnými představiteli obou stran (např. E. Ollenhauer a Koos Verring nebo Willy Brandt a Joop den Uyl).

Kniha je rozdělena na celkem sedm kapitol. Jejím hlavním tématem je paralelní vývoj SPD (Sociálnědemokratická strana Německa) a PvdA (Strana práce) po druhé světové válce, první část se ale zabývá historií obou stran již v letech 1894–1945. Pro nizozemskou sociální demokracii byla na přelomu 19. a 20. století charakteristická silná vazba na SPD. Nalezneme zde stejná ideová i programová východiska, která nizozemští socialisté převzali z erfurtského programu. V Nizozemsku pomaleji probíhala industrializace, a proto se zpožděním vznikala i dělnická vrstva společnosti. SPD byla naopak již etablovanou stranou, kterou můžeme označit za „starší sestru“ nizozemské SDAP (Sociálnědemokratická dělnická strana). Významným zlomem v tomto vývoji byl rok 1933 a zákaz působení SPD v Hitlerově Německu. Zatímco němečtí sociální demokraté mohli vyvíjet pouze omezenou aktivitu v exilu, Nizozemci ve stejném období přijali rozsáhlé programové změny a posunuli se více k reformnímu pojetí socialismu.

Druhá kapitola se zabývá vztahy mezi SPD a PvdA v prvních poválečných letech. Pohled Nizozemců na Německo byl natolik formován zkušeností nacistické okupace, že náprava vztahů trvala několik následujících desetiletí. V této situaci se nizozemští socialisté po válce orientovali na spolupráci s britskou Labour Party. Znovuobnovená SPD naopak v mnoha ohledech setrvala na programových východiscích formovaných v době Výmarské republiky. Najednou se tak vlastně obrátila role a dosud vývojově „pomalejší“ PvdA mnohem rychleji reflektovala realitu poválečné Evropy. Plně se tento rozpor projevil v 50. letech, kterým je věnována třetí kapitola. PvdA se vyvinula ve stranu jednoznačně podporující evropskou hospodářskou integraci, členství v NATO a zahraničněpolitickou orientaci na USA. Naopak SPD upřednostňovala „národní“ téma znovusjednocení Německa před vojenskou i hospodářskou integrací na Západ. Nizozemští socialisté tak měli paradoxně blíže k Adenauerovu pojetí evropské a bezpečnostní politiky. Napjaté mezistranické vztahy odlehčovalo v 50. letech zejména přátelství mezi předsedy stran Koosem Vorrigem a Erichem Ollenhauerem. Změnu přinesl až godesberský program z roku 1959, který SPD názorově velmi přiblížil k PvdA.

Období od počátku 60. do poloviny 70. let se vyznačovalo téměř ideálním souzněním obou stran. Podrobně o tom pojednává čtvrtá kapitola knihy. V roce 1966 se SPD poprvé v poválečné historii spoluujala vládní odpovědnosti (PvdA již v roce 1946) a roku 1969 sama sestavila vládní koalici. Nizozemští socialisté s velkým sympatiemi podporovali projekt Ospolitic. Nemalou roli přitom jistě sehrála i značná popularita Williho Brandta v Nizozemsku. Autor připomíná dobré osobní vztahy mezi Brandtem a Joopem den Uylem, socialistickým předsedou nizozemské vlády v letech 1973–77. V první polovině 70. let se však začaly rýsovat i budoucí konflikty. Nizozemská sociální demokracie prodělala generační obměnu a výrazně posílilo radikálně levicové křídlo strany (tzv. nová levice), které se velmi nekriticky stavělo k režimu tehdejší NDR. Většina členů PvdA se dokonce roku 1969 ve vnitrostranické diskuzi vyslovila pro plné uznání východoněmeckého státu podle mezinárodního práva. Nástup Helmuta Schmidta do úřadu kancléře tak logicky znamenal výrazné zhoršení vztahů mezi SPD a PvdA.

Helmut Schmidt nebyl v Nizozemsku na rozdíl od Brandta vnímán jako „sympatická“ osobnost a to vzájemné rozepře jen podporovalo. Pátá kapitola pak popisuje asi nejkonfliktnější téma těchto let, dvojí rozhodnutí NATO z roku 1979. Kancléř Schmidt tehdy nestál v opozici jen vůči většinovému názoru ve vlastní straně, ale i proti PvdA, která se výrazněji než SPD angažovala v mírovém hnutí. Konec účasti SPD na vládě v roce 1982 tak znamenal velké zklidnění vzájemných vztahů obou stran. SPD se posunula ve své rétorice více doleva a PvdA se naopak opět přiblížila politickému středu. Tomuto období až do znovusjednocení Německa je věnována sedmá část knihy. Poměrně překvapivě zde vyznívá přístup SPD a PvdA ke znovusjednocení Německa. Nizozemská strana na něj zareagovala velmi rychle a pozitivně. Naopak v Německu bylo sjednocení jednoznačně tématem vládní CDU a SPD jej nedokázala využít. To se potom výrazně projevilo ve volbách na sklonku roku 1990. Závěrečná sedmá kapitola obsahuje stručné shrnutí témat, kterým se autor věnoval na předešlých stránkách publikace.

Drögemöller vycházel při psaní knihy z obsáhlého souboru pramenů a literatury. Prostudoval nemalé množství archivních materiálů, novin a časopisů v němčině i nizozemštině. Neváhal požádat o rozhovor významné osobnosti SPD a PvdA (E. Bahr, Max van der Stoel a další). Snadnějšímu čtení publikace pomáhá příloha se jmény německých a nizozemských politiků a jejich základními biografickými údaji. Samozřejmě nechybí jmenný rejstřík a seznam zkratk. Mezi přílohami bohužel nenajdeme chronologický přehled významných událostí v historii SPD a PvdA, který by jistě uvítalo mnoho čtenářů. Německé vydání knihy z roku 2008 obsahuje také předmluvy od tehdejších předsedů nizozemské a německé sociální demokracie Woutera Bose a Kurta Becka.

Celkově můžeme knihu hodnotit jako čtivé a podrobné pojednání o vztazích mezi SPD a PvdA od konce druhé světové války do pádu železné opony. Ačkoliv je autor sám členem SPD, téma zpracoval s dostatečnou objektivitou.

Tomáš Malínek

Marcus Hawel, Die normalisierte Nation. Vergangenheitsbewältigung und Außenpolitik in Deutschland. Mit einem Vorwort von Moshe Zuckermann. Hannover: Offizin, 2007, 448 s. ISBN 3-930345-50-2

Když v roce 1998 ve Frankfurtu německý spisovatel Martin Walser přebíral mírovou cenu německých knihkupců, obrátil se ve své řeči proti údajné instrumentalizaci holocaustu a trvalé prezentaci německé viny. Oslovil tak téma, které se před německou společností a politikou otevřelo po pádu berlínského zdi a znovusjednocení Německa: Někdy je současné Německo „normálním“ státem? Vychází či má nadále vycházet jeho politika z tragické zkušenosti dvou světových válek? Hannoverský sociolog Marcus Hawel se těmto otázkám věnuje z hlediska zahraniční politiky.

Autor knihu rozdělil do pěti částí. V úvodu a v první, teoretické kapitole uvádí čtenáře hutným textem do současného diskursu o normalitě a normalizaci. Ve stěžejní části se

pak dostává k německé zahraniční politice. Popisuje a analyzuje kroky, které vedly k nové sebeidentifikaci Německa v zahraničněpolitické aréně; v samostatné kapitole pak rozebírá mimořádnou roli evropské integrace pro německou normalizaci. Závěr je koncipován jako pokračování diskursu o normalitě ve světle nových zjištění, prezentovaných v jádru knihy. Těžiště výkladu tvoří období od pádu berlínské zdi a sjednocení Německa do současnosti.

Základní Hawelovou tezí je tvrzení o souvislosti mezi normalizací německé zahraniční politiky a její militarizací. Normalizací je zde myšlen přechod od omezené suverenity bonnské republiky (symbolizované kulturou zdrženlivosti v mezinárodní politice, šekovou diplomacií a zdůrazňováním hospodářské síly a politické slabosti západoněmeckého státu) k sebevědomějšímu vystupování na mezinárodním poli, jak to začala činit německá diplomacie po letech 1989/1990. Koncept normalizace vnucuje představu, že cestou k normalitě je přijetí západních hodnot, což autor zpochybňuje (jde o deterministické, kapitalistické pojetí dějin), ale přesto nakonec pracuje právě s tímto výkladem. Militarizací Hawel rozumí detabuizaci vojenských prostředků zahraniční politiky a využití cizích válečných konfliktů k vlastnímu prospěchu. Německu se podle Hawla podařilo vstoupit zpět na mezinárodní tribunu právě touto cestou.

První vlastovkou samostatnosti v zahraniční politice bylo jednostranné uznání nezávislosti Chorvatska a Slovinska v roce 1991. Zásadní význam přikládá Hawel aktivitám Spolkové republiky po 11. září 2001, kdy Německo nabídlo plnou (vojenskou) podporu Spojeným státům v nové válce proti terorismu. Německo chtělo zůstat pro USA spojencem prvního ranku – účast na vojenských akcích se měla proměnit ve větší váze německého slova („*Wer mitschießt, darf auch mitreden*“). Naopak německému odmítnutí přímé vojenské účasti na válce proti Iráku v roce 2003 není podle autora třeba přikládat tak velkou důležitost – odmítnutí bylo spíše akcí PR charakteru a ve skutečnosti Německo poskytl USA i v tomto konfliktu množství podpory a provedlo opatření, která ulehčila přesun amerických vojenských kapacit do místa konfliktu. Podle Hawela si v tomto případě německá politika – právě díky postupující normalizaci – mohla (a měla) dovolit úplné odmítnutí pomoci vůči USA. To by však kolidovalo s německým zájmem na posílení vlastní vojenské a politické pozice po boku Spojených států. Jak si autor všímá, v tomto smyslu se v berlínské republice zcela sjednotily pozice liberálních a konzervativních politických a společenských sil. Autor vyjadřuje zklamání nad skutečností, že na „militarizaci“ německé zahraniční politiky se velkou mírou podílela právě vláda rudozelené koalice (1998–2005). Došlo tak k paradoxu, kdy vláda stojící politicky nalevo spoluutvářela „pragmatickou a imperialistickou zahraniční a světovou politiku Západu“.

Mimořádnému významu evropského integračního procesu pro německou normalizaci věnuje Hawel v knize zvláštní kapitolu. Německo podle něj našlo v evropanství náhražku vlastnictví a nacionalismu. Každé posílení integračního projektu znamenalo i posílení Německa. Pro českého čtenáře bude zajímavé zejména zhodnocení role a zájmu německé politiky na rozšíření EU v roce 2004. Jeho hospodářská síla znamená, že žádná země Evropy ani světa nemá zájem na špatných vztazích se Spolkovou republikou. Je to exkluzivní pozice, avšak jak autor varuje, těžko se vyhnout nebezpečí jejího zneužití.

Marcus Hawel v knize mapuje německou zahraniční politiku a její implikace z marxistické pozice. Jakožto levicový intelektuál (vzděláním sociolog) blízký německé straně *Die*

Linke kritizuje západní hodnoty, které podle něj nejsou garantem míru – naopak, po konci bipolárního rozdělení světa se jejich ztělesněním stal „morální imperialismus lidských práv“, který ospravedlňuje vojenské zásahy mimo vlastní území a pod zástěrkou ochrany práv místních obyvatel zajišťuje Západu vliv nad oblastmi s výskytem klíčových nerostných zdrojů. Pro čtenáře, který se nemusí ztotožňovat s Hawlovým viděním světa, je kniha cenná především jako výklad německé zahraniční politiky posledních dvaceti let z hlediska marxistické školy mezinárodních vztahů. Autorův výklad je srozumitelný, svou čtivostí a spádem přitom nezřídka připomíná esej. Čtenář zde najde mnoho zajímavých i provokativních myšlenek a názorů, které mu umožní nahlédnout německou i evropskou a světovou zahraniční politiku z jiného úhlu pohledu, než je zvyklý (na přesvědčivosti autorovi ovšem ubírá jeho mlčení o roli východoněmeckého režimu v německé normalizaci a německých dějinách jako takových).

Označení za „esej“ se týká jádra knihy, tedy kapitoly věnované německé roli v mezinárodní a evropské politice; už neplatí pro úvodní teoretickou kapitolu, která svou hutností čtenáře spíše odradí. Text plný citátů od Habermase a Adorna či desetistránkové pojednání o etymologii termínu „norma“ zavání zbytečným akademismem. Rovněž úvod a závěr upadají do nesrozumitelného filosofování a nejsou pro čtenáře jasným vodítkem, které by skutečně uvádělo do tématu a nakonec jasně shrnulo zjištěné poznatky.

Hawel se opírá o bohatý fundus německé historiografie, sociologie a politologie zabývající se historií a interpretací německé zahraniční politiky a německých dějin (za všechny uvedme experta na zahraniční politiku SRN, historika Gregora Schöllgena, z intelektuálů-klasiků Jürgena Habermase). Spektrum doplňuje novinovými články, zejména názory, které zaznívaly v konzervativních *Frankfurter Allgemeine Zeitung* a tvoří kontrapunkt k autorovým soudům. Kromě poznámkového aparátu, který je umístěn pod čarou, a seznamu literatury a pramenů neobsahuje kniha další pomocný aparát. Čtenář bude postrádat zvláště jmenný rejstřík.

Předmluvu díla sepsal Moshe Zuckermann, profesor historie a filosofie na telavivské univerzitě, který se netají levicovými názory. I nezaujatý čtenář se tak zpočátku těžko bude bránit pocitu, že se začítá do jakési radikálně levicové bible. Vystřízlivění z chmurných začátků se dostaví až při přechodu ke čtivému a navýsost zajímavému jádru knihy, kde sice ne každý musí s autorovými názory plně souhlasit (například označení evropské integrace za náhražku německého nacionalismu a nový rámec realizace německých velmocenských choutek), ale nemá důvod je nerespektovat, už protože Hawlova argumentace nepostrádá jistou míru přesvědčivosti.

Pavel Bobek

Michael Gallagher, Paul Mitchell, eds., **The Politics of Electoral Systems**. Oxford: Oxford University Press, 2008, 662 s. ISBN 978-0-19-923867-5

Cílem mezinárodního týmu vedeného zkušenými editory, Michaelem Gallagherem (Irsko) a Paulem Mitchellem (Velká Británie), bylo podat podrobný přehled typologií volebních

systemů v různých zemích světa, ale zároveň zhodnotit stav teoretického poznání v dané oblasti.

Struktura této masivní publikace je veskrze logická. První část se zaměřuje právě na teoretická východiska ke zkoumání volebních systémů. Autory první subkapitoly jsou právě Gallagher a Mitchell, kteří zde prezentují svoji tezi, že volební systém ovlivňuje ve velké míře korelaci mezi přáními a názory voličů a výslednou realizací politiky v rámci exekutivní moci. Zároveň se dle jejich názoru výzkum volebních systémů příliš zpomalil a nejde s dobou, snaží se proto tento nedostatek napravit angažováním autorů z toho kterého domácího prostředí, kteří měli za úkol nejen zhodnotit fungování daných volebních systémů v co nejaktuálnějším časovém období, ale posuzovali například i teoretický dopad nerealizovaných reforem volebních systémů.

Po úvodní kapitole se v knize nachází sled případových studií dělených do strukturálních oddílů. Ke každému z nich opět Gallagher s Mitchellem připravili teoretickou předmluvu a pak přenechali prostor jednotlivým autorům. Do single-member systémů byla zařazena Austrálie, Kanada, Francie, Indie, Spojené Království a USA, do částečně smíšených systémů zařadili autoři Německo, Maďarsko, Itálii, Japonsko, Nový Zéland a Rusko. Třetím oddílem jsou pak closed-list systémy, kde je zkoumán Izrael, Jihoafrická republika a Španělsko a ve čtvrté části jsou rozebírány systémy preferenčních hlasování, do kterých bylo zařazeno Rakousko, Belgie, Čile, Dánsko, Finsko, Nizozemí a Irsko. Tuto strukturu zde uvádím jako demonstraci toho, že autoři šli po systémové linii, což je absolutně logické a usnadňuje pozdější komparativní náhled, ke kterému kniha přímo vybízí. Samozřejmostí je popis historických souvislostí, za jakých byl daný systém zaveden, a podrobná analýza elektorátu a vývoje spektra politických stran v každé z těchto zemí.

Co bych zde na tomto místě publikaci vytknul, je nízký počet analyzovaných zemí z bývalého sovětského bloku. V rámci hodnocení fungování volebních systémů je zajímavé a užitečné sledovat jejich vývoj na území, na kterém byl násilně na téměř padesát let přerušen nebo nemá žádnou tradici. A právě téměř současně proběhlý rozklad evropských kvazikomunistických režimů umožňuje komparaci úspěšnosti jednotlivých typů volebních systémů, které se ocitly na velmi podobné startovní čáře před dvaceti lety.

Jinak je kniha velmi povedená a zajímavá, pro každého, kdo se problematikou komparací volebních a politických systémů zabývá, je téměř povinnou četbou, neboť detailní analýza této problematiky, která se v ní nachází, pomáhá posunout stav poznání o kus dále.

Jiří Kocian

Richard Gunther, José Ramón Montero, **The Politics of Spain**. Cambridge: Cambridge University Press, 2009, 264 s. ISBN 978-0-521-60400-0

Kniha je součástí série *Cambridge Textbooks in Comparative Politics* a je určena pro studenty (zejména politologie) věnující se španělské politice, historii i kultuře. Vzešla ze spolupráce americko-španělského tandemu. Richard Gunther působí na Ohio State University a v současnosti se jeho výzkum zaměřuje na institucionalizaci a legitimizaci politických stran

v nových demokraciích a měnící se role politických stran v jižní Evropě. José Ramón Montero vyučoval politické vědy na několika španělských univerzitách, aby nakonec zakotvil na Universidad Autónoma de Madrid. Jeho publikace se týkají především volebních systémů, demokracií a veřejné politiky. Na několika studiích spolupracoval i s uznávaným „tranzitologem“ Juanem José Linzem. Recenzované dílo není první publikovaným výsledkem spolupráce Gunthera a Montera. Společně již dříve vydali *El régimen electoral* (1996), *Democracy in Modern Spain* (2004) a ve spolupráci s Linzem *Political parties: old concepts and new challenges* (2002).

Klíčovou je pro autory této knihy otázka, jak mohla vzniknout fungující demokracie v prostředí, kde neexistovala žádná předchozí demokratická tradice. Pro objasnění této „záhady“ nabízejí Gunther a Montero čtenářům v šesti kapitolách hutné představení vývoje a základních charakteristik španělské demokracie – zaměřují se na její historii, instituce, politické strany, stranický systém i volební chování. Vzhledem k absenci poznámkového aparátu doplňují autoři svůj výklad na konci každé kapitoly velmi užitečným seznamem relevantní literatury k tématu a odkazy na některé související webové stránky. Přehledná struktura je nepochybně silnou stránkou publikace stejně jako další čtenářsky vstřícné doplňky, usnadňující orientaci a práci s textem: na konci knihy nechybí seznam a vysvětlení důležitých pojmů a rejstřík. V rámci jednotlivých kapitol autoři nabízejí i celou řadu ilustrativních tabulek, grafů a mapek. V textu se také vyskytují oddělené rámečky, kde jsou vysvětleny probírané teoretické pojmy. Některé jsou však, vzhledem k tomu, komu je kniha určena, poněkud nadbytečné. S vymezením pojmů jako demokracie nebo stát by studenti politologie přece jenom neměli mít problém.

V úvodní kapitole, nazvané *Stát a demokracie ve Španělsku: historický přehled*, dokazují autoři na základě chronologického průřezu dějinami, že ve Španělsku v podstatě chyběla jakákoli demokratická tradice založená na pevných základech. Faktory, které vedly ke konfliktům a politické nestabilitě v průběhu několika staletí, pak shrnují autoři do několika klasických „cleavages“: centrum versus periferie, regionální versus národní identita, náboženství, třídní konflikty a monarchie versus republika. Těchto pět aspektů strukturuje jejich analýzu španělské historie, kterou autoři dotahují až k demokratické transformaci. Hlavní příčinu chronické politické nestability vidí v regionální problematice, tedy v jazykových, kulturních a politických odlišnostech jednotlivých částí Španělska. Počátky této diverzity situují autoři již do období reconquisty, do které se zapojilo samostatně několik regionů s odlišnými jazyky a tradicemi. Spojením Kastilie a Aragonie sňatkem Isabely Kastilské a Ferdinanda Aragonského sice vznikl jednotný stát, nicméně hluboce zakotvené rozdíly nebylo možné odstranit. V Kastilii existovala spíše centralistická tradice a silné postavení panovníka, zatímco v Aragonii byly pravomoci panovníka omezené a státní uspořádání vykazovalo určité federální rysy. Podrobná analýza dalších skutečností přispívajících k politické nestabilitě, která byla dle autorů pro Španělsko od 17. století typická, jim slouží v podstatě jako kontrastní pozadí pro deskripci vývoje v poslední čtvrtině 20. století. Demokratickou transformaci v 70. letech 20. století tak autoři vyzdvihují jako zásadní přelom především vzhledem k tomu, že nastolila stabilní (demokratický) systém. Tuto stabilitu vysvětlují pomocí tzv. „španělského modelu“ transformace, který charakterizují zejména kontinuitou institucí, zahrnutím všech politických sil do demokratizačního procesu a omezením počtu

aktérů na politické scéně. Díky politice konsensu, která v počátku transformačního období ve Španělsku panovala, se tak dle autorů podařilo (s jedinou výjimkou) odstranit všechny „cleavages“. Nevyřešená zůstala „pouze“ národnostní otázka.

V kapitole s názvem *Ústavní rámec* se autoři zabývají institucemi španělského politického systému tak, jak byly vytvořeny ústavou z roku 1978. Věnují se rozdělení státní moci a roli panovníka. Zdůrazňují, že z hlediska vztahu exekutivní a legislativní moci ve Španělsku jasně převažuje moc výkonná a v institucích vztahujících se k různým úrovním moci (centrální a samosprávné) dominuje politika konsensu. Role panovníka je spíše formální. Ten nicméně patří v průzkumech veřejného mínění mezi nejlépe hodnocené (a tedy „nejlegitimnější“) státní instituce. Dále se autoři věnují bikameralismu, který je ve Španělsku nastaven dosti asymetricky. Senát má totiž podřadné postavení: Nemá zásadní pravomoci v legislativním procesu, ani není reprezentantem jednotlivých autonomních společenství, jak tomu u decentralizovaných států bývá. Autoři vyzdvihují fungování vlády, která vykazuje oproti předchozím režimům mimořádnou stabilitu. V tomto ohledu označují za nejpodstatnější skutečnost, že je v ústavě zakotven systém „konstruktivního veta“. To v praxi znamená, že při snaze o vyslovení nedůvěry vládě musí být předem stanoveno jméno dalšího možného premiéra. Od demokratické transformace se proto ve Španělsku vystříдалo pouze devět vlád pod vedením čtyř premiérů. Autoři do svého výkladu organicky zahrnují i charakteristiku jednotlivých vládních období v éře současné demokracie, kde převažují většinové vlády: dvě největší strany obsazují od roku 1996 kolem 80 procent křesel v Parlamentu. V této kapitole nechybí ani představení některých dalších důležitých institucí, jako je například Ústavní soud, Účetní dvůr nebo ombudsman.

Třetí část knihy, nesoucí název *Stát autonomií a Evropská unie*, se věnuje teritoriálnímu uspořádání státu a vztahům s Evropskou unií. Autoři se zabývají fenoménem tzv. *Estado de las autonomías* a označují španělský systém jako „kvazifederální“ (s. 71). Popisují decentralizaci v 70. a 80. letech a představují také podrobněji autonomní proces ve čtyřech ze sedmnácti autonomních společenství: Baskicku, Katalánsku, Galicii a Andalusii. Vytvoření „státu autonomií“ hodnotí autoři kladně: podle nich dokonce právě tento model umožnil fungování demokracie. Na druhou stranu nezastírají, že v průběhu decentralizačního procesu vznikly i procedury a instituce, které vedou ke konfliktům na různých úrovních moci. Tento proces proto zůstává podle autorů otevřený.

Druhá část této kapitoly je signifikantně věnována vztahům Španělska a Evropské unie. Autoři nejprve připomínají, že Španělsko bylo během 19. i 20. století izolovanou zemí. Nestalo se součástí žádné koalice, která sdružovala ostatní země západní Evropy. V obou světových válkách pak vyhlásilo neutralitu a díky Frankově diktatuře zůstalo Španělsko vyloučeno i z utváření poválečného mezinárodního uspořádání. Ačkoliv již během diktatury začala být izolace v některých oblastech prolamována, definitivně se tak stalo až po generálově smrti. Zanedlouho bylo Španělsko zařazeno mezi kandidátské země a v roce 1986 vstoupilo do Evropské unie, a to za podpory všech politických stran. Až dodnes členství v EU zůstává zásadním rozměrem španělského politického konsensu a těší se i stabilní podpoře ze strany veřejnosti. Autoři nepochybně zajímavě propojují španělskou integraci do EU s vnitřní decentralizací. Analyzují, jak se v interakci těchto dvou procesů polarita centrum–periferie

rozšířila na trojrozměrné pole napětí tvořené autonomními společenstvími, státem a EU. S tím podle nich souvisí i rozšiřování vnímání identity na různých úrovních – regionální, národní a evropské. Můžeme jen litovat, že autoři, třebaže v této souvislosti naznačili mnoho zajímavých směrů úvah, nevěnovali těmto ve španělském případě velmi komplikovaným problematikám zcela adekvátní pozornost a pojednali je v rozsahu pouhé části jedné kapitoly.

V další kapitole (*Strany a demokratická stabilita*) autoři zkoumají příčiny „španělského úspěšného příběhu“ (s. 98) z hlediska nastavení a funkčnosti stranického systému. Tím základním faktorem podle nich je skutečnost, že se stranický systém ve Španělsku vyznačuje malou fragmentací, mírnou ideologickou polarizací a absencí antisystémových stran. Autoři velmi správně neopomínají ani vliv volebního systému, který vzhledem k tomu, že zvýhodňuje větší strany, hraje výrazně stabilizační roli. Gunther a Moreno svůj výklad doplňují přehlednou charakteristikou nejdůležitějších politických strany, podílejících se na moci od 70. let. Prostor je věnován také systému regionálních stran a užitečným portrétům nejdůležitějších z nich.

Pátá kapitola, nazvaná *Obyvatelstvo a politika ve Španělsku*, čtenáře seznamuje se základními trendy ve vývoji španělské společnosti v poslední čtvrtině 20. století (např. sekularizace, zmenšení sociálních rozdílů ve společnosti). Autoři využívají množství průzkumů veřejného mínění a zaměřují se na zkoumání vlivu Frankovy diktatury na postoj dnešních Španělů k demokracii. Enormně vysokou podporu demokracie autoři připisují zejména ekonomické modernizaci, která proběhla v posledních 40 letech. Vrací se zde opět i ke „španělskému konsensu“: podpoře demokracie ze strany všech politických stran. Na druhou stranu autoři zmiňují fakt, že současná španělská veřejnost má o politiku velice malý zájem. S tím souvisí nízká míra politické komunikace a stranické identifikace. Také členství v odborech, náboženských nebo občanských sdruženích je ve Španělsku v porovnání s ostatními evropskými demokraciemi málo rozšířené. Autoři v této kapitole rozebírají také proměnu volebního chování, jak na národní, tak regionální úrovni. Ta podle nich logicky vyplývá ze sociálních, politických a ekonomických proměn španělské společnosti.

V poslední kapitole (*Veřejné politiky a rozhodovací procesy*) autoři dávají poměrně velký prostor popisu Frankovy diktatury z pohledu této problematiky. O to víc pak můžou vyzdvihnout současný stav, kdy se Španělsku podařilo vyrovnat ve většině ohledech (daně, vzdělání, sociální politika) ostatním západoevropským státům.

Celkově kniha představuje komplexní přehled současného španělského politického systému a jeho fungování. Nabízí velmi poctivou úvodní historickou sondu, sloužící jako nezbytné pozadí pro pochopení současné problematiky. Analýza je pak dovedena až do období vlády Socialistické strany (PSOE), která je u moci od roku 2004 do současnosti. S takovou tématickou šířkou a časovou hloubkou samozřejmě souvisí určitá nezbytná míra zjednodušení a schematizace výkladu. V některých složitých problémech (např. zmínovaná artikulace autonomní oblasti – stát – EU) tedy tato kniha může nabídnout pouze základní orientaci. To jí ovšem neubírá na užitečnosti, přehlednosti a čtivosti, pro které si zaslouží být zařazena do všech politologických knihoven.

Jitka Fillnerová

Gennadij Kostyrčenko, *Stalin protiv „kosmopolitov“*. Vlast' i jevрейskaja intelligencija v SSSR. Moskva: Rosspen, 2009, 415 s. ISBN 9785824311037

Ambiciózní projekt nakladatelství Rosspen (Rossijskaja političeskaja encyklopedija) vedený ve spolupráci s Fondem prvního ruského prezidenta B. N. Jelcina pod názvem *Istorija stalinizma* má za cíl publikovat v letech 2008–2010 okolo stovky historických prací věnovaných problematice stalinismu v širším pojetí, od historie represí přes portréty klíčových osobností až po historii sovětské každodennosti. Publikace jsou založeny na podrobné práci s archivními materiály, které byly v Ruské federaci postupně odtajňovány během tzv. „archivní revoluce“ na přelomu 80. a 90. let 20. století. Publikační činnost doprovází organizace seminářů a konferencí, či bezplatné poskytování knih klíčovými vědeckými a univerzitními knihovnám. Do dnešní doby v dané edici vyšlo 45 svazků jak domácích, tak zahraničních provenience.

Jedním z posledních svazků uveřejněných edice je monografie *Stalin protiv «kosmopolitov»* známého historika z Institutu ruské historie RAN G. Kostyrčenko, který se dlouhodobě zabývá problematikou Židů a židovství v sovětském období. Uvedená práce se soustředí především na období stalinské diktatury v letech 1934, kdy se její podoba definitivně zformovala, do Stalinovy smrti v roce 1953. V první kapitole však autor analyzuje také proces zformování fenoménu „ruské inteligence židovského původu“, spojeného s nástupem bolševiků k moci, kdy právě tato sociální vrstva v mnohém zastoupila politickou, kulturní, správní a intelektuální elitu carismu.

Rok 1934 považuje autor za základní milník vývoje vztahu sovětské moci k židovské inteligenci z toho důvodu, že tehdy došlo ke změně hlavního vektoru sovětské politiky a ideologie směrem od leninského utopického revolučního internacionalismu ke stalinskému patriotismu založenému na dominanci ruského národa. Tento obrat spolu se sovětsko-německým sblížením v době před vypuknutím druhé světové války a s tím spjatým vlivem nacistické propagandy v SSSR přispěl k prvním projevům antisemitismu stalinského aparátu vůči osobám židovského původu.

Po období druhé světové války, kdy byly síly soustředěny na válečné úsilí, nabraly antisemitské projevy novou dynamiku, a tento trend ve druhé polovině 40. let výrazně posílil v podobě boje proti „antipatriotům“ a „kosmopolitům“ zahájeného v oblasti kultury a umění a rozšířeného do širokého kruhu inteligence. Milníkem tohoto období byla smrt hlavního představitele židovského hnutí S. M. Michoelse, iniciovaná na Stalinův přímý pokyn pracovníky ministerstva vnitřní bezpečnosti. Tato událost bezpochyby znamenala přenesení těžiště stranického antisemitismu z oblasti administrativně-byrokratické a propagandistické do oblasti policejně-represivní, vrcholící procesy proti vedení Židovského antifašistického výboru a kulminující v nechvalně proslulém případě kremelských lékařů.

Autor v analýze dynamiky antisemitských projevů stalinského aparátu bere v potaz jak vnitropolitické aspekty, zejména otázku čistek aparátu a strany s cílem upevňovat pozici Stalina jako jediného vůdce, tak aspekty zahraničně-politické, zejména celkovou atmosféru studené války s vyhoceným antiamerikanismem a proměnu sovětsko-izraelských vztahů. Také osobní Stalinovu judofobii chápe autor (možná s výjimkou pozdního období) jako významný, i když zdaleka ne vůdčí faktor.

Přílohu monografie tvoří dvě studie věnované zásadním momentům sovětsko-židovských vztahů, a to projektu na vytvoření židovské autonomie v podobě Židovské SSSR na Krymu z poloviny 40. let a projektu plánované deportace Židů SSSR na Sibiř. Obě studie jsou doprovázeny plným zněním klíčových dokumentů. V obou studiích autor polemizuje s tradičním výkladem daných událostí, v případě deportace plně vyvrací realnost jejího plánování, které považuje za jeden z hluboce zakořeněných mýtů stalinského období.

Kostyrčenkova práce je založena na důkladném sběru a analýze dostupných archivních materiálů, zejména z Ruského státního archivu sociálně-politické historie (RGASPI), ale i dalších významných archivů, např. archivu FSB či Nejvyššího soudu RF. Sám autor však uvádí (s. 16), že velká část archiválií dosud zůstává utajena, a přístup k nim je tedy znemožněn. Vedle toho autor využívá řadu dalších pramenů, jako jsou deníky, memoárová literatura, korespondence či dobový tisk. Pracuje však také s rozsáhlým spektrem sekundární literatury domácí i zahraniční provenience. Obsáhlé shrnutí a zhodnocení dosavadního bádání o tématu, ať již na domácí půdě nebo v zahraničí (zejména v prostředí ruské emigrace v USA a v Izraeli) je obsaženo v úvodu monografie.

Uvedená monografie velmi detailně shrnuje problematiku vztahu sovětské moci k ruské inteligenci židovského původu s její dynamikou a klíčovými zvraty. V některých momentech (smrt Michoelse, interpretace plánu na nucené vysídlení Židů jako mýtu) pak přichází s novými interpretacemi narušujícími tradiční přístupy. O to více zarazí některé reliktky „sovětského myšlení“, kdy autor bez potřebné reflexe užívá termíny a interpretace v historiografii dávno překonané, jako je např. termín „znovu připojená území“ pro území okupovaná Sovětským svazem na základě tajného dodatku paktu Molotov-Ribbentrop.

Kateřina Šimová

Claudia Kraft, ed. **Geschlechterbeziehungen in Ostmitteleuropa nach dem Zweiten Weltkrieg. Soziale Praxis und Konstruktionen von Geschlechterbildern.** München: R. Oldenbourg Verlag, 2008, 312 s. ISBN 978-3-486-57694-8

Sborník referátů z konference Collegium Carolinum, která se konala roku 2005 v Bad Wiessee, nabízí pestrý obraz postavení ženy ve společnosti v zemích střední a východní Evropy. Kniha poskytuje neobvyklý vhled do problematiky ženské otázky druhé poloviny 20. století a zároveň nabízí i netradiční přístup ke zkoumání společnosti jako celku v době státního socialismu. Do středu analýz a zkoumání je postavena otázka žen v různých sociálních souvislostech. Sborník obsahuje šestnáct příspěvků, anglická resumé a seznam zkratk. Ačkoli je tematické spektrum referátů různorodé, přeci jen se některé základní momenty dotýkají podobných oblastí. Jejich odlišnost pak spočívá například v různé metodice zpracování daného tématu, v jiném zeměpisném či dobovém zakotvení.

Sborník je rozdělen do tří tematických částí. Samostatný úvod knihy představuje referát Claudie Kraft „Pohlaví jako kategorie k výzkumu dějin státního socialismu ve střední a východní Evropě“. Následuje šest příspěvků z části, nazvané Poválečná doba a vznik nového pořádku. Druhou část, která se jmenuje Pracovní společnosti, tvoří tři referáty. Závěrečnou část sborníku: Rodina-soukromí-veřejnost tvoří šest studií. Již jen ze členění knihy jsou zřejmá hlavní témata, jež zpracovávají jednotlivé příspěvky.

Autory jsou převážně ženy, což možná potvrzuje často opakovanou tezi, podle níž ženské otázky vyzdvihují převážně příslušnice tohoto pohlaví. Že to neplatí do důsledku, potvrzuje ve sborníku přítomný příspěvek jednoho muže. Zároveň je v některých textech patrné citlivé porozumění ženské problematice, které by se mohlo připočíst právě tomu, že autorkami byly také ženy a tato tematika jim mohla být vnitřně bližší. Metodologie jednotlivých referátů se liší podle zkoumaného tématu a sahá od analýz dobového tisku po rozhovory s účastníky zkoumaných událostí či jevů. Tomu odpovídá i práce se zdroji, které sahají od vyprávění přímých svědků přes dobové písemné prameny až po současné studie.

Claudia Kraft, profesorka pro dějiny střední a východní Evropy na univerzitě v Erfurtu, zdůrazňuje v úvodu, že je zapotřebí zkoumat státní socialismus nejen jako politický, ale také jako kulturní systém. Sborník tak předkládá komplexní pohled na vztahy vládnoucích a podřízených skupin společnosti, vztahy mezi muži a ženami. Příspěvky se ovšem nesnaží obsáhle pojímout celý společenský systém jako komplexní celek, sahají spíše k detailním a specifitějším otázkám. Právě díky zkoumání menších tematických skupin či vedlejších společenských jevů, nabízí sborník jako celek poněkud odlišný pohled na společnost v době státního socialismu, než jak to umožňují studie zaměřené na centrální společenské otázky.

Po úvodu, který je spíše teoretický, následuje referát Květy Jechové „Reprezentace žen v české společnosti ve 20. století“. Jechová se ve své práci věnuje celému 20. století, nejen jeho druhé polovině. Vzhledem ke kauzálním souvislostem a uvedení do konkrétního tématu je to ovšem přednost. Anna-Sophie Pappai srovnává rozdíly mezi vnímáním a prezentací mužské a ženské práce na znovubudování Drážďan a Varšavy po druhé světové válce. Následuje studie Jana C. Behrendse „Sestra, kamarádka a předobraz, obrazy „sovětské ženy“ ve stalinistickém Polsku a v Německé demokratické republice“, která popisuje působení propagandistických snah o vytvoření ideálu sovětské ženy a jeho šíření v satelitních zemích východního bloku. Gertrud Pickhan nabízí pohled na ženskou emancipaci v Polsku prostřednictvím obrazu komunistické aktivistky Wandy Wasilewské. Oproti tomu příspěvek Natali Stegman o postulátu rovnosti a vnitřní diferenciaci poskytuje pohled na přístup žen do československé politiky do roku 1948. První část knihy uzavírá článek Maríny Zavacké o rodinné tematice na okresních konferencích komunistické strany Slovenska v 50. letech.

Nejméně obsáhlá, ale velice informačně naplněná je druhá část knihy, kterou uvádí text Ester Zsófie Tóth. Autorka se zabývá příběhy migrace a vyprávěním o životních cestách pracovnic v Maďarsku ve druhé polovině 20. století. Jakým způsobem působil přístup k placené práci na vytváření ženské identity v poválečném Československu, vykládá Dana Musilová z fakulty humanitních studií univerzity v Hradci Králové. Konkrétněji již zaměstnávání žen představuje Beáta Nagy, která porovnává obsazení vedoucích pozic ženami a muži v Maďarsku včetně statistických dokladů, na kterých je její práce vystavena.

Závěrečný oddíl knihy se týká rozlišení známého jako „soukromá žena a veřejný muž“. Autorky zkoumají, jak se toto tradiční či zažitě dělení v socialistických zemích Evropy měnilo či jaké vlivy na něj působily a s jakým dopadem. Hned dva referáty z této části sborníku se věnují plánovanému těhotenství a právu žen na potrat. Zatímco Małgorzata Fidelis ve svém příspěvku zpracovává, jaká práva, deklarovaná i reálná, měly ženy v tomto ohledu v Polsku v 50. letech, v případě textu Andrey Šalingové se jedná o srovnání možností plánovaného rodičovství ve Spolkové republice Německo a na Slovensku v 70. letech. Do srovnání se tak poprvé v tomto sborníku dostává situace v zemi východního a západního bloku.

Velice zajímavou sondu do života disidentů poskytuje Petra Schindler-Wisten, která čtenáři nabízí zmapování toho, jaký vliv měla činnost v disentu na rodinný život v době normalizace. Neobvyklou analýzu přináší Małgorzata Mazurek, která popisuje rozdíly mezi soukromou a veřejnou sférou na příkladu stání ve frontách v Polsku. Text je velice čtivý a obsahuje celou řadu velmi zajímavých detailů. Následuje práce dvojice Dobrochna Kalwa a Ewelina Szpak o všedním životě zaměstnanců státních hospodářských podniků v Polsku. Jediněčný přínos této práce spočívá v autentických zážitcích a vyjádřeních lidí, kteří v těchto statcích pracovali a žili v komunitě těchto lidí.

V závěrečném příspěvku Andrea Petó, který pojednává o migrantech-ženách, které utekly před rokem 1989 z Bulharska a Maďarska na Západ.

Přestože kniha nabízí vědecké studie a zpracované analýzy, je možné ji číst i jako zajímavý pohled na nedávné dějiny, který je psán veskrze velmi čtivou a záživnou formou včetně řady poutavých detailů. Knihu považují za přínos pro poznání nedávných dějin. Právě její zaměření a netradiční přístup ke zkoumání společností socialistických států ji řadí mezi publikace, které by měl člověk znát, pokud si chce utvořit celistvější pohled na mocenské a společenské vztahy té doby. Zároveň jde o velmi cenný přínos pro kvalifikovaný pohled na současné dění a jako zdůvodnění vývoje v otázkách, které se týkají ženské rovnoprávnosti.

Pavla Francová

Todd Landman, *Issues and Methods in Comparative Politics. An Introduction.*
London and New York: Routledge, 2008, 355 s. ISBN 978-0-415-41236-0

Nakladatelství Routledge připravilo v roce 2008 již třetí vydání knihy Todda Landmana, jejíž název by se dal do češtiny přeložit jako *Otázky a metody politické komparatistiky. Úvod*. Jak je již ze samotného názvu patrné, jedná se povahou o metodologickou příručku, popřípadě politologickou učebnici, která se zabývá různými způsoby komparací různých politických elementů a fenoménů či systémů jako celků.

Autorem knihy je rodák z Pensylvánie, vystudovaný politolog, který se danou problematikou zabývá již od počátku devadesátých let. V současné době působí jako pedagog na University of Essex, kde přímo vede oddělení Department of Government, a působí v edičních radách odborných časopisů *Human Rights and Human Welfare*, a *The Journal of Latin American*

Studies. Todd Landman je mimo jiné znám též jako mezinárodně uznávaný poradce v oblasti rozvoje, demokracie a lidských práv, a to jako vládní specialista nebo i poradce nevládních organizací. Tímto způsobem působil, nebo stále působí, ve více než třiceti zemích po celém světě. Často je zván jako komentátor na nejrůznější akademická i neakademická fóra a své myšlenky též rád prezentuje, jak to sám nazývá, pomocí „magie a metafyzických způsobů komunikace“, což lze v akademickém světě považovat za poněkud avantgardní formu PR.

V rámci své dosavadní vědecké kariéry byl autorem mnoha odborných článků a několika publikací jako *Protecting Human Rights* (Georgetown University Press 2005), *Human Rights Vols. I–IV* (Sage 2009) a spolupodílel se na dalších jako *Governing Latin America* (Polity 2003) nebo *Assessing the Quality of Democracy* (International IDEA 2008). *Issues and Methods in Comparative Politics. An Introduction* tedy logicky navazuje na jeho předchozí vědeckou práci.

Dalo by se říci, že se Landman v této knize pokusil zformulovat svůj koncept uvažování o politice a poskytnout tak návod k práci v té nejobecnější politologické rovině. Kniha je rozdělena na tři části, ta první nese název „Proč, jak a problémy komparace“. V ní se do detailu zabývá přístupem ke srovnávání politických systémů a jejich funkčnosti v jednotlivých státech, přičemž jako základní dělicí metodické prizma mu slouží počet statistických jednotek v souboru. Subkapitolami proto logicky jsou tyto: srovnání mnoha zemí, srovnání několika zemí a single-country studies jako komparativní element. V druhé části, nazvané „Srovnávání srovnání“, která se zdá být nejužitečnější, pojednává o obecných problémech komparativních faktorů, jako jsou přechody k demokracii, ekonomické transformace, násilný a nenásilný se projevující disent, institucionální zázemí jednotlivých režimů, a jinými politologickými evergreeny, které doplňuje svými postřehy a aplikacemi na konkrétní praktické situace. V poslední subkapitole této části se zabývá též přesahy zkoumání mezinárodních vztahů a komparativní politikologie. A v poslední části knihy, nově doplněné právě pro toto třetí vydání, přidává problémy, které mu přijdou aktuální pro politickou komparatistiku, jako její metodologická různorodost a sjednocení teoretických poznatků.

Sám Landman považuje knihu spíše za učebnici, neboť v úvodu nabádá čtenáře, kteří se s politickou komparatistikou ještě nesetkali, aby přeskočili první část a vrátili se k ní až po přečtení druhé, a naopak, těm, kteří jsou v tématu již zblhlí, aby četli knihu v pořadí v jakém je napsána. Pravda je, že z tohoto a jiných momentů v knize ucítí čtenář určitý druh nadhledu, se kterým autor k této nesmírně zajímavé, ale často poněkud suchopárně podávané problematice přistupuje, což považuji za pozitivní prvek. Kniha je psána typickým anglosaským způsobem, čitelně a přehledně a je explanatorně vyčerpávající, jak je u amerických autorů zvykem. Landman používá značné množství grafů a tabulek, které knihu oživují a jsou v rámci textu plně funkční.

Kniha *Issues and Methods in Comparative Politics. An Introduction* je užitečná pro ty, kteří se chtějí s metodami srovnávání politických systémů seznámit, ale i pro ty, kteří by se chtěli na danou problematiku podívat s odstupem a znovu si ujasnit funkčnost komparací jako metod v psaní odborných textů a uvědomit si všechny problémy, které s sebou tato metoda obecně přináší.

Jiří Kocian

Rozvojová spolupráce nepředstavuje v českém prostředí příliš atraktivní téma z politického ani z akademického hlediska. Česká republika může vykazat jistou tradici rozvojové spolupráce sahající do období před rokem 1989, tehdy však byla řízena především logikou studené války. S pádem železné opony došlo k zastavení prostředků plynoucích do zemí třetího světa a sami jsme se stali příjemci pomoci. Rozvojová spolupráce byla na vládní úrovni obnovena v polovině 90. let s perspektivou vstupu ČR do OECD. Toto přihlášení se k odpovědnosti za řešení globálních problémů ale proběhlo spíše jenom na deklarativní rovině, na politické úrovni nikdy nebylo vládní prioritou, o čemž svědčí i fakt, že první strategický dokument (Koncepce zahraniční rozvojové pomoci ČR na léta 2002–2007) byl vypracován až ke konci roku 2001. Současnou institucionální podobu získala rozvojová spolupráce ČR se vznikem České rozvojové agentury k 1. lednu 2008. Opomíjeno je toto téma i na akademické půdě. Rozvojová studia jako samostatný obor vyučuje pouze Univerzita Palackého v Olomouci, Vysoká škola ekonomická v Praze jej nabízí jako vedlejší specializaci. Několik oborů zaměřených na zemědělství v oblasti subtropů a tropů se vyučuje na České zemědělské univerzitě v Praze.

Všeobecně nízkému zájmu o rozvojovou problematiku odpovídá i minimální knižní produkce zabývající se tímto tématem. Český čtenář se tedy musí spolehnout na ne příliš dostupné zahraniční práce, zejména od ekonomů působících na věhlasných britských nebo amerických univerzitách. Literatura o (ne)efektivnosti pomoci poskytované rozvojovým státům zažívá boom už od 90. let minulého století a v době nedávné vyšlo několik vysoce ceněných prací. Z těch nejvýznamnějších jmenujme alespoň *The Bottom Million* od Paula Colliera, *White Mans' Burden* od Williama Easterlyho nebo *Does Foreign Help Really Work?* od Rogera Ridella.¹

Při hodnocení rozvojové spolupráce se můžeme často setkat s dvěma vyhraněnými a do určité míry zideologizovanými interpretacemi. Od neoliberalních ekonomů zaznívá kritika na mrhání prostředky daňových poplatníků, kteří ze svých peněz financují rozsáhlý byrokratický aparát a diktátorské režimy. Naopak zastánci „teorie závislosti“ rozvojovou spolupráci líčí jako nástroj postkoloniální dominance států bohatého Severu, který místo zamýšlené pomoci její příjemce utlačuje tím, že je udržuje v závislém postavení. Faktem, na kterém se shodnou odborníci bez ohledu na své ideologické přesvědčení, ovšem zůstává, že rozvojová spolupráce za padesát let své existence zdaleka nedosáhla deklarovaných cílů. Pokud bychom si jako měřítko úspěšnosti vzali růst HDP na obyvatele, dostaneme velmi chmurný obrazek. S výjimkou států jihovýchodní Asie, Indie, Číny a Brazílie zažívá většina rozvojových zemí minimální přírůstek a v subsaharské Africe se řada zemí dokonce propadla do červených čísel, růst jejich HDP byl tedy záporný.

¹ Paul Collier, *The Bottom Million: Why the Poorest Countries Are Failing and What Can Be Done about It* (Oxford: Oxford University Press, 2007); William Easterly, *The White Mans' Burden: Why the West's Efforts to Aid the Rest Have Done So Much Ill and So Little Good* (New York: Penguin Press, 2006); Roger Riddell, *Does Foreign Help Really Work?* (Oxford: Oxford University Press, 2007).

Z této premisy vychází i sborník s názvem *Rozvojové země: Potřebují pomoc nebo volné trhy?*, který v únoru loňského roku vydal pražský „think tank“ Centrum pro ekonomiku a politiku (CEP) v edici *Ekonomika, právo, politika* (č. 75/2009). Jak dokládá několik vět z předmluvy podepsané Václavem Klausem („*Myslenka, že zahraniční pomoc vytáhne rozvojové země z bídy, je iluzorní [...] Rozvojové země potřebují ve zbytku světa otevřené trhy, nikoliv trhy chráněné a ochraňované [...] Potřebují obchod, nikoliv pomoc.*“), celý sborník se nese v duchu velmi neoliberálního pohledu na rozvojovou problematiku.

Část A přináší texty ze semináře *Potřebují rozvojové země pomoc, nebo obchod?*, který CEP uspořádal 4. prosince 2008. Velvyslankyně JAR v ČR Nomsa Duba ve svém příspěvku vyzdvihuje snahu afrických států o vytvoření pozitivního prostředí pro podnikatelské aktivity a popisuje řadu programů, které jsou realizovány africkými vládami s cílem podporovat politickou stabilitu a tržní reformy. Zároveň ale kritizuje státy Severu, že svými ochraňáckými opatřeními zabraňují Africe plně se zapojit do mezinárodního obchodu a profitovat z něj. Poslanec Evropského parlamentu za ODS Hynek Fajmon se ve svém textu zabývá problémem hladu a předkládá čtyři řešení jak rychle zvýšit nabídku potravin v nejchudších zemích. Jan Kohout, v době pořádání semináře náměstek ministra zahraničních věcí, uvádí rozvojovou pomoc do kontextu zahraniční politiky ČR. Za výhodu na poli rozvoje označuje naši transformační zkušenost. Rovněž zdůrazňuje, že filozofie Česka není stavět proti sobě *aid* nebo *trade*, ale prosazovat koncept *aid for trade*. Viceguvernér ČNB Mojmir Hampl se zamýšlí nad otázkou, proč přes prokázanou neefektivnost rozvojové pomoci dochází i nadále k masovému přerozdělování prostředků od daňových poplatníků (a jejich vlád ve vyspělém světě) směrem k zemím méně vyspělým. Míní, že za to mohou tři vzájemně propojené fenomény: programy zahraniční pomoci slouží primárně k získání politického kapitálu ve vyspělých zemích, tyto programy ve skutečnosti pomáhají odvést pozornost od domácích problémů a konečně logika mezinárodních institucí tlačí poskytovatele pomoci k posunu z role zprostředkovatele do role aktivního iniciátora.

V části B jsou uveřejněny další doplňkové texty pocházející z pera neoliberálních ekonomů, často blízkých spolupracovníků Václava Klause. Je zde přetištěn Klausův projev z 8. listopadu 2005, přednesený v indickém Liberty Institute (New Delhi). Klaus v něm snižuje význam finančních toků směřujících do rozvojových zemí a jediný lék vidí ve „skutečně svobodném“ obchodu. Dušan Tříška, pedagog působící na Národohospodářské fakultě VŠE, nabízí zamyšlení nad otázkami solidarity, diskriminace a viny v kontextu redistribučních transferů. Profesor ekonomie Walter Williams z University George Mason ve Virginii označuje pomoc Africe dokonce za zbytečnou. Skutečně potřebné podle něj nejsou miliardy dolarů plynoucí z rozvinutých států, ale odstranění diktátorských režimů a zavedení politické a ekonomické svobody. Poradce prezidenta republiky Martin Slaný se ptá, zda subsaharská Afrika uvízla v pasti zaostalosti. Na řadě ekonomických ukazatelů dokazuje, že subsaharská Afrika byla a je nejpomaleji rostoucím světovým regionem. Doktorand VŠE Tomáš Munzi rozebírá etiku rozvojové ekonomie. Za jediný skutečně solidární koncept pomoci rozvojovému světu označuje „absolutně svobodnou“ celosvětovou obchodní výměnu. Redaktor časopisu *Týden* Lukáš Kovanda zkoumá rizika, kterým čelí rozvojové ekonomiky v čase finanční krize. Ta může být podle něj zneužita nejen k tužší regulaci ve vyspělých zemích,

ale i k oživení snah „plánovačů“ prosazovat dirigistické a líbivé politiky usilující o vymýcení světové chudoby. Ředitel pro publikační činnost CEP Marek Loužek nakonec kritizuje mezinárodní přerozdělování jako „falešnou pomoc“ rozvojovým zemím. Pokud totiž nedojde k otevření hranic a odstranění překážek obchodu, není pomoc chudým státům podle něj ničím jiným než plýtváním penězi.

Sborník tedy viditelně nabízí mnoho kontroverzních myšlenek. Svá úskalí má ovšem sama hlavní teze sborníku, že cestou z chudoby je liberalizace světového obchodu. Podle odhadů mezinárodní humanitární organizace Oxfam by o pouhé procento vyšší podíl rozvojových zemí na světovém obchodu pozdvihl z chudoby na 128 milionů lidí. Těm opravdu nejchudším ekonomikám by však takový krok příliš nepomohl, protože u početné skupiny malých a velmi chudých zemí by náklady související s každou další dohodou o liberalizaci převládaly nad zisky. A to hned z několika důvodů. Nejchudší země totiž neprodukují zemědělský přebytek, který by mohly vyvézt. Nemají ani takřka žádné průmyslové výrobky nebo služby na export a nedisponují takovou infrastrukturou, která by jim pomohla prorazit na globální trhy s netradičními produkty. Kvůli zaostalým technologiím, slabé produktivitě, korupci a byrokracii jejich vývozem ani levná pracovní síla při bezcenném přístupu nezaručuje, že exportované produkty budou konkurenceschopné. Východisko tedy zřetelně nespočívá v dalším nuceném otevírání postižených zemí globálnímu obchodu. To může být řešení vhodné pro ty státy, které jsou na razantní konkurenci připraveny. Naopak každá další dohoda WTO pro nejchudší státy znamená výdaje spojené s plněním závazků a zaváděním nových pravidel, vyčerpávání lidských zdrojů, administrativních kapacit a politických kapitol, které jsou třeba na jiné, zásadnější reformy.

Kromě kontroverznosti základní teze pozornému čtenáři neujde ani další problematický rys společný hned několika příspěvkům. Efektivita rozvojové pomoci je zde posuzována výhradně podle makroekonomických ukazatelů – ekonomického růstu nebo podílu HDP na osobu (s. 26, 47–48, 72). Takové hodnocení není vhodné vzhledem k faktu, že velká část rozvojových projektů se zaměřuje na sociální oblast, zlepšení přístupu ke vzdělání nebo zdravotnictví apod. Podpora ekonomického růstu jako takového byla hlavním záměrem v 50. až 70. letech, postupně se ale přidávala další „měkkí“ měřítko a v současnosti je hlavním cílem rozvojové spolupráce snižování chudoby definované v Rozvojových cílech tisíciletí, které byly přijaty představiteli všech členských států OSN na tzv. Miléniovém summitu v roce 2000. Proto OSN a její agentury do svých studií od roku 1990 zahrnují tzv. index lidského rozvoje (Human Development Index, HDI), který odráží nejen ekonomická hlediska, ale i možnosti rozvoje lidského faktoru.

Jediný, kdo s HDI ve svém sborníkovém příspěvku pracuje, je Martin Slaný. Jeho závěry ovšem musíme podrobit kritice a zcela odmitnout jeho tvrzení, že index HDI v zemích subsaharské Afriky za posledních dvacet let stagnoval (s. 51). Srovnáme-li čísla z let 1991 a 2007,² naskytne se nám totiž přeci jen pozitivnější pohled. Je sice pravda, že

² UNDP. *Human Development Report 1991*. http://hdr.undp.org/en/media/hdr_1991_en_indicators1.pdf; UNDP. *Human Development Report 2007*. http://hdr.undp.org/en/media/HDR_20072008_EN_Indicator_tables.pdf

do skupiny zemí s nízkým indexem HDI (pod 0,5) v současnosti patří výhradně země subsaharské Afriky, ale ve vývoji jejich HDI došlo k výraznému pokroku. Například HDI Sierry Leone, která se stabilně drží na poslední příčce, stoupla z hodnoty 0,048 na 0,336. Další srovnání dokazující pokrok v HDI je fakt, že od roku 1991 se 18 subsaharských států posunulo ze skupiny zemí s nízkou hodnotou HDI do skupiny zemí se střední hodnotou.

Celý sborník svým bezpodmínečným odsouzením rozvojové spolupráce působí velmi jednostranně a zaujatě. Patrně je to zejména z příspěvků z druhé části, která, přestože by měla být pouze doplňkem k textům ze semináře, tvoří dvě třetiny obsahu. Některým autorům by prospěl výraznější odstup od tématu, nezbytný v analytických studiích. Zejména texty Václava Klause nebo Tomáše Munziho místy připomínají svou agresivní stylistikou politickou agitku. Co je do jisté míry pochopitelné u Klausova příspěvku, který je přepisem jeho projevu, působí velmi rušivě u práce doktoranda VŠE T. Munziho, některými formulacemi evokující spíše článek z bulvárního tisku než odborný text. Několik vět pro ilustraci: „*Pokud se ekonomové začnou bavit o chudobě a třetím světě, stoupne většině z nich tlak a jejich srdíčko začne bušit o poznání rychleji [...]* Třpyt a bavenost ekonomické prosperity najednou pohasíná tváří tvář tomu, kdy pohled na beznaděj hne svědomím skoro každého z nás“ (s. 61). „*Jde o naprosté intelektuální a etické selhání západních elit, které většinově podporují nacionálně-protekcionistický společenský model a jako úlitbu naprosto zvrácenou a pokryteckou rozvojovou pomoc*“ (s. 67). Že lze kritizovat rozvojovou pomoc objektivně a bez emocí, dokazují naopak příspěvky Mojmira Hampla nebo Martina Slaného.

I přes zmíněné výhrady nelze zájemcům o rozvojovou problematiku doporučit nic jiného než si sborník přečíst. Po obsahové stránce sice nepřichází s novými argumenty, ale velmi zdařile shrnuje negativní aspekty rozvojové pomoci kritizované ze strany neolibérálních ekonomů. A vzhledem k omezenému přístupu k zahraniční literatuře na toto téma a nepřilíhající publikacně zdatným autorům domácím je pro českého čtenáře velmi příjemné si přečíst něco z tohoto oboru v rodném jazyce. Nezbyvá ovšem než si přát, že se mu snad v dohledné době do ruky dostane i kvalitnější práce.

Iva Zwingerová

Gabriele Metzler, **Der deutsche Sozialstaat. Vom bismarckschen Erfolgsmodell zum Pflegefall.** Stuttgart – München – Freiburg: Deutsche Verlags-Anstalt, 2006, 267 s. ISBN 3-421-05489-4

V létě 2009 byla článkem „Revoluce rozdávající ruky“ filozofa Petera Sloterdijka ve Spolkové republice Německo znovu obnovena debata týkající se krize německého sociálního státu. Řešení nabídnuté Sloterdijkem bylo poněkud drastické: předložil německé veřejnosti možnost zrušení daňové povinnosti, respektive zavedení systému dobrovolných

daní. Naprosto odlišné řešení krize nabízí publikace „Německý sociální stát. Od Bismarckova úspěšného modelu k případu pro opatrovníka“. Autorka předkládá vedle zevrubné analýzy německého sociálního systému taktéž tezi, že se postmoderní společnost nevylučuje s prvky sociálního státu. K řešení krize německého modelu, respektive modelu sociálního státu obecně, navrhuje využít globalizace, v našich podmínkách pak evropské integrace k vytvoření evropského sociálního státu. Před podrobnějším rozebráním této myšlenky, kterou čtenář nalezne až v úplném závěru publikace, je však vhodné naznačit, na čem autorka svou tezi evropského sociálního státu postavila.

V úvodu se Gabriele Metzler nejprve velmi podrobně věnuje vzniku a vývoji moderního systému sociálního zabezpečení let 1880–1930, které považuje za klíčové pro zformování moderního německého sociálního státu, neboť v něm byly položeny a dále rozvíjeny základy, na nichž stojí dodnes. Předkládá zde vyčerpávající analýzu vývoje sociálního státu včetně jednotlivých zákonů sociálního zabezpečení, okolností, které vedly k jejich vzniku a reakce ve společnosti na jejich uzákonění, ať už z pohledu vládních elit či pracujících vrstvy. Za tři základní pilíře celého systému považuje zákony z 80. let 19. století, tedy zákon o zdravotním pojištění, zákon o úrazovém pojištění a zákon o invalidním pojištění a pojištění ve stáří. Za „otce“ sociálního systému považuje, stejně jako historie samotná, kancléře Bismarcka. Zde však zdůrazňuje skutečnost, že byt to byl právě Bismarck, kdo fyzicky uvedl do pohybu soukolí, které se dodnes točí, byly prvotním hybatelem společenské poměry, respektive nutnost reagovat na změny společenského uspořádání. Nebo, jak říká sama autorka, na počátku byl sen o životě bez bídy a těžkostí.

V tomto momentě se autorka vrací do historie, k předpokladům pro vznik sociálního státu, které vykrytalizovaly koncem 18. století, respektive v první polovině 19. století. V tomto období dochází k velkým společensko-kulturním změnám. Rodí se nová struktura celé společnosti. Je to období přechodu od tradiční společnosti ke společnosti industriální, tedy moderní. Staré feudální pořádky zanikají, je uzákoněna svoboda pohybu a podnikání. Nová, do té doby neznámá mobilita, nově nabytá svoboda a s ní spojené masové stěhování do měst s sebou však přináší sociální problémy v nevídaných rozměrech. Jediným možným řešením těchto problémů jsou státní intervence. Toto převzetí role, kterou dříve zastávaly církve, nebo ji vzájemně ztvárňovali lidé žijící v jednom úzkém společenství, považuje za rozhodující moment pro vznik sociálního státu. Stručně řečeno, Metzlerová opakuje tezi, že prvotním hybatelem byly ekonomické, sociální, politické a kulturní podmínky. Tato skutečnost kontinuálně provází celý vývoj německého sociálního státu. A jak ukáže autorka v závěru knihy, zejména společenské a kulturní podmínky by mohly být taktéž východiskem ze současné krize modelu sociálního státu.

Po předložení argumentů následuje další velmi podrobný pochod vývojem sociálního systému Německa. Tentokrát procházíme s autorkou obdobím nacionálního socialismu, tedy i opatřeními za druhé světové války, návazně dobou poválečného uspořádání, směřujícího ke vzniku dvou německých států s odlišným vývojem sociálního systému a posléze přes opětovné sloučení těchto dvou „německých sociálních států“ až do současnosti.

Tím se dostáváme k současné krizi německého moderního sociálního státu. Zde autorka rozlišuje tři spolu úzce související aspekty této krize – ekonomický, politický

a sociokulturní: příliš drahý a nákladný byrokratický sociální stát, politicky neefektivní z hlediska stále problematičtějšího obhájení dalších sociálních výdajů, jejichž pokrytí s sebou nutně nese vyšší daňové odvody nebo zvýšení státního dluhu. Toto pak vede k „sociokulturní krizi“ sociálního státu, ke snaze o individualizaci vůči sociálnímu státu na jedné straně a snaze zachování systému v celé jeho podobě na straně druhé. Tyto rozdílné požadavky se pak odrážejí v politické neefektivnosti, která směřuje k ekonomickým těžkostem, a bludný kruh se uzavírá. V závěru charakteristiky současné krize upozorňuje Metzlerová na její hlavní příčiny, které spatřuje v tom, že německý sociální stát je produktem moderní společnosti, a není tedy uzpůsoben podmínkám společnosti postmoderní. Autorka varuje, že pokud nedojde k reakci na tyto skutečnosti, může dojít k zániku nynějšího modelu sociálního státu.

Základní skutečnost, na níž by se sociální systém měl adaptovat, spatřuje Metzlerová v globalizaci. Ta s sebou přinesla množství negativních prvků, ať je to vznik nadnárodních korporací, které jsou orientovány čistě na zisk a jejichž charakteristickým rysem je přesun finančních aktivit do zemí s levnější pracovní silou či menším daňovým zatížením, nebo postupné stírání a rozměňování kulturní a společenské heterogenity. Právě prolínání kulturních, společenských i politických prvků jednotlivých států však může být dle autorky velmi pozitivně a prakticky využito. Tady se Metzlerová opět vrací k tezi, že prvotní příčinou vzniku sociálního státu byl společensko-kulturní vývoj, respektive přerod společnosti agrární ve společnost moderní, industriální. Nyní nestojíme na počátku dalšího nového věku společnosti, už se v něm nacházíme. Kontinuita vývoje společnosti s sebou nutně nese nejen zánik starých struktur, ale také plynulé pokračování ve starých porádcích, jen v odlišné podobě. Podoba, kterou nabízí Metzlerová, již byla naznačena. Je to evropský sociální stát.

S vnitřním trhem Evropské unie vystaly nové možnosti týkající se hospodářství, obchodu a investic. S tím spojená negativa, která jsou stejná jako zmíněná negativa globalizace, se odrážejí jak v počtu nezaměstnaných v určitých regionech, tak v růstu sociálních rozdílů ve společnosti a poté se zákonitě projeví na pocitu solidarity mezi nimi. Proto navrhuje autorka pokračovat ve vývoji evropské integrace jiným směrem než doposud. Vedle snahy o koordinaci v hospodářství, vnitřních a zahraničně politických otázkách by se měly členské státy pokusit koordinovat také své principy sociálního zabezpečení, čímž by došlo ke zmírnění zmíněných společenských a sociálních problémů. Jak však sama autorka říká v závěru své knihy, je velmi těžké odhadnout, zda by byl tento model úspěšný.

S jistotou se dá pouze říci, že autorkou nabídnuté řešení je jedno z možných východisek z dlouhodobé krize evropského modelu sociálního státu, který na konci této krize nebude existovat ve stejné podobě, v jaké ho známe dnes. Otázkou zůstává, kterým směrem bude veden další krok v jeho vývoji, respektive zda zůstane zachována kontinuita stodvacetiletého vývoje německého sociálního státu, zda bude přerušena, a jakým směrem se v tom případě bude dál ubírat. Publikace obsahuje poznámkový aparát i rozsáhlý soupis literatury, z níž autorka vycházela.

Kristina Jašková

Eunan O'Halpin. **Spying on Ireland. British Intelligence and Irish Neutrality During the Second World War.** Oxford: Oxford University Press, 2008, 335 s. ISBN 978-0-19-925329-6

Eunan O'Halpin patří mezi neuznávanější historiky v Irské republice. V současnosti působí na *Trinity College Dublin* a je členem *Royal Irish Academy*. Dlouhodobě se věnuje problematice dějin irských a britských tajných služeb a mezi jeho nejvýznamnější práce patří *MI5 and Ireland, 1939–1945: The Official History* (2002), *Defending Ireland: The Irish State and Its Enemies since 1922* (2000) nebo *Decline of Union: British Government in Ireland 1892–1920* (1987). V roce 2008 se na knižním trhu objevila jeho nejnovější studie, *Spying on Ireland*, která je opět velmi kvalitně zpracovaná a založená na rozsáhlém primárním výzkumu.

O'Halpin v této publikaci vychází z předpokladu, že přístup britských tajných služeb k Irsku, respektive k dvaceti šesti hrabstvím se statusem dominia podle smlouvy z prosince 1921, byl dvojitý. Za prvé se jednalo o spolupráci jednotlivých britských agentur s irskými. V druhém případě šlo o vlastní britskou špionáž na území Irska, kdy političtí a vojeňští představitelé chtěli mít přehled o situaci v tomto, z pohledu Velké Británie, poněkud problémovém dominiu. Samotnou neutralitu pak autor chápe jako důsledek nespokojenosti tehdejší politické elity s rozdělením Irska na dvě části, respektive jako nespokojenost s tím, že tzv. Severní Irsko, nebo Ulster, zůstalo integrální součástí Velké Británie. Tyto hypotézy pak autor sleduje v šesti chronologických kapitolách.

Kapitola první, nazvaná *Britain's Irish security problem 1922–1939*, v krátkosti nastiňuje, jaká byla pozice Irska v rámci Velké Británie a v rámci Commonwealthu a jak se vyvíjely vzájemné vztahy zejména po nástupu Eamona de Valéry do čela státu v roce 1932. O'Halpin dále upozorňuje na skutečnost, že zájem britských tajných služeb o Irsko byl mezi roky 1922 a 1939 minimální: MI5 se v tomto období spíše zajímala o aktivity mezinárodního komunistického hnutí, později též nacismu. O irské občany projevovala zájem pouze tehdy, byli-li nějakým způsobem spojováni s jedním nebo druhým z těchto fenoménů (s. 44–45).

Kapitola druhá, *Phoney war, phoney spies*, se věnuje období prvních měsíců války. O'Halpin zdůrazňuje, že to bylo právě na přelomu let 1939 a 1940, kdy se začala rozvíjet spolupráce mezi irskými a britskými tajnými službami. Také se zde dozvídáme, že hlavním zájmem britských agentur bylo prověřování spíše nepodložených zpráv o tankování německých ponorek na území Irska a sledování podezřelých cizinců. Autor dochází k závěru, že strategická pozice Irska neznamenal (zatím) žádnou větší hrozbu pro bezpečnost Velké Británie (s. 86–87).

Kapitola třetí, *Invasion fears*, se zabývá britskými obavami z toho, aby se představitelé nacistického Německa nerozhodli využít Irsko jako „nástupišť“ pro útok na Velkou Británii. Jako rozhodující moment pro konec tohoto nebezpečí se podle Eunana O'Halpina z dnešního pohledu jeví operace Barbarossa. O'Halpin pak také přesvědčuje čtenáře, že „Irové byli nejen odhodláni zajmout německé agenty [na území Irska], ale také se o informace podělit [se svými britskými protějšky]“ (s. 162).

V kapitole čtvrté, nazvané *From Barbarossa to Torch*, autor vyzdvihuje skutečnost, že v tomto období Irsko již nepředstavilo pro Velkou Británii riziko strategické, nýbrž bez-

pečnostní. O'Halpin argumentuje tím, že pro Spojence po roce 1943 již nebylo otázkou, zda dojde k invazi do západní Evropy či nikoliv, ale šlo pouze o to, kdy k ní dojde. Z toho důvodu se spojenečtí představitelé obávali úniku informací přes Irsko (s. 213–214). Této problematice se pak autor podrobněji věnuje v kapitole páté – *Preparations for Overlord*. Bohužel se v ní však zaměřuje pouze na informace spíše obecného charakteru, neanalyzuje skutečnou roli Irska v průběhu operace (s. 246). V závěrečné kapitole, *Anomalous, benighted backwater*, autor nakonec seznamuje čtenáře s faktem, že po úspěšném vylodění Spojenců v Normandii zmizelo Irsko z agendy britských tajných služeb. Nakonec pak připomíná, že spolupráce britské MI5 a irské G2 pokračovala i po skončení války (s. 299).

Přes množství cenných informací, které tato monografie přináší, však nelze opomenout některé nedostatky této publikace. Za nejzásadnější lze označit skutečnost, že autor čerpá pouze z irských, britských a amerických zdrojů. Vzhledem k tomu, že se značná část knihy věnuje pohybu Němců ve dvaceti šesti hrabstvích, německým špiónům v Irsku, zastupitelství nacistického Německa v Dublinu, Irům v Německu a všem možným i nemožným irsko-německým kombinacím v prostředí kontinentální Evropy, stálo by rozhodně za to, aby autor zohlednil i německé archivní materiály. Jakkoliv mohou být britské údaje přesné, bez jejich konfrontace s údaji německými hrozí riziko zkuslení důležitých závěrů. Jde především o období 1939–1942, kdy, jak sám autor uvádí, Britové neuměli přečíst německou šifru (s. 162). Podobně je tomu i s informacemi o zastupitelstvích Japonska, Itálie a Vichy v Dublinu, které jsou také v knize poměrně často zmiňovány.

Ponekud problematičtější se jeví i některé autorovy interpretace. O'Halpin například zdůrazňuje, že „několik let po skončení války labouristický ministr zahraničních věcí Ernest Bevin, který byl ministrem práce od roku 1940 a byl blízce spojen s otázkou irské imigrace, zapomněl na své dobré způsoby na recepci v Bruselu, aby vychválil irské příspěvků k úspěchu *Overlordu*“. Bevin měl tehdy údajně zdůraznit velkou úzkost britského válečného kabinetu z prozrazení příprav této operace a dodat: „museli jsme věřit vrchním irským představitelům [...], spolupracovali a (a toto zopakoval se zvláštním důrazem) k žádnému úniku nedošlo. Toto je obrovská poklona irské vládě a irským zasvěceným činitelům“ (s. 263). O'Halpin se ovšem bohužel zapomněl zmínit o tom, že není jisté zdokumentováno, zda přesně tato slova vyšla z Bevinových úst. Tento rozhovor, ke kterému mělo údajně dojít v roce 1948, totiž své vládě popsal zastupitel Irské republiky ve Washingtonu W. P. Fay až v červenci 1965 (!) při příležitosti odtajnění amerických archivních materiálů vztahujících se k Irsku před rokem 1944.¹ O přesnosti citace zachycené s osmnáctiletým zpožděním lze nepochybně úspěšně pochybovat...

Problematicky působí i skutečnost, že v některých pasážích knihy autor jakoby za každou cenu chtěl bořit mýty o irské neutralitě, zatímco v jiných naopak některé zažitě stereotypy sám neopouští. Za nejfrapantnější příklad můžeme označit až přílišné zveličování role

¹ National Archives Ireland, M 1 DT, 96/6/412, Axis Representatives in Ireland, July 1965, zpráva W. P. Faye z irského vyslanectví ve Washingtonu D.C. irskému ministerstvu zahraničních věcí při příležitosti odtajnění amerických archivních materiálů vztahujících se k Irsku před rokem 1944, červenec 1965 (přesné datum není uvedeno).

Churchillova osobního vztahu k Irsku (např. na s. 53),² nebo občasně poněkud účtější pasáže vůči k Velké Británii – např. „Britové byli nezvykle vpředu před Iry“ (s. 179). Zde je nutné podotknout, že to byli Britové a nikoliv Irové, kdo rozluštili německé kódování, že Britové věděli o pohybu německých agentů v Irsku a Irů v Německu mnohdy více než Irové apod. Nad autorovým postojem k Irům vysílajícím nacistickou propagandu do Irska se taky nelze nepozastavit. Není rozhodně úplně šťastné, že O’Halpin zmiňuje pouze jednoho z nich, Francise Stuarta, a o ostatních se vyjadřuje jako o „ožralech a budižkničemech“ (s. 186). Naprosto třeba chybí zmínka o legendární postavě Lorda Haw Haw.³

O’Halpin se někdy pouští do velmi zajímavých interpretačních konstrukcí, avšak čtenáři zůstává skryto, o co je opírá. Jindy zase své závěry nedovysvětlí – jako příklad lze uvést pasáž, kde O’Halpin tvrdí, že informace o pohybu německých ponorek v blízkosti irských teritoriálních vod byly přenášeny do Velké Británie. Bylo by na místě uvést, jak k tomu přesně docházelo. Není bez zajímavosti zmínit, že jiný historik (Ryle T. Dwyer) k této problematice uvádí, že k přenosu informací do Londýna docházelo pomocí veřejného rozhlasového vysílání o blízkosti a pohybu všech (!) ponorek v okolí Irska.⁴ V případě veřejného vysílání pak vyvstává otázka, zdali těchto informací mohli skutečně využít pouze Britové (zvláště, když víme, že se až do prosince 1943 na německém vyslanectví nacházela nelegální vysílačka).

Některé čtenáře může také spíše nepříjemně překvapit autorova snaha neustále Irsko přirovnávat k jiným dominiím a dalším závislým územím na Velké Británii, zejména k Afghánistánu (např. s. 48). Obě země lze jen velmi těžko komparovat, a to jak z historického, geografického, strategického, tak politického a jazykového hlediska. V textu, který se věnuje historickým otázkám, čtenáře také zaskočí náhlý výpad proti historikovi Brianu Girvinovi, který souhlasil s postupem Američanů proti Irsku v roce 1944 (s. 250). Tato kritika, v textu zcela izolovaná a týkající se jediné osoby, může vyvolat otázku, jestli O’Halpin tímto neřeší osobní spor.

Je jasné, že historik O’Halpinova formátu čas od času cituje sám sebe, avšak v případě recenzované publikace k tomu dochází až příliš často. Některé O’Halpinovy „exkursy“ také působí rušivě: je opravdu pro čtenáře důležité vědět, že Ramsay MacDonald nacházel zálibu

² Více informací k této problematice např. v Paul Canning, *British Policy Towards Ireland* (Oxford: Clarendon Press, 1985).

³ Lord Haw Haw, vlastním jménem William Joyce, který se narodil v roce 1906 v New Yorku irskému otci a anglické matce (podobně jako de Valéra, který se v New Yorku narodil irské matce a španělskému otci), byl hlavním nacistickým rozhlasovým propagátorem v anglickém jazyce. Vyrůstal v Irsku a počátkem 30. let odešel do Velké Británie, kde vstoupil do Britské unie fašistů (British Union of Fascists). V roce 1939 odjel do Německa, k jeho pozdější „smůle“ na anglický pas (který měl automaticky každý Ir až do roku 1949), kde začal vysílat. Jeho hlavními tématy byly antisemitismus a antikomunismus a odhaduje se, že ho mohlo poslouchat až 60 tisíc Irů. V roce 1941 přijal německé občanství a v roce 1946 byl Brity popraven za vlastizrada. Je zajímavé (zejména ve srovnání s postojem k de Valéroví, který pocházel z podobného prostředí), že velká část Irů odmítá, že Joyce byl Irem. Více např. David O’Donoghue, *Hitler’s Irish Voices, The Story of German Radio’s Wartime Irish Service* (Belfast: Pale Publications, 1998).

⁴ T. Ryle Dwyer, „Guests of state“, in *Ireland in World War Two, Neutrality and Survival*, ed. Dermot Keogh, Mervyn O’Driscoll (Cork: Mercier Press, 2004), 107–125, zde 108.

v sexuálních dobrodružstvích (s. 47), nebo jaká byla zkušenost O'Halpinovy babičky v době bojů za nezávislost Irska (s. 46–47, 179 atd.)? Autor mohl také více pozornosti věnovat tomu, aby nedocházelo ke zbytečnému opakování informací – jako příklad lze uvést putování zdroje týkajícího se případné invaze do Irska přes Československo (s. 35, 42, 66, 76). Je opravdu nutné pro nacistické Německo použít termínu „dábel“ a naopak pro spojení „anděl“ (s. 253)? Porozumění textu navíc zbytečně komplikuje fakt, že autor některé pasáže v textu nechal ve francouzštině (např. s. 169).

I přes všechny tyto výtky je recenzovaná studie kvalitně zpracovaná a naše znalosti o irské neutralitě nepochybně rozšiřuje, byť pouze částečně. Je škoda, že se O'Halpin nezaměřil pouze na spolupráci irských a britských tajných služeb a do knihy zahrnuje problematiku mnohem širší. Čtenář se tak může cítit poněkud ochuzen. Kniha také není vhodná pro čtenáře, kteří jsou úplnými „začátečníky“ v oblasti irské neutrality, těm „pokročilejším“ ovšem naopak může pomoci dotvořit si obrázek o celé věci.

Kathleen Geaney

Jeremy Richardson, David Coen, eds., **Lobbying the European Union: Institutions, Actors, and Issues**. Oxford: Oxford University Press, 2009, 400 s. ISBN 978-0-19-920735-0

Spolu s rozšířením pravomocí evropských společenství ke konci 80. let výrazně narostl zájem a ovlivňování procesu vytváření politiky na evropské úrovni. Brusel se tak v průběhu 90. let stal magnetem pro nevidané množství nejrůznějších zájmových skupin, od skupin tradičních (průmysl, zemědělství či odbory) až po nové (např. neziskové organizace). Odhady o počtu lobbistů pohybujících se mezi evropskými institucemi se zásadně rozcházejí, různé zdroje hovoří o počtech mezi 1500 až 15 000. Nárůst aktivit zájmových skupin vedl evropské instituce k potřebě zajistit transparentnost a vykazatelnost (*accountability*) procesu lobbování. V posledních letech tak Evropský parlament i Komise vytvořily mj. povinnost registrace pro zájmové skupiny, ale zda registry lobbistů v EU splnily svůj účel, to zůstává sporné.

Fenoménem lobbování v EU se v posledních několika letech zabývalo velké množství autorů, ať již z řad akademiků či profesionálů. Jen zřídka však jejich práce nabízí skutečně akademický pohled s teoretickou základnou a kvalitní metodologií. Recenzovaná kniha v tomto smyslu zaplňuje „díru na trhu“.

Sborník editorů z University College London a Oxford University volně navazuje na svazek vydaný v roce 1993. Jedná se tedy o jakousi reflexi vývoje posledních 20 let, který byl vskutku velmi bouřlivý. Cílem sborníku je zachytit proces lobbování ve víceúrovňovém systému EU v jeho celosti: od vytvoření agendy po implementaci, pozornost je přitom věnována zejména specifické kultuře lobbování, která se vyvinula při evropských institucích, schopnosti zájmových skupin vytvářet koalice a problémům transparentnosti a legitimacy, které se v souvislosti s lobbíngem nutně objevují. Sborník se dělí celkem na tři části: první

zachycuje institucionální rámec, ve druhé se seznámíme s aktéry lobbování a třetí část nabízí pohled na jednotlivé sektorální politiky ve formě případových studií.

Sborník se zabírá především dynamickou složkou lobbování v komplexním systému EU, tedy změnám vztahů mezi institucemi v rámci rozhodovacích procesů (např. růst významu Evropského parlamentu), reakcí institucí na zvýšený zájem o jejich ovlivňování, reakci zájmových skupin na nové možnosti lobbování a výše zmíněné změny v institucionálním rámci EU.

Jako červená nit se textem táhne úvaha nad postavením zájmových skupin v demokratickém systému. Lobbying přináší do systému tvorby politiky důležité informace o postojích aktérů, kterých se budou politická rozhodnutí bezprostředně týkat. Jednání s těmito aktéry již v průběhu vzniku politik tak nejen zajišťuje kvalitu rozhodování, ale i jeho legitimitu a urychluje a zjednodušuje tak proces implementace politiky. Systém EU se v tomto ohledu dá vnímat jako „podinformovaný“. Evropská komise jako hlavní tvůrce legislativních návrhů i tzv. měkkých opatření disponuje v porovnání s národními státy podstatně menšími kapacitami k získávání informací, a transnacionální prostor, ve kterém se pohybuje, je také nesmírně komplexnější. Pro Evropskou komisi ale i další instituce jsou tak zájmové skupiny jedinečným zdrojem expertních informací a také legitimacy. Instituce EU jsou tak často k zájmovým skupinám výrazně vstřícnější a otevřenější než národní administrativy.

Schopnost lobbovat v komplexním systému EU však zůstává omezena zejména pro menší národní aktéry bez kapacit pro sledování evropských legislativních procedur. Lobbyování v EU tak dosud zůstává zejména v rukou bruselských lobby, ze kterých se staly tzv. „obvyklí podezřelí“, automaticky zvaní k setkáním se zástupci institucí. Problémů tohoto typu se v oblasti lobbyingu v EU vyskytuje celá řada a recenzovaná publikace přináší jejich strukturovanou analýzu.

Právě díky svým nesporným akademickým kvalitám je kniha vhodná zejména pro výzkumníky zabývající se vytvářením politiky v EU, či experty se zájmem o vybrané oblasti evropských politik. Jednotlivé kapitoly byly zpracovány na základě rozsáhlé literatury, a mohou tak sloužit jako vhodný zdroj pro zájemce o další výzkum v této oblasti. Problematika lobbování a jeho regulace je v současné době vysoce aktuální i v českém kontextu, nicméně počet publikací k tomuto tématu v češtině zatím za tímto zájmem zaostává; překlad této publikace by pomohl rozšířit řadu kvalitních publikací o lobbyingu i pro české publikum.

Anna Kárníková

Matthias Rogg, *Armee des Volkes? Militär und Gesellschaft in der DDR*. Berlin: Ch. Links Verlag, 2008, 687 s. ISBN 978-3-86153-478-5

V ediční řadě *Vojenské dějiny NDR*, kterou vydává Vojenskohistorický výzkumný ústav v Postupimi (MGFA), vyšla roku 2008 habilitační práce podplukovníka Bundeswehru a historika Matthiase Rogga (Univerzita Postupim). Navazuje v některých ohledech na podněty

sborníku ze stejnojmenné ediční řady a dílčí studie z pera autora a je vyvrcholením víceletého výzkumu na toto téma.¹

V deseti kapitolách objemné knihy hledal autor odpověď na otázku, zda Národní lidová armáda Německé demokratické republiky (NVA) byla skutečně „armádou lidu“, jak se snažila sama sebe prezentovat (s. 68). Jaké všechny metody využívala NVA, respektive SED k získávání obyvatelstva pro zájem na obraně země, službě v armádě a dobrovolné angažovanosti v paramilitárních organizacích? Jak velký byl rozpor mezi ideálními obrazy vojenského života a „jednotou budování a obrany“ přinášenyými hojně oficiálními médii na jedné straně a každodenní žitou realitou na straně druhé? Do jak velké míry akceptovala východoněmecká společnost „svou“ armádu? K zodpovězení těchto otázek, některé z nichž si ve své době kladli západní sociologové vojenství,² využíval autor převážně metod sociálních dějin. V kapitole „*Armáda lidu*“ – obraz sebe sama, obrazy přátel a nepřátel (s. 41–68) jsou rozebrány ideologické základy socialistické armády (osobnost socialistického vojáka, „přátelství ve zbraní“, výchova k nenávisti apod.) a je tu dekonstruován pojem „lidová armáda“. V kapitole *Struktury branně-politické mobilizace* (s. 69–208) postihuje autor postupy, které NDR využívala pro propagaci armády a brannosti na veřejnosti (branná výchova od mateřské školy po univerzitu, branné sporty a spartakiády, vojensko-politické *public relations*; přes vyčerpávající výčet mohl autor nicméně věnovat více pozornosti armádním klubům vrcholového sportu *Vorwärts*).³ Čtvrtá kapitola pojednává o získávání vojenského personálu (motivace ke službě, náborů důstojníků, odvody branců). Následně se autor zabývá podmínkami života uvnitř kasáren (v dobovém žargonu *Im Objekt*) a životem v posádkových městech (*Im Hinterland*), nasazováním vojáků v pro výpomoc v hospodářství (*Acker- und Fabrikensoldaten*), životem záložníků a bývalých důstojníků a nakonec se autor zamýšlí nad proměnami vztahů obyvatelstva k armádě v časovém průřezu (1961–1989).

Největší předností této knihy je její promyšlená struktura, která zdařile zahrnuje bezmála všechny důležité aspekty vztahu občanů NDR k NVA a na bohatém empirickém základě podává plastický a přesvědčivý vějíř argumentů pro zodpovězení výzkumných otázek. S ohledem na dostupnost pramenů se autorovi daří uvádět na pravou míru nejen dobovou propagandu, ale i automatizovaná služební hlášení nebo bezkonfliktnost služebních předpisů (pro tento účel autor často čerpá z archivů Státní bezpečnosti). Rozpor mezi mediální a žitou realitou, mezi ideálním světem podle představ SED a každodenní skutečností řadového občana NDR byl s ohledem na relativně tuhou cenzuru a postihy odlišného myšlení značný a jeho prozkoumání patří k předním úkolům historiografických bádání o dějinách tohoto státu. To se autorovi daří velmi dobře například v oddílu o „hnutí EK“ (v českém prostředí něco jako „mazácká vojna“, s. 328–341). Rovněž kapitoly o životě v kasárnách a v posádkových městech, které Rogg rekonstruuje na příkladu průmyslových okresů *Bitterfeld* a *Wolfen*, podávají přesvědčivý obraz o štrapácích života v armádě a s armádou. Propagandistické představy o radostných vojácích a šťastném civilním obyvatelstvu nechává

¹ Hans Ehlert, Matthias Rogg, eds., *Militär, Staat und Gesellschaft in der DDR. Forschungsfelder, Ergebnisse, Perspektiven* (Berlin: Ch. Links, 2004).

² Např. Ellen Jones, *Red Army and society: a sociology of the Soviet military* (Boston: Allen & Unwin, 1985).

³ Např. Hans Leske, *Vorwärts – Armeefußball im DDR-Sozialismus* (Göttingen: Wekrstatt, 2009).

autor rozplynout na stovkách empirických příkladů. Na jedné straně stály problémy důstojnických rodin s ubytováním, kulturním vyžitím, udělováním dovolené, hledáním práce pro manželku a mateřské školy pro dítě, na straně druhé pak bylo znechucení místních obyvatel nad rámusem, špínou a nepořádkem, kterými se armáda podepisovala na svém okolí. Vojáci základní služby často procházeli martyriem mazáckých výstřelků a velitelské lhostejnosti, záložníky vytrhovala z civilního života necitlivě povinná cvičení atp.

Autor se přitom přidružuje vysoké míry zobecnění, kterou mu umožňují výsledky dobových sociologických průzkumů veřejného mínění. V obsírné diskusi tohoto typu pramene (s. 21–26) sice přiznává, že jejich postupy nelze stavit naroveň soudobým metodám zjišťování veřejného mínění v demokratických státech, nicméně „znamenají tyto vojensko-sociologické průzkumy jedinečnou skupinu pramenů k vojenským dějinám NDR“ (s. 25) – a autor s nimi v textu často pracuje. Koneckonců přes veškeré rozpory vážíci se k vzniku tohoto druhu pramene, lepší než tyto neexistují, takže nezbyvá než je po důkladné kritice využít pro zkoumání makroúrovně vztahů společnosti k armádě. Škoda je, že stejně jako jeho kolegům,⁴ se ani Roggovi nepodařilo získat větší počet pamětníků pro vytěžení metodou orální historie (s. 531), čímž by býval mohl rozšířit pramennou základnu o osobní úhel pohledu na minulost a získat, potvrdit nebo vyloučit některé poznatky. Po téměř šesti stech stranách výkladu dospívá autor k závěru, že na otázku, zda NVA byla „armádou lidu“, lze odpovědět „velkým ne“ a „malým ano“ (s. 581). Chápejme to tak, že NVA z menší části byla armádou respektující zájmy občanů a z větší části nikoliv: „Společnost NDR nebyla v zásadě proti armádě, ale byla proti této armádě“ (s. 588).

Matthias Rogg ve své práci zachytil obrovskou množinu charakteristických znaků pro každý ze zkoumaných problémových okruhů, a pro tento cíl zvolil s ohledem na rozsah knihy správné měřítko. Během výkladu se nevdaloval ze svého pozorovatelského stanovíště, které mu umožňovalo vidět dostatečné detaily, ale neupit se v nich a formulovat obecněji platné závěry. Přesto má zvolený přístup za výsledek, že se autorova práce podobá hrubým tahům štětce, které jsou sice správně tam, kde mají být a mají všechny potřebné kvality, aby dohromady složily zdařilý obraz, ovšem rezignují na detaily. Potíž je v tom, že při této metodě dochází ke ztrátám přesnosti a úroveň poznání se pohybuje v řádu pravděpodobnosti.

Úskalí této metody si můžeme ukázat například na oddílu III.6.e. *Armádní filmové studio NVA* (s. 117–121). Autor naznačuje, že 1500 filmů, které studio natočilo během své téměř třicetileté existence, představuje na jeho poměry velké množství, ale nijak to nedokládá ani toto číslo, které v sobě může ukrývat jak produkčně náročné středometrážní barevné filmy, tak krátký stíhový film za pár marek, nerozebírá. Dále tvrdí, že „založením Armádního filmového studia dne 31. prosince 1960 vstoupila NDR v rámci Varšavského paktu na neznámou půdu“ (s. 118). Studio jednak vzniklo už v srpnu 1960, a dále autor nijak nedokládá, proč mělo v rámci Varšavského paktu, kde vojenská filmová studia prokazatelně existovala již v Československu (*Československý armádní film*) a Polsku (*Wytwórnia filmowa Czołówka*),

⁴ O neúspěšných pokusech navázat kontakty s pamětníky referuje v úvodu své knihy Clemens Heitmann, *Schützen und Helfen? Luftschutz und Zivilverteidigung in der DDR 1955 bis 1989/90* (Berlin: Links, 2006), 18–26.

jít o „neznámou půdu“. Dále několika informacemi o distributorech odbývá otázku šíření těchto filmů a zcela pod stůl nechává spadnout otázky z nejdůležitějších: Kdo tvořil publikum těchto filmů? Byly vysílány každý týden v hlavním čase v televizi nebo se promítaly jen v rámci výcviku nebo výuky? Kolik civilistů mělo možnost tyto filmy vidět? Patřili jejich autoři mezi známé osobnosti kulturního života NDR nebo zůstávali publiku neznámí? A byli tvůrčí pracovníci studia skutečně tak ideově pevní a vůči režimu konformní, když někteří ve svém volném čase natáčeli v amatérském filmovém kroužku za použití výrobních prostředků Armádního filmového studia pornografické filmy?⁵ Tyto otázky bohužel Rogg nereflektuje ani ve svých předchozích, rozsáhlejších studiích o tomto studiu.⁶ Podobně by šly rozebrat i některé další části textu, které na základě použité metody podávají zjednodušený obraz.

S ohledem na výše vyřčené se druhá poznámka týká práce s časem: autor na základě struktury archivních materiálů klade větší důraz na 70. a ještě větší na 80. léta, zatímco 60. léta vycházejí poněkud zkrátka, protože se sociologické průzkumy k branným otázkám neprováděly (např. v páté kapitole „Systémový a životní svět v kasárnách NVA“, s. 403–448, pochází více než tři čtvrtiny citovaných archiválií ze 70. a 80. let). V průběhu knihy sleduje autor tematickou linii výkladu, což může přispět k představě o NVA v období 1962–1989 jako o monolitu (období dobrovolnické NVA z let 1956–1961 vytýká autor před závorku). Je jisté, že se po 13. srpnu 1961 režim stabilizoval (stejně tak armáda zavedením branné povinnosti na začátku roku 1962) a vykazoval méně výkyvů než sousední Polsko nebo Československo, ale zjednodušování situace na třicetiletou stojatou vodu by bylo přílišné. Autor se snaží tento nedostatek vyvážit především v deváté kapitole („Armáda a společnost v časovém průřezu“, s. 529–580), která si všímá vývoje vztahů východoněmeckých občanů k NVA od 60. do 80. let, ale i zde ho pramenná základna nutí věnovat nadproporcionální pozornost 70. a 80. letům. Obě zkresení, jedno dané zvoleným „měřítkem“, druhé způsobem výkladu, jistě nediskvalifikují dosažené výsledky – pouze je nutné mít tato omezení na paměti při přebírání výsledků Roggova výzkumu.

Příčinu rizik jinak vynikající Roggovy práce je nutné hledat ve stále nedostatečně rozvinuté sekundární literatuře, ze které by se mohlo vycházet při práci na středně velké syntéze. Tato bílá místa vedou při snaze o větší odstup ke generalizacím, které do budoucna nebudou udržitelné. Zatím jsou ale tím nejlepším, co existuje, i když víme, že jde v určitých, a nám zatím ne zcela identifikovatelných místech, o meziprodukt. I tak může být kniha *Armáda lidu* považována za vzor historického bádání o vztahu (socialistické) armády a společnosti.

Václav Šmidrkal

⁵ „Honeckers Sex-Armee“, *Bild*, <http://www.bild.de/BILD/berlin/aktuell/2008/03/27/honeckers/sex-armee.html> (navštíveno 9. 11. 2009).

⁶ Matthias Rogg, „Filme für die Armee – Filme über die Armee“. Die Produktionen der Armeefilmstudios der NVA zwischen ideologischer Erziehung und Militärpolitischer Öffentlichkeitsarbeit. In *Das war die DDR, DDR-Forschung im Fadenkreuz von Herrschaft, Außenbeziehungen, Kultur und Suverenität*, ed. Heiner von Timmermann (Münster, LIT Verlag 2004), 148–166; Matthias Rogg, „Filme von der Fahne“. Das Armeefilmstudio der Nationalen Volksarmee der DDR. In *Krieg und Militär im Film des 20. Jahrhunderts*, eds. Bernard Chiari, Matthias Rogg, Wolfgang Schmidt (München: Oldenbourg, 2003), 611–634.

Lee Sartain, **Invisible Activist – Women of the Louisiana NAACP and the struggle for Civil Rights, 1915–1945**. Baton Rouge: Louisiana State University Press, 2007, 224 s. ISBN 978-0-8071-3221-0

Národní asociace pro povznesení barevného obyvatelstva (NAACP) patří mezi nejstarší a nejvlivnější organizace bránící občanská práva ve Spojených státech. Od svého založení v roce 1909 bojovala proti segregaci Afro-Američanů v americké společnosti. Byla to právě NAACP, která se rozhodla ve třicátých letech 20. století přezkoumat doktrínu „oddělení, ale sobě rovni“, potvrzenou rozhodnutím Nejvyššího soudu v roce 1896, aby její snahy kulminovaly v roce 1954, kdy Nejvyšší soud rozhodl, že státem segregované školství je neústavní.

NAACP byla v minulosti vnímána převážně jako organizace pod vedením mužů, kteří pocházeli ze střední vrstvy amerického obyvatelstva. V několika posledních letech se historici zabývající se problematikou Civil Rights Movement začali obsírněji věnovat také otázce role žen v této organizaci a na základě shromážděných dokumentů a faktů došli k názoru, že role žen v NAACP, zejména v prvních čtyřiceti letech po jejím založení, byla nezastupitelná.

Lee Sartain, historik z University of Nottingham ve Velké Británii, který se roli a vliv žen na fungování NAACP ve své knize snaží dokumentovat na lokálních pobočkách v Louisianě, se dokonce domnívá, že role žen byla nejen nezastupitelná, ale pro další fungování organizace i životně důležitá. Byly to totiž právě ženy, které dokázaly působit jako pojivový element v kritické době hospodářské krize v 30. letech a následně v průběhu druhé světové války, kdy členů z řad mužů, z pochopitelných důvodů ubývalo. Tudíž to byly ve skutečnosti právě ženy, kdo plnil role vůdce a organizátora, zejména však funkci shromažďování a vybírání peněžních prostředků, které byly jedním z hlavních předpokladů pro existenci organizace.

Recenzovaná kniha je rozdělena do šesti tematicky oddělených kapitol. Obsahuje samozřejmě úvod, ve kterém autor vyjmenovává zdroje, se kterými pracoval. Jedná se převážně o seznamy členů, zápisy z jednání nebo osobní dopisy. Seznamuje čtenáře také s historickými interpretacemi role černošských žen v komunitách a sdruženích, diskutuje zde ale i obecně roli žen v oblasti zájmových organizací. Odvolává se například na práci Charlese Paynea, který v knize *I've Got the Light of Freedom* poukazuje na tradiční komunitní aktivitu černošských žen v sociální a náboženské oblasti. Upozorňuje také na skutečnost, že ženy mají přirozeně proti-byrokratické a proti-hierarchické sklony, což jim umožňuje fungovat mimo klasickou hierarchickou strukturu ovládanou muži. Právě díky tomu jsou schopné mobilizovat existující sociální skupiny pro konkrétní politické cíle.

V první kapitole se autor zabývá historií organizace NAACP jako takové, nikoli tedy jejich poboček v Louisianě, a to od roku 1909 do roku 1945. Sartain obhajuje tuto kapitolu nutností seznámit čtenáře s hierarchickou a organizační strukturou, včetně metod, které využívala NAACP na národní úrovni. Čtenář se také dozví, na jakém principu fungovala spolupráce mezi jednotlivými pobočkami a ústředím. Pro čtenáře, kteří se problematikou NAACP zabývají podrobněji, není tato kapitola příliš přínosná a mohla by být případně nahrazena kapitolou popisující specifické podmínky vzniku pobočky NAACP v Louisianě.

Ve druhé kapitole autor popisuje počátky působení žen v oblasti občanských sdružení v Louisianě do roku 1920. Pokrývá tedy přibližně období před vznikem pobočky NAACP v New Orleans. Ta byla ustavena v roce 1915. Sartain se věnuje postavení černošských žen v tehdejší společnosti, roli pohlaví a společenského postavení na možnosti participovat v politickém životě. V případě černošských organizací se zabývá spory mezi lokálními pobočkami a ústředími. Zmiňuje vznik organizací, ve kterých ženy diskutovaly o nutnosti získat volební právo, nicméně v tomto případě se jednalo o spolky sdružující bílé Američanky, které pro své kolegyně z řad Afro-Američanů neměly, co se týče ambicí získat volební právo, převážně příliš velké pochopení. Některé byly otevřené a veřejně proti jakýmkoli ambicím, které by vedly k úpravě sociálního statusu Afro-Američanek v louisianské společnosti.

Ve třetí kapitole se Sartain snaží vysvětlit roli žen v NAACP v Louisianě v období od roku 1920 do konce druhé světové války. Právě v této kapitole se autor snaží podpořit svou tezi, že ačkoli muži tradičně zastávali vedoucí funkce uvnitř černošské komunity, a byli tak mnohem více vidět na veřejnosti, podpůrná role žen, které se staraly o administrativu, organizaci různých setkání, zábavných večerů nebo jednoduše vyráběly zboží, z jehož prodeje byl provoz lokálních organizací financován, byla nezastupitelná a do určité míry, zejména v době finanční krize, která postihla Spojené státy v období třicátých let 20. století, byla nutná pro další přežití organizace jako celku.

Právě v době krize mnoho mužů na rozdíl od žen z NAACP odešlo. Ženy začaly uvnitř lokálních organizací zakládat vlastní spolky, které velmi brzy získaly podporu u ústředí NAACP, protože její představitelé si uvědomovali, že právě ženy jsou schopné získat pro organizaci potřebné finanční zdroje. Kromě členství ve spolcích, které byly součástí NAACP, byly černošské ženy většinou členkami také klasických spolků pro ženy, jejichž náplní bylo například vyšívání, umění nebo literatura. Právě v těchto spolcích mohly členky NAACP získávat od dalších žen, ať už finanční nebo jinou podporu, například příslibem účasti na akci organizované spolkem NAACP. Sartain bohužel nezmiňuje, zdali klasické spolky byly rasově oddělené či nikoliv. Tudiž není příliš jasné, zdali měly členky NAACP možnost nějakým způsobem ovlivňovat i ženy, z řad většinově bílého obyvatelstva.

Ačkoli je tato kapitola velice zajímavá z hlediska obsahu, kdy autor snaží čtenáři velice zhuštěně na relativně malém prostoru ukázat, jak černošky efektivně přispívaly k lepší organizaci a získávání prostředků, někteří čtenáři mohou negativně pocítovat jistý stupeň roztržitosti textu a to nejen z hlediska časové posloupnosti, ale trochu chaotického „přeskakování“ mezi jednotlivými tématy, které se v dané kapitole popisují.

Ve čtvrté kapitole autor popisuje roli černošských učitelek uvnitř neworleanské pobočky NAACP. Učitelé obecně hráli v komunitách Afro-Američanů velmi důležitou roli, a to buď jako lokálního vůdce nebo učitele a vychovatele pro mládež. Byli to právě učitelé, kteří dokázali ostatní příslušníky komunity přesvědčit o smysluplnosti určitého konání a nutnosti ve svých názorech vytrvat. V této kapitole také autor popisuje zajímavé rozdíly mezi jednotlivými pobočkami, které vznikly postupem času na území Louisiany. Konkrétně srovnává pobočky v Baton Rouge, New Orleans a Monroe.

Někteří představitelé NAACP prý věřili, že učitelé-ženy budou schopny vychovávat děti takovým způsobem, že ve skutečnosti dojde k přetransformování černošské společnosti

v morálně zdravou a intelektuálně osvícenou, což by jí mohlo případně předurčit k tomu, že bude jednoho dne politicky i sociálně akceptována většinou „bílémi“ Spojenými státy.

V páté a šesté kapitole seznamuje autor čtenáře s dvěma ženami, kterým se podařilo před rokem 1945 získat volenou pozici uvnitř NAACP, což bylo v té době velmi neobvyklé. Ženy spíše fungovaly na takových pozicích, které nebyly navenek příliš vidět. Právě proto zmiňuje Sartain tři výjimky (mimo New Orleans, kde byla situace pro ženy o poznání příznivější). H. W. Johnson působila pouhé dva roky jako vice-prezidentka pobočky NAACP v Monroe. D. J. Dupuy několik let působila jako více-prezidentka a tajemnice pobočky v Monroe. Podle Sartaina dosáhla Dupuy svého postavení a vlivu v NAACP, přestože akceptovala tehdy tradiční koncept dělení rolí na základě pohlaví. Naopak Georgia M. Johnson z Alexandrie byla ženou, která musela o svoje postavení v NAACP neustále bojovat díky tomu, že překročila imaginární hranici oblasti veřejného vedení organizace, která byla v té době považována za výhradní doménu mužů. Její militantnější přístup byl podle Sartaina úplně odlišný od ostatních žen v NAACP.

V závěru autor shrnuje poznatky, které předložil v průběhu šesti kapitol knihy. Dochází k přesvědčení, že aktivity a práce Afro-Američanek, převážně příslušnic tzv. middle-class, neboli střední třídy, v období před a v průběhu druhé světové války v NAACP, vytvořily podhoubí, z něhož v 50. a 60. letech 20. století vyrostlo hnutí bojující za občanská práva Afro-Američanů, které vedlo k zásadním změnám v americké společnosti. Ačkoli se autor zaměřil na konkrétní teritorium, tedy stát Louisiana, lze závěry prezentované v knize aplikovat i na jiné oblasti Spojených států, zejména na státy z oblasti tzv. amerického Jihu. Kniha osloví všechny ty, kteří se zajímají o práci Afro-Američanek v komunitách a organizacích bojujících za občanská práva v první polovině 20. století. Za jednoznačné pozitivum lze označit autorovu pečlivou práci s primárními prameny, kdy jen opravdu zanedbatelnou část zdrojů, ze kterých autor při zpracovávání tématu vycházel, tvoří monografie. Hlavními zdroji informací tak byly materiály v archivech NAACP a jejich lokálních poboček.

Kriticky lze hodnotit pouze občasné zacházení do přílišných detailů, které nejsou pro zkoumané téma příliš důležité. Některé pasáže, zejména pak zmiňovaná třetí kapitola, vyžadují od čtenáře jistou dávku soustředění a pochopení skutečnosti, že autor nepopisuje události chronologicky, což na některé čtenáře může působit chaoticky. Knihu je ale celkově možné považovat za přínos pro zkoumanou problematiku.

Martin Vyletál

Bernward Vesper, **Die Reise**. Hamburg: Rowohlt Verlag, 2009, 720s. ISBN 978-3-499-15097-5

Když v prosinci 1977 napsal držitel Nobelovy ceny za literaturu Heinrich Böll do hamburského časopisu *Konkret* recenzi na knihu Bernwarda Vespera *Die Reise*, zvedla se v tisku Spolkové republiky vlna kritiky, že Böll přeceňuje její význam a nalézá v ní poselství, které

nikdy neobsahovala. Böll napsal, že kniha je nepřijemnou, ale důležitou lekcí západoněmecké poválečné společnosti a je nezbytná pro pochopení příčin levicového radikalismu a terorismu, který od konce 60. let 20. století sužoval Spolkovou republiku.

U nás téměř neznámá Vesperova práce *Die Reise* se od svého prvního vydání v německém nakladatelství März v roce 1977 stala předmětem stovek rozborů, článků v odborném i populárním tisku, tématem mnoha diplomových prací a byla dosud přeložena do šesti jazyků. V roce 1986 natočil na její námět švýcarský režisér Markus Imhoof celovečerní film stejného názvu. V lednu 2009 se dočkala již sedmého vydání v paperbackové edici rororo nakladatelství Rowohlt. Jejímu prvnímu vydání předcházela šestiletá odmlka od autorovy smrti, způsobená výhradami Vesperových přátel ohledně podoby finálního textu. Dnes se nám péčí nakladatelství Rowohlt dostává do ruky text, který svou autenticitou nejvíce odpovídá tomu, co Bernhard Vesper v průběhu roku 1969 zasílal nakladatelství März ze svých cest po Evropě.

Románový esej, jak autor text sám označil, je koláží deníkových záznamů, úvah, vzpomínek, snů, postřehů z cest, politických reflexí, kreseb a pasáží vzniklých pod vlivem halucinogenních drog. Složitost a radikalita textu odráží pohnutý autorův život. Bernhard Vesper se narodil v roce 1938 ve Frankfurtu nad Odrou v rodině nechvalně proslulého nacistického spisovatele a básníka Willa Vespera. Pro českého badatele je zajímavá zmínka, že Vesperův dědeček z matčiny strany byl Čech pocházející z Brna. Vesperův otec se pro své militantní nacionalistické názory dostával do konfliktů s kulturním establishmentem nacistického Německa a už v roce 1936 se stáhl do ústraní na statek své ženy v obci Triangel u severoněmeckého Gifhornu. Tam až do roku 1943 vydával časopis *Die schöne Literatur*. Po válce pracoval v nakladatelství Bertelsmann, dále se angažoval v nacionalistických spolicích a v roce 1962 v obci Triangel zemřel.

Vyrovňování s nacistickou minulostí otce se stalo hlavním námětem jediného díla Bernarda Vespera *Die Reise*. Otcova smrt ho zastihla jako studenta germanistiky a sociologie na univerzitě v Tübingenu. Tam začal studovat poté, co se v severoněmeckém Braunschweigu po maturitě vyučil knihkupcem. Při studiu v Tübingenu se seznámil s pozdější známou levicovou teroristkou Gudrun Ensslinovou, s níž v roce 1963 založil nakladatelství *Studio Neue Literatur*, kde vydali některé práce jeho otce. Z jejich vztahu se v roce 1967 narodil syn Felix, dnes známý německý divadelní režisér. Pozdější kritici jediného Vesperova literárního fragmentu poukazovali mimo jiné na to, že jako student vydával díla autora s privilegovaným postavením v literárním establishmentu nacistického Německa, což pro ně bylo dostatečným důvodem pro zpochybnění věrohodnosti jeho dramatické, levicovými příznivci obdivované výpovědi v *Die Reise*. Vesper se s Ensslinovou rozešel poté, co se seznámila s Andreasem Baaderem. Na jaře 1968 však ještě vypovídal jako svědek před soudem v případě žhářských útoků na obchodní dům ve Frankfurtu nad Mohanem, který provedli právě Ensslinová s Baaderem. Otcova smrt, rozchod s Ensslinovou a zklamání ze studia na univerzitě v Tübingenu se zřejmě staly spouštěčem jeho radikálního odporu ke společenským poměrům ve Spolkové republice. Ambiciózní mladý spisovatel z rodiny nacistického literáta, jenž ještě v roce 1956 napsal v reakci na Suezskou krizi dopis egyptskému prezidentovi Násirovi, psal o svých názorech spolkovému prezidentu Heussovi a politiku Carlo Schmidovi

a vedl korespondenci s filozofem Ernstem Jüngerem a lingvistou Walterem Jensem, zažil v šedesátých letech proměnu v radikálního odpůrce společenských poměrů a anarchistu. Jednu z kapitol v *Die Reise* nazval „Der lange Marsch durch Illusionen“.

Literární fragment *Die Reise* se měl původně jmenovat *Der Hass*. Vesper k tomu na jednom místě *Die Reise* říká: „Nenávidím Německo, nenávidím Němce, nenávidím auta, nenávidím ulice, nenávidím Štrasburk, nenávidím Berlín, nenávidím děti, nenávidím staré lidi, nenávidím otce, nenávidím matku...“ A na jiném místě: „Člověk se musí vyrovnat s tím, že je úplně vyloučené dostat na papír celou tu kloaku prožitých 31 let...“ Böll ve zmiňované recenzi označil Vesperův životní postoj jako totální odpor a odmítání všeho: rodiny, společenských poměrů i vlastního života. Pojem *Totale Verweigerung* se stal synonymem pro důvody levicového radikalismu a terorismu. Název knihy *Die Reise*, pro který se Vesper nakonec rozhodl, popisuje nejen jeho dvě cesty z Dubrovníku do Tübingenu a z Mnichova do Tübingenu, ale je zároveň metaforou pro „trip“ neboli intenzivní a současně zoufalé prožívání světa pod vlivem halucinogenních drog.

Vesperův literární fragment je dnes v německy mluvících zemích považován za jedinečný odkaz generace tzv. radikálních šedesátníků a za stěžejní text pro pochopení životního pocitu generace, která se ocitla na prahu produktivního věku v době, kdy se Německo začalo vyrovnávat s historickou zátěží nacistického režimu a z toho vyplývajících konflikty, očekáváními a obavami, aby nedošlo k restauraci fašismu v jiných politických souvislostech. Sám autor se nezúčastnil studentského protestního hnutí a ani se nezapojil do levicového terorismu či do jedné z mnoha ideologicky znesvářených radikálně levicových skupin marxistického stříhu vznikajících na přelomu 60. a 70. let. Osudným se mu stalo vědomí bezvýchodnosti úsilí o společenskou změnu a neschopnost vést smysluplný život. Kniha *Die Reise* je jeho osobním testamentem a silnou výpovědí o krachu ideálů jedné poválečné západoněmecké generace. V době napsání Böllovy recenze, během tzv. německého podzimu, byla ve věznici ve Stuttgartu-Stammheimu nalezena mrtva bývalá Vesperova partnerka a jedna ze zakladatelek levicového teroristického hnutí ve Spolkové republice Gudrun Ensslinová spolu s dalšími teroristy. Bernward Vesper zemřel v roce 1971 po předávkování léky v ústavu pro choromyslné při fakultní nemocnici v Hamburku-Eppendorfu.

Věrohodnost Vesperova díla se stala předmětem mnoha kritických textů hned po prvním vydání v roce 1977. Její autoři poukazovali na rané Vesperovy literární pokusy evidentně ovlivněné literární zálibou jeho otce v germánské mytologii. V prosinci 1979 vyšel článek v časopise *Der Spiegel* z pera Christiana Schultz-Gersteina, v němž uvedl, že zmiňovaná Böllova interpretace Vesperova textu je příkladem naprostého nepochopení díla. Böll se podle tohoto autora snažil zasadit Vesperovu knihu do kontextu vývoje západoněmecké společnosti po druhé světové válce a nacházel v ní příčiny pro studentskou revoltu šedesátých let a levicový terorismus let sedmdesátých, ačkoli se podle jeho autora jedná o literární fikci, což dokazoval na příkladu dopisů mezi Bernwardem Vesperem a nakladatelstvím Mäzr z technických záležitostí vydání díla. Tyto dopisy se po několika předchozích vydáních práce staly součástí výtisku z ledna 2009. Zda se jedná o literární fikci či o autentickou výpověď, dnes již není podstatné. Jako generační výpověď o životním pocitu části mladé německé ge-

nerace a důležitý pramen pro pochopení příčin levicového radikalismu a terorismu ve Spolkové republice šedesátých a sedmdesátých let 20. století je však toto dílo naprosto nezbytné.

Tomáš Renner

Rudi Volti, **Cars and Culture. The Life Story of a Technology**. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 2006, 192 s. ISBN 978-0-8018-8399-6

Kniha Rudiho Volti, profesora sociologie na kalifornské Clermont College, byla ve svém prvním vydání u nakladatelství Greenwood součástí rozsáhlejší edice Greenwood Technographies, jejímž cílem bylo „vyprávět životní příběh věcí a technologií, které se pro nás každodenní život staly zásadními“.¹ Tato myšlenka byla udržena i v recenzovaném druhém rozšířeném vydání. Čtenářskému publiku, které má být z povahy studované tematiky a multidisciplinárním přístupem co nejširší, je tak i nadále nabízen velmi čtivý a na poměrně omezeném prostoru svižně sdělovaný příběh vývoje automobilu jako fenoménu ovlivňujícího, ale též zpětně ovlivňovaného člověkem. Přestože toto téma bylo podrobně studováno již v průběhu uplynulých desetiletí,² světový vývoj od počátku 21. století zájem o tuto problematiku ještě znásobil. Voltiho AaK je tak v současnosti jedním z mnoha děl,³ která se vlivem automobilu a automobilového průmyslu na okolní svět zabývá.

Základní osou studia automobilu zde je chronologické sledování jeho technologického vývoje, které je děleno do celkem osmi kapitol. Každá z nich obsahuje krátký úvod charakterizující specifika daného období a následné podkapitoly. V nich jsou vedle samostatného studia vývoje technologie automobilu zvláště na americkém, evropském a případně i dalším světovém trhu rozebírány jednotlivé prvky automobilové kultury. V jednotlivých podkapitolách jsou tak postupně diskutovány otázky, jako bylo správné ukotvení automobilové dopravy, její vliv na urbanistiku, místní a světovou ekonomiku, světové války a v závěru knihy zejména dopady na životní prostředí.

Hlavní cíl této publikace není nabídnout popis automobilu pouze z pohledu dlouhodobě technologicky cizelovaného prostředku soukromé dopravy, ale analyzovat co největší počet míst, v nichž se automobil a automobilový průmysl prolínají s našim každodenním životem. A tak, přestože žádná z kapitol nespouští zmínku o technologickém pokroku

¹ V této edici mimo jiné vyšla i díla mapující historii dalších „zásadních“ vynálezů a objevů, jako jsou elektronika, střelné zbraně, rakety a vesmírné lodě nebo záznam zvuku. Rudi Volti, *Cars and Culture. The Life Story of a Technology* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2006), vii.

² Přičemž z této doby pocházejí i jedny z nejvíce citovaných děl tohoto odvětví. Jako příklad uvádím alespoň: M.G. Lay, *Ways of the World: A History of the World's Roads and the Vehicles That Used Them* (New Brunswick: Rutgers University Press, 1992); Jean-Pierre Bardou, Jean-Jacques Chanaron, Patrick Friedson, James Laux, *The Automobile Revolution: The Impact of an Industry* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1982).

³ Například James P. Womack, *The Machine That Changed the World: The Story of Lean Production* (London: Free Press 2007); Cotten Seiler, *Republic of Drivers: A Cultural History of Automobility in America* (Chicago: University Of Chicago Press, 2008).

v automobilovém odvětví, děje se tak výlučně v souvztáznosti s dalšími prvky lidského počínání. Například příchodu katalyzátorů a zákazu olovnatých aditiv v benzínu by nebylo dosaženo bez dostatečného přičinění státní administrativy a veřejného nátlaku. Zejména čtenáři netechnických oborů ocení podkapitoly věnující se historii vzniku zpevněných cest a dálnic, sítí rychlého občerstvení, kin, motelů, ale též výrobních linek, odborového hnutí, mrtvých zón kolem městských obchvatů, anebo specifického systému daňového zpoplatnění.

Vzhládnutí důraz je autorem od počátku kladen na studium rozdílů, které od prvních vývojových krůčků zásadně odlišily povahu evropské a americké automobilové kultury. Volti se však vždy snaží poukazovat na světlé a stinné stránky obou hráčů a poskytovat na daný stav co nejširší úhel pohledu. Mluví-li proto od počátku knihy o automobilu jako o evropském vynálezu zdokonaleném a celosvětově rozšířeném teprve s pomocí USA, nezapomíná poukázat, že tento stav americké nadvlády vedl k obraznému usnutí na vařínech tzv. velké trojky (označení pro trojici hlavních producentů automobilů v USA – General Motors, Chrysler, Ford) a přesunutí těžiště nadvlády do Evropy a na Dálný východ. Neméně zajímavým tématem je analýza dopadů užívání automobilu v dnešním světě na pozadí zhoršujících se výhledů životního prostředí a strategických otázek zdrojů paliv. Zatímco první roky 20. století byly důkazem narůstající nadvlády a konečného triumfu spalovacího motoru nad parními vozy a elektromobily, otázka znečištění prostředí a ubývajících zásob ropy celý děj na počátku 21. století jako bumerang vrací zpět. Po zevrubné analýze možných variant spalovacího motoru Volti dochází k závěru, že jedinou alternativou do budoucna jsou bezemisní elektromobily poháněné z baterií (s. 150).

Za hlavní přínos této knihy lze bezesporu považovat široký, přesto čtenáře nijak nomezující rozsah témat, která autor do studia fenoménu automobilu zahrnul. Slabinou knihy je její občas přílišné zaměřování na americký trh jako na hlavní místo dění vývoje automobilové kultury. Přestože problémy evropského či asijského kontinentu by mohly ve věru událostí USA americkému čtenáři připadat provinčními, jejich hloubka není o nic méně zajímavá. Dění na francouzském a německém trhu je zde odsunuto na okraj, hlavním bodem výzkumu evropské automobilové tváře je v podstatě pouze analýza (úpadkového) vývoje britského automobilového průmyslu. O kulturních specifikách vývoje automobilového fenoménu mimo USA tak je, byť vůbec nijak nezajímavě, informováno jen skrze legislativní omezení a výsledném scvrknutí se evropských aut vůči americkým „korábům“.

Jan Vejbor

Andreas Wiedemann, „Komm mit uns das Grenzland aufbauen!“ Ansiedlung und neue Strukturen in den ehemaligen Sudetengebieten 1945–1952. Essen: Klartext Verlag Essen, 2007, 482 s. ISBN 978-3-89861-734-5

Tématem Wiedemannovy knihy je státem řízené osídlování československého pohraničí po druhé světové válce. Doposud nebyl tomuto tématu, a to nejen v německé, ale ani české

literatuře, věnován dostatečný prostor, tím méně se dá v této souvislosti mluvit o důsledné a obsáhlé analýze zmíněných procesů. Přitom se, jak sám autor upozorňuje, dá v kontextu vyhnání a znovuosídlení hovořit o přesunech přibližně pěti milionů sudetských Němců a Čechů.

Při hodnocení použité literatury a práce s prameny je nezbytné poukázat na to, že se původně jednalo o disertační práci. I proto se této publikaci nedá v otázce práce s prameny příliš vytknout. Wiedemann využil prostřednictvím archivů různé dokumenty akčních výborů či státních úřadů, ale i dokumentů kontrarozvědky či StB. I seznam sekundární literatury je rozsáhlý, jedná se o práce českých i německých historiků, mnoho myšlenek je primárně převzato od historika, který se vyhnání, odsunu a osídlování věnuje dlouhodobě, totiž Tomáše Staňka.

Zkoumanou tematiku lze zasadit do časového mezi koncem druhé světové války a rokem 1952, kdy skončila státem řízená hlavní etapa migrace do pohraničí. Jádrem práce je směřováno mezi léta 1945 a 1948, kdy se dá hovořit o hlavní vlně migračních toků, které položily základ pro další postupné „dosídlení“. Prostor je pak vyjádřen pojmem „pohraničí“. Autor upozorňuje na některá úskalí používání takového pojmu a poukazuje na skutečnost, že pojem pohraničí není jasně geograficky definován (zpravidla se tento pojem chápe jako pruh území rovnoměrně se rozkládající podél státní hranice), nýbrž je chápán v historických konotacích. V praxi to pak znamená, že se práce zabývá územím až 100 km od hranic do vnitrozemí, ovšem na druhou stranu se nevztahuje na území blízko hranic jako Domažlice, Třeboň, Náchod či Břeclav. Proto se v této práci diskutují také pojmy jako vnitřní pohraničí (*das innere Grenzgebiet*) či pseudopohraničí (*Pseudo-Grenzgebiet*).

Kniha se kromě úvodu a závěru člení na pět kapitol. Kapitola první se věnuje osídlení měst a venkova. Zde se Wiedemann věnuje především motivům a hlavním zásadám, které si československý stát stanovil při řízení osídlování pohraničí. Vůdčím motivem vlády byla, *inter alia*, „slavizace“ pohraničí (Němci, potažmo Maďari, byli vnímáni jako „cizí vřed na našem těle“). Nicméně co se procentuální struktury obyvatelstva týče, tvořili i po znovuosídlení velké procento obyvatel opět cizinci. Wiedemann dokázal velmi zajímavým a věrohodným způsobem zachytit situaci v pohraničí druhé poloviny 40. let. Zejména potřebu státu urychleně osídlit opuštěná a do značné míry zničená obydlí či hospodářská stavení. Cílem pochopitelně bylo zaměřit se na ekonomickou a demografickou výstavbu osvobozeného státu, tedy dostat do pohraničí nové pracovní síly na místa vyhnaných Němců, kterým bylo zkonfiskováno celkem 2,6 milionu hektarů pozemkového fondu. K tomuto účelu československá vláda používala různé prostředky, mezi které se dá řadit i mediální propaganda – patrná i z obálky knihy, na které je vyobrazen dobový motivační plakát s textem „Pojď s námi budovat pohraničí“. Wiedemann upozorňuje, že osídlování bylo doprovázeno negativními jevy: v pohraničních oblastech se pohybovaly ozbrojené bandy, partyzáni, ale i zbytky oddílů Werwolf. Velkým problémem byl také fenomén zlatokopů *Goldgräber*, kteří do pohraničí cestovali pouze za účelem obohacení. Na druhou stranu, Wiedemann popisuje i organizaci státní správy, už tehdy s jasnou převahou komunistických činovníků, která měla proces osídlování na starosti.

Druhá kapitola se zaměřila na hospodářský a sociální rozvoj. Poměrně jednoznačně implikuje obsah, který se věnuje hospodářským a integračním opatřením státních úřadů

(např. zajistit základní potřeby obživy obyvatel) a sociální výstavbě pohraničí. Věnuje se však i motivům, které vedly jednotlivé skupiny (vnitřní migranty, migranty ze zahraničí) k tomu, aby se vzdaly dosavadního způsobu života a šly poměrně dobrodružně za cestou do neznáma, kde si musely nově vybudovat veškeré sociální, pracovní či kulturní vazby. Je statisticky podloženo, že migranti z vnitrozemí pocházeli z valné většiny ze sociálně slabších vrstev, zpravidla venkovských. Mnozí zahraniční migranti (např. Volynští Češi) zase hledali možnost, jak se vrátit do Československa a začít nový život – za tímto účelem jim také bylo uděleno československé státní občanství.

Třetí kapitola, nazvaná Symbióza a konflikty, popsala vztahy jednotlivých skupin přistěhovalců mezi sebou a vztah původních obyvatel k těmto skupinám. Je logické, že tyto vztahy měly daleko k dokonalosti. To nebylo způsobeno jen odlišným dosavadním socio-kulturním prostředím, ale zejména představami, jaké jednotlivé skupiny měly o vlastní budoucnosti. Wiedemann poukazuje na skutečnost, že zejména původní obyvatelé zažili velké zklamání, když očekávali, že po válce budou mít možnost zastávat vedoucí pozice v rámci budování státní správy. Centrální vláda v Praze však se shora začala dosazovat „své“ vlastní lidi, tedy zpravidla přistěhovalce do pohraničí. Dále je v kapitole věnován prostor nejen českým migrantům a německé menšině (zejména antifašistům), ale také přistěhovalcům z Francie, Rumunska, Jugoslávie či Maďarska.

Čtvrtá kapitola, nazvaná Identita a kulturní výstavba, úzce souvisí s kapitolou třetí. Velmi nesnadné totiž byly snahy o začlenění přistěhovalců do pohraniční komunity, o jejich integraci a vytvoření jednotného společenského celku se společnou identitou. Z těchto důvodů byl proces osídlování úzce spojen s nacionální propagandou a agitací. Leitmotivem a spojovacím článkem různorodých skupin obyvatel tak dle názoru autora bylo vytváření antiněmeckých nálad. V tomto je ovšem možné s autorem polemizovat, do jaké míry bylo tyto masy nutné přesvědčovat o protiněmeckých postojích. Vláda i místní státní správa vyvíjely velkou snahu při zřizování škol a vzdělávacích institucí či knihoven. Kromě toho byla zakládána i kina či rozhlas, sloužící mimo jiné zmíněným cílům, tedy zejména propagandě, aby se předešlo novému „Mnichovu“.

Kapitolu pátou, nazvanou Pohraničí a stát, věnoval autor poválečnému vývoji pohraničí ve vztahu k celkovému území Československa. Pozornost je tu upřena na celostátní volby 1946 do Ústavodárného národního shromáždění s jejich dnešní optikou neuvěřitelnou podmínkou, totiž aktivním volebním právem jen pro slovanské obyvatele (nemohli volit Němci ani Maďaři). Wiedemann analyzuje, proč KSČ vyhrála v pohraničních okresech s větší převahou než na celostátní úrovni (53 % versus 40 %) a důvodům, proč starousedlíci hlasovali pro komunisty mnohem méně než nově příchozí. Závěrem kapitoly je popisována industrializace pohraničí, stěhování obyvatel do měst za prací, vytváření jednotlivých zemědělských družstev a celková „konsolidace“ pohraničí pod komunistickou patronací.

Kvalitu publikace poněkud snižují některé technické nesrovnalosti a chyby v překladech do němčiny (např. u karikatur na s. 86) nebo chybějící či naopak přebývající čárky a háčky v českých jménech a názvech. To však nic nemění na tom, že tato publikace stojí za přečtení.

Marek Chmel

Hakan M. Yavuz, **Secularism and Muslim Democracy in Turkey**. Cambridge: Cambridge University Press, 2009, 301 s. ISBN 978-0-521-88878-3

Fenomén AKP, islámsky orientované, avšak demokratické politické strany, která od roku 2003 vládne Turecku, přitahuje značnou pozornost badatelů mnoha sociálně-vědních disciplín a jeden z nejnovějších příspěvků na toto téma, kniha *Secularism and Muslim Democracy in Turkey*, je tak vlastně jen jednou ze zhruba tisícovky odborných studií publikovaných v uplynulých devíti letech na dané téma. Přesto práce Hakana Yavuze, tureckého politologa působícího v současné době na University of Utah, zasluží pozornost, zejména pro komplexnost výkladu a širí kontextu, ve kterém je popisovaný fenomén nastíněn.

Hned v úvodu si autor klade otázku, která je v souvislosti s AKP v odborném diskursu mimo Turecko diskutována asi nejčastěji, a sice do jaké míry lze Stranu spravedlnosti a pokroku (*Adalet ve Kalkınma Partisi*, AKP) pokládat za islámskou, či dokonce islamistickou. Je zjevné, že stranu, která za šest let své vlády vykonala více proevropských reforem než všechny předchozí vlády od roku 1987, kdy Turecko podalo přihlášku do EU, nelze řadit do stejné kategorie islamistických stran, do jaké patří například libanonský Hizballáh. Jako pravděpodobnější by se jevílo označení islámsko-demokratická strana, po vzoru křesťanských demokratů, ostatně od roku 2005 je AKP pozorovatelem v Evropské lidové straně, jejímiž členy mnohá křesťansko-demokratická uskupení jsou, ovšem i taková nálepka by v podmínkách sekularistického Turecka byla problematická. Sám Yavuz dochází k závěru, že AKP je konzervativní stranou, která ve většinově muslimské zemi odkazuje na islámské tradice podobně, jako se konzervativci v křesťanských zemích dovolávají tradic křesťanských.

Dále v textu autor rozebírá konkrétnější otázky související se vznikem a působením AKP, tedy témata typická spíše pro turecký diskurs o analyzované politické straně. Analyzuje zejména ideologické kořeny strany, řetězec politických uskupení, která byla buď svržena vojenským převratem nebo soudně rozpuštěna kvůli porušování sekularistických zákonných norem, a to počínaje Demokratickou stranou Adnana Menderese. Následuje rozbor elektorátu AKP a za specifický autorův příspěvek k diskursu o AKP lze považovat rozbor životopisů dvou lídrů strany, R. T. Erdoğana a A. Güla, coby dvou typů *success story*, se kterými se mohou identifikovat dva výrazné segmenty turecké společnosti, z nichž pochází převážná část elektorátu strany. Životní příběh R. T. Erdoğana tak inspiruje zejména tradicionalistické venkovany a obyvatele východní Anatólie, zatímco na islámsky orientované části městské střední třídy zapůsobí spíše příklad A. Güla, vzdělaného a kultivovaného ekonomu s praxí v předních islámských bankách Blízkého východu.

Praktické politice AKP se Yavuzova monografie příliš nevěnuje, snad jen s výjimkou zahraniční politiky, zde jsou ovšem značné mezery. Pojednává takřka výhradně o vztazích s Evropskou unií a Spojenými státy, přičemž především prizmatem nového oživení americko-tureckých vztahů hodnotí i turecké aktivity na Blízkém východě, zejména v Iráku. Pomíjí tak významný fenomén *neosmanismu*, doktríny, jež se začala prosazovat již počátkem devadesátých let a jež výrazně zesílila právě za vlády AKP. Stejně tak v monografii

nenalezneme mnoho informací o výrazném nárůstu tureckých aktivit, diplomatických i humanitárních, v Africe a obecně ve třetím světě, souvisejících s rostoucím zapojením Turecka do programů OSN.

Navzdory těmto drobným nedostatkům je Yavuzova monografie velmi cenným příspěvkem k studiu současné turecké vládnoucí strany. Podobně jako většina publikací v západních jazycích se věnuje více nezákladnějším otázkám než praktické politice strany, ovšem překonává povrchnost většiny západních autorů a prozrazuje autorovu důkladnou znalost prostředí, kde AKP působí.

Kamil Píkal

ZPRÁVY

Konference **Blut – ein besonderer Saft. Perspektiven aus Medizin, Geschichte und Gesellschaft**

Mezioborová partnerská meziuniverzitní konference na téma „Krev – podivuhodná tekutina (perspektiva medicíny, dějepisu a společenských věd)“ byla uspořádána ve dnech 1.–3. října 2009 v Praze pod záštitou Karlovy univerzity v Praze a Heinrich-Heine Universität in Düsseldorfu. Na zahajovacím večeru v Karolinu vystoupili rektor UK Václav Hampl a prorektor Heinrich-Heine Universität in Düsseldorfu, Ulrich von Alemann. Po jejich uvítacích slovech byla předána zlatá medaile UK profesorovi A. Labischovi, emeritnímu rektoru düsseldorfské university. Následoval zahajovací projev J. Peška o „krvi“ jako společném tématu medicíny a společenskovědních oborů.

Druhý den konference, zaměřený na společenskovědní obory, se odehrával se v Mramorovém sále staroměstského Clam-Gallasova paláce, jež konferenci laskavě poskytl Archiv hlavního města Prahy, dlouholetý partner Institutu mezinárodních studií FSV UK. První blok přednášek se věnoval krvi ve starověku. H. Vymazalová a J. Janák zmínili krvavé oběti bohům i egyptskou medicínu, B. Bleckmann proměny názorů řeckých a římských filosofů na roli krve. Příspěvek F. Wiesemanna na obrazovém i písemném materiálu demonstroval středověké křesťanské představy o údajném týrání hostií Židy, kteří se tím měli dopouštět násilí na krvi Kristově. Následující prezentace J. Royta pojednávala o krvi v uměleckém ztvárnění ukřižování Ježíše Krista v dílech Lucase Cranacha. V poslední přednášce tohoto bloku se W. Treue vrátil k židovské tématice – především k vině Židů z rituálních vražd.

Odpoledne hovořil H. Körner o zobrazování krve v malířství 19. a 20. století, přičemž kladl důraz na exemplární roli Delacroixových obrazů. Přednáška J. Kanderta se týkala rituální a magické role krve v Africe. I. G. von Olenhusen uváděla příklady vampirismu v kinematografii od konce 19. do konce 20. století, a to včetně filmu „Son of Dracula“, v němž byl ztělesněním upíra Hitler. Přednáška od D. Birnbachera se zabývala dárcovstvím orgánů a lékařskou etikou. Birnbacherovy teze o trhu s orgány za stabilní ceny a uvedení příkladů prodeje orgánů v neevropských zemích vyvolaly živou diskusi, trvající i o přestávce. Den plný zajímavých a zdařilých příspěvků byl zakončen společenským setkáním v prostorách Clam-Gallasova paláce.

Poslední den konference byl věnován lékařské tématice. V první části S. Štrbáňová představila historii hematologie v Čechách. Následovala přednáška A. Labische o průběhu onemocnění malárií, jejím přenosu v krvi pacientů a o geografickém rozšíření této resistantní choroby. Po této prezentaci hovořil M. Martin o medicínských pomůckách v hematologii – o mikroskopech, hemoglobinových stupnicích či o hemoglobinmetru. Po něm se ujal slova J. Schrader, který se věnoval objasnění krevních zánětů pomocí spektroskopické metody 19-F-NMR. Následovala výborně prezentovaná přednáška R. Pytlíka o současném výzkumu krve a kmenových buněk. Poslední přednášky tohoto bloku se věnovaly krvi v literatuře a v dějinách vědy a historii pražské hematologie. Závěrečný medicínský příspěvek konference přednášel M. Anděl. Konferenci zakončil romanista H. T. Stepe literárně orientovanou přednáškou tematizující mj. mluvnické obraty, které obsahují slovo krev (tuhla mi z toho krev v žilách, oči se mi zaplnily krví apod.).

Třídenní meziuniverzitní a mezioborovou konferenci lze hodnotit více než kladně, neboť ukázala, že i zdánlivě heterogenní obory jsou schopny sejít se k diskusi o oborově specifických, přesto jednotlivé vědy a specializace přesahujících kontextech tak významného tématu, jakým je krev. Přítomni byli badatelé jak z lékařských, tak i ze společenskovědních oborů, a konference tím potvrdila svůj charakter jako setkání sdružujícího lidi z různých vědeckých oblastí.

Jana Kosová

Lukáš Fasora, Jiří Hanuš, Jiří Malíř, eds., **Brno Vídni, Vídeň Brnu. Zemské metropole a centrum říše v 19. století**. Brno: Matice moravská, 2008, 400 s. ISBN 978-80-86488-50-9

Sborník přináší příspěvky z mezinárodní konference o vztahu zemských center a Vídně v pozdní habsburské monarchii. Setkání se uskutečnilo v Brně ve dnech 22.–23. listopadu 2007. Konferenci uspořádaly místní vědecké instituce, konkrétně Historický ústav Filozofické fakulty Masarykovy univerzity; Výzkumné středisko pro dějiny střední Evropy: prameny, země, kultura (též fungující v rámci FF MU); brněnská pobočka Historického ústavu Akademie věd ČR, Archiv města Brna a Matice moravská; ve sborníku lze nalézt příspěvky autorů z České republiky, Německa, Rakouska a Polska.

Konference byla sice věnována obecně tématu vztahu Vídně a hlavních korunních zemí Předlitavska, nicméně hlavní pozornost je soustředěna na Brno. Sborník je součástí edice *Země a kultura ve střední Evropě* a vyšel jako její devátý svazek. Cílem sborníku bylo zaplnit jakousi mezeru, která vznikla v bádání na příslušné téma hlavně proto, že dosud byla pozornost badatelů zaměřena zejména na vzájemné vazby Vídně a Prahy, respektive Vídně a Budapešti. Editoři poukazují na fakt, že dodnes zůstávaly v literatuře opomíjeny otázky migrace, sociálních vztahů či hospodářství, zatímco například zkoumání vztahů metropolí v oblasti architektury či vazeb mocensko-politických se těšilo poměrně intenzivnímu zájmu vědců. Sborník se snaží podchytit vazby mezi městy v těchto rozmanitých okruzích, tedy jak politiky či ekonomiky, tak i kultury a sociálních vazeb. Brno je zde představeno v komparativním schématu jako jedno z významných regionálních měst podunajské říše.

Sborník představuje zajímavou sondu do vztahů zemských metropolí a Vídně v rakousko-uherském soustátí. Na jednu stranu je jeho pozitivem poměrně široký záběr od kultury přes politiku po ekonomiku, na druhou stranu tato šíře zřejmě ovlivnila práci posuzovatelů knihy. Texty mají většinou dobrou úroveň jak z faktografického, tak jazykového hlediska, nicméně neplatí to stoprocentně; rozdíly mezi jednotlivými příspěvky jsou v tomto směru až příliš patrné. Poněkud zarazí skutečnost, že nebyly odstraněny gramatické nedostatky a překlepy v některých příspěvcích, a s tím spojený fakt, že jméno jazykového redaktora jsem hledal marně. Sborník je psán dvojjazyčně (čeština, němčina), přičemž v případě

polských přispěvatelů je příspěvek přeložen do češtiny. Na závěr každé studie nalezneme resumé ve druhém jazyce, nežli je jazyk textu.

Martin Rataj

G. Hogan-Brun, U. Ozolis, M. Ramonine, M. Rannut, **Language politics and practices in the Baltic states**. Tallinn: Tallinn University Press, 2009, 163 s. ISBN 978-9985-58-629-7

Kniha, která vyšla v rámci série *Current Issues Language Planning* (Vol. 8, No. 4), si vytkla poměrně ambiciózní cíl – představit co nejkomplexnější pohled na jazykovou politiku v Pobaltí od meziválečné doby až po současnost, a to z mnoha úhlů pohledu od tvorby jazykové politiky, přes její praktické důsledky až po úvahy o jejím smyslu. Autoři publikace reprezentují všechny tři pobaltské národy (Lotyšsko – Uldis Ozolius, Litva – Meilutė Ramoninė, Estonsko – Mart Rannut). Symbolicky působí země původu hlavní autorky, Gabrielle Hogan-Brun, která je ze Švýcarska. Jak ukazují medailonky na deskách knihy, všichni autoři mají bohaté zkušenosti v oblasti jazykové politiky. Krátká anotace na obalu knihy je napsána v pěti jazycích, které jsou pro region relevantní: estonsky, lotyšsky, litevsky, rusky a anglicky.

Úvodní kapitola předkládá krátké shrnutí historického vývoje v Pobaltí ve spojení s jazykovou politikou a etnickou situací v oblasti; přiloženy jsou i mapy napomáhající v orientaci i těm, kdo nejsou v této oblasti „jako doma“. Přesto není historický úvod jen pouhým shrnutím, které mohou ti, kdo jsou s tématem obeznámeni, bez obav vynechat. Bez přihlednutí k němu lze dalším pasážím knihy jen těžko porozumět.

Navazující kapitoly se zabývají přímo jazykovou politikou s důrazem na její vývoj a důsledky v sovětské éře. Na sovětské téma plynule navazuje analýza jazykové politiky po obnovení nezávislosti. V publikaci je vysvětleno, jak k dnešní situaci došlo a proč jazykové požadavky obnovených pobaltských republik nevznikly samy od sebe a teprve až v 90. letech 20. století; hodnotit současnou jazykovou politiku v Pobaltí bez znalosti minulosti a zároveň bez zohlednění celoevropského kontextu není možné.

Čtenář se postupně dostává k nejdůležitější části knihy, tedy k analýze současné situace zahrnující její podstatné aspekty: od popisu státní politiky, systému vzdělávání, požadavků na občanství, bilingvismu a testování jazykových znalostí se autoři dostávají až k různému přístupu odborných studií k tématu a hodnocení přínosu pobaltských států k řešení jazykové problematiky.

Complexnost je jednou z hlavních předností knihy, přičemž poměrně široký záběr znamená povrchnost. Jsou zde zmíněna i témata a problémy, které nejsou úplně všeobecně známy, a zároveň i „známější témata“ jsou rozebrána do hloubky. Díky tomu se čtenář dozvídá množství informací, které by jinak poměrně složité sháněl z různých zdrojů (např. jednotlivé zákony, které se k problematice vztahují nebo relevantní rezoluce vydané Organizací pro bezpečnost a spolupráci v Evropě).

V knize jsou obsaženy také grafy a tabulky, které dokreslují informace obsažené v textu, a seznam použité literatury. Velmi však chybí rejstřík a asi nejvíc chybí obsah, který by pomohl k lepší orientaci. I přesto je kniha *Language politics and practices in the Baltic states* dobrým pomocníkem nejen pro ty, kdo se v jazykové politice oblasti příliš neorientují.

Olga Brabcová

Tomáš Karásek, ed., **European Union in a New Security Environment**. Prague: Matfyzpress, 2008, 130 s. ISBN 978-80-7378-075-3

European Union in a new security environment, kniha napísaná rukou niekoľkých výskumných pracovníkov Fakulty sociálnych vied Karlovej Univerzity v Prahe, je zborníkom esejí a stručným prehľadom európskych politík v rôznych oblastiach súčasných bezpečnostných otázok EÚ a väzieb medzi niektorými aktérmi medzinárodných vzťahov v oblasti bezpečnosti v EÚ i mimo nej. Kniha je prínosná najmä pre študentov bezpečnostných alebo európskych štúdií, ktorí sledujú dianie v EÚ a zaoberajú sa bezpečnostnou politikou EÚ. Publikácia pozostáva zo šiestich častí a každý autor sa venuje inej problematike bezpečnosti. Autori vo svojich analýzach využívajú mnoho primárnych zdrojov, najmä akčných plánov a Zelených kníh Európskej komisie a dokumentov NATO.

V prvej časti publikácie Libor Stejskal analyzuje praktickú stránku udržateľnej bezpečnostnej politiky EÚ. Zaoberá sa prevahou technologického prístupu, preceňovaním bezpečnosti so znižujúcou sa toleranciou riziku a nedostatočným zapojením sa občanov v bezpečnostných otázkach. Druhá časť Petra Anděla sa zaoberá príspevom Severoatlantickej aliancie k procesu európskej integrácie a k vytvoreniu jednotnej Európy. Vykresľuje obdobie po novembri 1989 v novom bezpečnostnom prostredí v strednej a východnej Európe vytvorenom po páde železnej opony, v ktorom sa NATO stalo jednou z kľúčových inštitúcií, ktorá dotvorila stabilný a bezpečný región v tejto oblasti. Stručne a výstižne s náhľadom do nedávnej histórie opisuje prístupové procesy Českej a Slovenskej republiky do bezpečnostných štruktúr NATO a ich plnenie stanovených kritérií pre vstup. Tretia kapitola Dagmar Moravcovej pojednáva o europeizácii nových členských štátov EÚ a analyzuje českú bezpečnostnú politiku v procese internacionalizácie európskych noriem pracovníkmi Ministerstva zahraničných vecí a Ministerstva obrany. Využíva koncept europeizácie ako rámec analýzy a skúma, ako sa títo úradníci socializovali s európskymi normami a pravidlami a ako sa vyvíjali ich preferencie v bezpečnostných zložkách a pilieroch EÚ (NATO, ESDP, CFSP). Pre porovnanie využíva štatistické informácie eurobarometru EK. Kapitola je doplnená niekoľkými grafmi pre lepšie vykreslenie štatistických údajov. Zdeněk Hrubý sa v piatej časti knihy pýta, či je energetická politika ekonomicky racionálna a implementovateľná a či nie je energetický balíček iba súčasťou silných slov Lisabonskej stratégie. Kapitola je pomerne bohatá na informácie. Autor stručne predstavuje Zelenú knihu z roku 2006, energetický balíček a akčný plán z roku 2007, identifikuje problémy v energetickom sektore a varuje pred

prehlbujúcou sa závislosťou na ruských dodávkach ropy a zemného plynu (s. 47). Zároveň opisuje a navrhuje riešenia a legislatívne kroky, ktoré boli a mali by byť prijaté na spoločnej európskej úrovni. Kapitola je doplnená i dvomi textovými prílohami týkajúcimi sa prístupom občanov k energii a predstavením európskej stratégie na biopalivo a akčného plánu EÚ na biomasu. Nasleduje grafické a tabuľkové zobrazenie štatistických informácií. Ďalšia časť od autora Karla Svobodu sa venuje vzťahom medzi Bieloruskom a Ruskom v roku 2006. Článok zreteľne a zrozumiteľne vykresľuje politicko-ekonomické aspekty vzťahov týchto dvoch krajín. Venuje sa otázke energetickej politiky a bieloruskému ekonomickému modelu. Posledná kapitola napísaná Tomášom Karáskom pojednáva o vzťahu medzi východným rozšírením EÚ a formulácii konceptu európskej energetickej bezpečnosti. Autor analyzuje globálnu energetickú situáciu a venuje sa novodobým energetickým výzvam. Článok sa venuje partnerstvu EÚ a Ruska a vplyvu východného rozšírenia EÚ na ich vzťahy.

Publikácia je stručná, eseje vykresľujú najdôležitejšie aspekty problematiky, ktorej sa venujú. Veľmi dobre sa číta a je jednoznačným prínosom pre študentov, ktorí si chcú prehĺbiť znalosti v oblasti energetickej bezpečnosti. Jediným výraznejším problémom je určitá nekonzistentnosť a tematická nevyváženosť jednotlivých štúdií (väčšina z nich sa venuje energetickej bezpečnosti, čo sa však čitateľ dozvie až po otvorení knihy).

Rudolf Matúš

Karina Paulina Marczuk, **Dwie dekady zmian: Rumunia 1989–2009**. Warszawa: Difin, 2009, 216 s. ISBN 978-83-7641-039-5

Sborník *Dvě dekády změn: Rumunsko 1989–2009* vypracoval kolektív osmi rumunských a dvou poľských autorů pod vedením Kariny Marczuk. Rovnou na začátek je nutné zmínit, že se jedná o publikaci absolutně ojedinělou. Takto komplexní pokus o zachycení vývoje v Rumunsku za posledních 20 let jsem zatím nezaznamenal a myslím si, že na odborné úrovni se jedná o unikátní práci (mimo díla domácích autorů, která se nedostala za hranice Rumunska).

Karina Marczuk je absolventkou Institutu mezinárodních vztahů Varšavské univerzity a katedry strategie a obrany na Akademii národní obrany v Polsku. Specializuje se na vnitřní bezpečnost, fungování ozbrojených policejních jednotek ve státech středomořské oblasti a bezpečnostní politiku Rumunska. Za svoji poměrně krátkou akademickou kariéru napsala ještě knihu *Trzecia Opcja. Gwardie narodowe w wybranych państwach Basenu Morza Śródziemnego* (Toruń 2009). Působila též jako zástupkyně ředitele Národního bezpečnostního úřadu při kanceláři prezidenta Polské republiky.

Sborníková povaha této aktuální publikace o Rumunsku předdefinovala jasně charakter textu v ní obsaženého. Nejedná se o všeobjímající syntézu vnitropolitického vývoje v Rumunsku, ale jednotliví autoři dostali za úkol popsat vývoj v Rumunsku za toto časové období v rámci pole jejich vlastní odbornosti. Vzniklo tím pádem několik článků, které

pojednávají o jednotlivých sférách vývoje Rumunska v postkomunistickém období. Jasnou tezí, kterou všichni tito autoři respektují, je význam dědictví diktatury Nicolae Ceauceska v Rumunsku, jak to ostatně načrtává již sama editorka v předmluvě k celé knize. S tímto přístupem nelze než souhlasit, neboť Ceauceskova diktatura dala současnému Rumunsku do vínku několik specifík, která se dají poměrně dobře vysvětlit zasazením do tohoto historicko-politologického kontextu.

Pokud se týká jednotlivých článků, obzvláště přínosný je konzistentně pojatý příspěvek od Petre Oprise o transformaci rumunské ekonomiky v letech 1989–2009, ale vysoký standard si drží všechny články v této knize. Další se zabývají např. evropskou integrací (Sorin Denca), problémy administrativní reformy (Octavian Aron), nebo konstitučním systémem Rumunska po revoluci 1989 (Witold Brodziński).

Publikace má svůj velký přínos jednak tedy svým obsahem, který je v celoevropském měřítku málo zpracován, a jednak v tom, že odkazový aparát přináší mnoho relevantních pramenů, které by člověk zabývající se problematikou současného Rumunska jen obtížně vyhledával. Cílovou skupinou čtenářů budou s vysokou pravděpodobností sice jen odborníci zabývající se problematikou Rumunska, či případně Balkánu, pro ně je to ovšem dobrá zpráva, že se v rámci oboru pohybuje ještě někdo, kdo tuto materii studuje a publikuje o ni práce vysoké kvality.

Jiří Kocian

Agata Mirek, ed., **Zakony żeńskie w PRL: studia i materiały do historii najnowszej żeńskich zgromadzeń zakonnych w Polsce**. Lublin: Katolicki Uniwersytet Lubelski, 2008, 279 s. ISBN 978-83-7363-780-1

Sborník s podtitulem *Studie a materiały k najnowszym dějinám ženských řádů v Polsku*, který vznikl na základě příspěvků z několika konferencí o církevních dějinách Polska, shromáždil informace o ženských řádech v Polské lidové republice v celkem jedenácti statích různého zaměření, které jsou řazeny chronologicky (podle data tématu, kterým se zabývají) a využívající v některých případech dosud nezveřejněné archivní prameny.

Většina textů pochází z konference k 40. výročí *Dopisu polských biskupů biskupům německým*, která se konala v roce 2005 ve Varšavě a soustředila se na roli Bolesława Kominka (tehdy titulární arcibiskup příslušný k vatislavské arcidiecézi a významná osobnost polské římskokatolické církve) při tvorbě *Listu*, jeho další roli ve vztazích mezi katolickou církví a státem nebo analýzu materiálů, které o něm shromáždily státní bezpečnostní složky. Přestože jsou texty zajímavé, tak je třeba jim vytknout ten zásadní nedostatek, a to že většina z nich se tématu ženských řádů vůbec nevěnuje, takže to vypadá, že texty byly do sborníku zařazeny pouze proto, že jsou blízké hlavnímu tématu. Výjimkou potvrzující pravidlo je poslední článek, který zkoumá reakci řádu sester Neposkvrněné pany Marie na vydání zmíněného dopisu.

Další příspěvek editorky sborníku Agaty Mirek pochází z konference z roku 2006, která se konala k 25. výročí vyhlášení válečného stavu a postavení církve v tomto období. Autorka téma zúžila na život řádových sester a ze zápisků z jejich kronik sestavuje mozaiku každodenních starostí jeptišek v době válečného stavu. Poslední konference, z roku 2007, měla jako hlavní téma ženské řády a jejich střet s totalitarizmem v bývalých východních oblastech Polska. Článek odtud pocházející opět vybočuje z tématu daného názvem knihy, protože zkoumá situaci jeptišek v bývalých východních oblastech (Lvovském, stanislavovském a tarnopolském vojvodství) během polsko-ukrajinského konfliktu mezi lety 1943 a 1945.

Poslední dvě studie se věnují tématu infiltrace bezpečnostních složek do řádů. Jejich autoři se tentokrát drží tématu. První sleduje zprávy, které získávaly státní bezpečnostní složky v době, kdy byl kardinál Wyszyński v ženském klášteře v Komańczy. Druhý ukazuje způsoby likvidace církevních školek státním aparátem a obsahuje dlouhé ukázky ze zápisů bezpečnostních složek.

Knize chybí rejstřík, stejně jako poznámka u příspěvku, ze které konference (jestli vůbec) pochází. Takto je možno se pouze dohadovat podle témat textů. Církevní téma je sice zachováno a zkoumané otázky měly jistě vliv i na ženské řády, ale přímo se jich nedotýkají.

Olga Brabcová

Zdzisław Najder, **Patrząc na Wschód**. Wrocław: Kolegium Europy Wschodniej im. Jana Nowaka-Jeziorańskiego, 2008, 216 s. ISBN 978-83-61617-04-4

Zdzisław Najder, politolog a literární historik, se v této publikaci věnuje polské východní politice. Najder se narodil roku 1930 ve Varšavě a polskou literaturu studoval na Varšavské univerzitě a později i na Oxfordu. Studium Conradových prací ho dovedlo až do Berdychova (odkud Conrad pocházel), který se nachází na území dnešní Ukrajiny. Také několikrát navštívil i Bělorusko a Litvu. Pobyty v historických částech Rzeczpospolité ho utvrdily v tom, že Polsko má vůči těmto státům odpovědnost, které by se nemělo zříkat.

Zodpovědnost za vývoj těchto zemí a role Polska jako zprostředkovatele západní kultury, to jsou motivy, které se jako červená nit táhnou celou knihou. Objevují již v prvním textu, který pochází z roku 1975 a jako jediný byl vydán v zahraničí pod pseudonymem (další práce vychází až od roku 1991). Podle autorových představ se má Polsko stát jejich pomocníkem a zprostředkovatelem na „cestě do Evropy“ prostřednictvím spolupráce na různých úrovních, nikoliv. Tento text se však netýká pouze tématu daného titulem knihy. Najder se ve svém prvním článku poměrně ostře vymezuje vůči západní polské emigraci a obviňuje ji z toho, že nemá politický plán, který by mohla Polsku předložit.

Najder se na čas literárně odmlčel během své emigrace (po vyhlášení válečného stavu v roce 1981 raději zůstal v zahraničí), kdy se stal ředitelem polské sekce Rádía Svobodná Evropa (a v Polsku byl v nepřítomnosti odsouzen k trestu smrti na základě obvinění ze

spolupráce s americkou CIA). Tuto funkci zastával až do roku 1987. Po pádu komunizmu se stal poradcem vrcholných polských politiků a začal být opět literárně činný. Ve svých esejích a článcích se vyjadřuje hlavně k polské východní politice, kterou kritizuje jako nedostatečnou. Postupně ze svých úvah vypouští jak Litvu (se kterou považuje spolupráci za uspokojivou), tak Bělorusko (pro které z polské strany nelze nic udělat) a jako hlavní partner mu zůstává Ukrajina. Ve svých pracích upozorňuje na polský sentiment ve vztahu k Ukrajině, na její velikost, lidnatost, bohatství zdrojů a také strategickou pozici. Podle jeho názoru je svobodná Ukrajina nejlepším garantem bezpečnosti Polska. Z toho podle něj vyplývá, že Polsko potřebuje Ukrajinu víc než Ukrajina Polsko, a na to by neměli Poláci zapomínat.

Všechny texty (vyjma prvního) jsou napsány mezi lety 1991–2008. Jejich délka je různá, stejně jako určení. Nalezáme zde kratší články napsané pro deník Rzeczpospolita nebo Tygodnik Solidarność, ale i delší texty určené pro různé konference nebo ročenky polské zahraniční politiky. Periodika jsou různá, cíl je však vždy stejný: přesvědčit čtenáře, že Ukrajina by měla být jedním z hlavních zahraničních partnerů Polska. Domnívá se, že Polsko by si nemělo nad situací na Ukrajině „mýt ruce“, ale aktivně pomoci situaci řešit.

Jednotlivé texty jsou chronologicky seřazeny podle data vydání. Je zde jak obsah, tak i rejstřík a oboje pomáhá orientaci v článcích. Publikace je shrnutím děl jednoho z významných polských intelektuálů, který má k polsko-ukrajinským vztahům jistě co říci.

Olga Brabcová

G. M. Perepelytsia, ed., Foreign Policy of Ukraine 2007: Strategic Assessments, Forecasts and Priorities. Annual Strategic Review. Kyiv: Stylos, 2008, 302 s. ISBN 978-966-193-000-0

Publikace je z produkce Institutu pro zahraniční politiku a Diplomatické akademie při Ministerstvu zahraničí Ukrajiny, nicméně je zde explicitně uvedeno, že stanoviska autorů nemusejí nutně odpovídat těm státním, ovšem analýza byla provedena na základě materiálů ministerstva. Kolektiv autorů je ale nicméně akademický a takový je i charakter publikace.

Jedná se o sborník rozdělený do několika tématických kapitol a podkapitol zaměřených spíše než na zahraniční vztahy jako takové právě na instrumenty zahraniční politiky, tedy na diplomatickou strukturu ve všech jejích podobách v kontextu událostí roku 2007.

Rok 2007 znamenal pro Ukrajinu zásadní diplomatické kroky, kdy země musela zajistit množství mezinárodní technické pomoci na likvidaci havárie Černobyli, bylo poukázáno na hladomor let 1932–33, o jehož mezinárodní uznání a pojmenování se země snažila. Ukrajina se vůbec snažila otevřít řadu zamrzlých konfliktů a najít novou diplomatickou identitu jako „peacemaker“. Důležitým aspektem je spolupráce s NATO.

Je zde analyzován podrobně vztah s hlavními partnery a tendencemi Ukrajiny, tedy tradičního Ruska a EU. Vztahy s Ruskem jsou zde charakterizovány jako konsolidované

a klidné (2007), nicméně je zmíněn konflikt v otázce Kerčské úžiny. Vztahy s Ruskem komplikuje ale právě snaha Ukrajiny přiblížit se k EU a Západu. Tento aspekt je zde rozebírán málo, publikace se zaměřuje na konkrétní kategorie srovnání, tj. Ukrajina – EU a Ukrajina – RF a obecným bilaterálním srovnáním. Vztahům s EU je ale samostatně venována kapitola, kde jsou řešeny integrační aspirace Ukrajiny a její potenciální vyhlídky, kdy autoři označují vztahy s EU za silící, což dokazuje zjednodušení vízového procesu.

Poslední množinou analýzy je ekonomická dimenze zahraniční politiky a mezinárodní spolupráce. Jako hlavní problém je autory označena neúplná struktura zahraničního obchodu.

Analýza je v jednotlivých kategoriích detailní a opírá se o množství citovaných dokumentů. Předem vytyčené kategorie bezpečnosti, obchodu a vztahů s jednotlivými partnery (RF, EU, USA, východní Evropa, Střední východ) jsou zkoumány přehledně, nicméně konkrétně bilaterální charakter je místy trochu vytržený z kontextu, resp. chybí syntetičtější pohled, hlavně na problematickou pozici Ukrajiny „rozervané“ mezi Ruskem a Západem. I tak se ovšem jedná o velmi přehlednou a podrobnou publikaci s detailním a důležitým pohledem, tj. zevnitř země.

Adam Šebesta

O AUTORECH

DAVID EMLER (1982) je asistent na katedře německých a rakouských studií Institutu mezinárodních studií Fakulty sociálních věd v Praze, pracuje v zahraničním oddělení ČTK. Tématem jeho disertační práce je využívání minulosti v politickém diskursu ve Francii od 90. let 20. století do současnosti.

E-mail: emler@fsv.cuni.cz

ZUZANA KASÁKOVÁ (1977) je asistentka na katedře západoevropských studií mezinárodních studií UK FSV. Zabývá se problematikou Velké Británie a Skotska ve 20. století.

E-mail: zkasakova@europeum.org

KAREL SVOBODA, Ph.D. (1979) pracuje jako asistent na katedře ruských a východoevropských studií Institutu mezinárodních studií UK FSV. Zaměřuje se na moderní dějiny Ruska a problémy hospodářského vývoje východní Evropy.

E-mail: svobodak@fsv.cuni.cz

JAN VÁŠKA (1978) pracuje jako asistent na katedře západoevropských studií Institutu mezinárodních studií UK FSV. Jeho specializací jsou moderní britské dějiny s přihlédnutím k zahraniční politice.

E-mail: jan.vaska@gmail.com

POKYNY PRO AUTORY

1. Charakteristika přijímaných příspěvků

Časopis *Studia Territoria* AUC (dále jen ST AUC) vydává původní příspěvky, jež dosud nebyly nikde publikovány, nejsou nikde v tisku a ani se nenacházejí nikde v recenzním řízení.

Příspěvky se přijímají v anglickém, českém a německém jazyce.

V případě anglických příspěvků se preferuje americká angličtina, redakce nicméně akceptuje i příspěvky zpracované v britské angličtině při předpokladu, že budou jazykově čisté a konsistentní. Úprava stylu se řídí příslušným jazykovým manuálem (*The Chicago Manual of Style* resp. *The Oxford Style Manual*).

Příspěvky se zasílají do redakce průběžně na adresu redakční rady stuter@fsv.cuni.cz. Příspěvky musejí být zpracovány v standardním textovém editoru (.doc, .rtf). Korespondence autora s redakcí probíhá prostřednictvím e-mailu.

Studie uvažované k vydání podléhají externímu recenznímu řízení, které je striktně anonymní. Délka recenzního řízení od momentu zaslání příspěvku do redakce až po vrácení příspěvku autorovi k autorizaci, k přepracování či se zamítavým stanoviskem nepřesahuje tři měsíce. Redakce si vyhrazuje právo upravit příspěvek v souladu s vlastní redakční linií, jakož i odmítnout příspěvek k publikaci, pokud jej shledá nevyhovujícím, a to i bez udání důvodu.

Příspěvky vyžadující neúměrnou redakční péči z důvodu nerespektování edičních zásad, ledabyle upravené či s jazykovými nedostatky budou autorům vráceny.

2. Copyright

Copyright každého čísla přísluší nakladatelství Karolinum. Předpokladem pro publikování příspěvku v *AUC ST*, jakož i pro další užití díla je uzavření smlouvy o převodu autorských práv mezi autorem a nakladatelstvím Karolinum.

3. Ediční zásady

Studie má mít rozsah nejlépe 25 až 40 normovaných stran. Optimální rozsah recenze je 5 až 10 normostran. Delší texty budou posuzovány s ohledem na vhodnost jejich zkrácení.

Všechny studie bez ohledu na jazyk publikace musejí být opatřeny anglickým abstraktem o délce 100 až 150 slov. Všechny studie musejí současně obsahovat čtyři až šest anglických klíčových slov.

Zaslaný rukopis musí obsahovat následující položky: titulní stranu, abstrakt, klíčová slova, hlavní text, příp. přílohy. V průvodním dopise autor musí uvést úplné jméno, institucionální afiliaci, stručný odborný biografický profil v jazyce publikace, adresu pro zaslání autorských exemplářů a kontaktní údaje. U článků, které mají více autorů, musí být jeden z nich označen jako kontaktní osoba pro účely korespondence.

Jména z cizích abecedních soustav se přepisují do latinky. Pro přepis bibliografických položek v poznámkách se používá transliterační tabulka platná pro příslušný jazyk (Library of Congress, Oxford Dictionary, ČSN). V hlavním textu se pro přepis jmen z cizích soustav používá zavedená transkripce.

4. Systém odkazování

Autoři se drží klasického systému odkazování. Reference mají podobu poznámek pod čarou. Bibliografický záznam odkazovaných zdrojů se uvádí v poznámkách pod čarou, a nikoli jako samostatný seznam literatury.

5. Základní typy odkazování

Knihy

Jeden autor či editor

Richard Sakwa, *Postcommunism: Concepts in the Social Sciences* (Buckingham: Open University Press, 1999), 51–58.

Dva autoři či editoři

Roy Allison a Christoph Bluth, eds., *Security Dilemmas in Russia and Eurasia* (London: The Royal Institute of International Affairs, 1998).

Tři autoři či editoři

Martha Brill Olcott, Anders Åslund a Sherman W. Garnett, *Getting it Wrong: Regional Cooperation and the Commonwealth of Independent States* (Washington, DC: Carnegie Endowment for International Peace, 1999), 105–8.

Více než tři autoři či editoři

Viktor N. Rudenko et al., eds., *Politcheskaia nauka i gosudarstvennaia vlast' v Rossiiskoi Federatsii i Novykh Nezavisimykh Gosudarstvakh* (Ekaterinburg: Ural'skoe otdelenie Rossiiskoi Akademii Nauk, 2004).

Kapitola či jiná část v knize

Branislav Makyta, „Energetický dialóg EÚ a RF“, in *Energie pro Evropu: energetická spolupráce Ruska a zemí postsovětského prostoru s Evropskou unií*, ed. Bohuslav Litera et al. (Praha: Eurolex Bohemia, 2006), 50–72.

Úvod, předmluva či jiná obdobná část knihy

Anatol Lieven, předmluva ke knize *An Endless War: The Russian-Chechen Conflict in Perspective*, Emil Souleimanov (Frankfurt: Peter Lang Verlag, 2007), 13–15.

Elektronicky publikovaná kniha

Catherine Guicherd, *The Enlarged EU's Eastern Border: Integrating Ukraine, Belarus and Moldova in the European Project*, SWP-Studien 2002/S 20 (Berlin: Stiftung Wissenschaft und Politik, 2002), 31–32, http://swp-berlin.org/common/get_document.php?asset_id=319.

Zkrácená opakovaná citace

Makytka, „Energetický dialóg“, 66.

Následující odkaz na tentýž zdroj

Ibid., 66–69.

Odborné časopisy

Článek v tištěném časopise

Zbigniew Brzezinski, „The Premature Partnership“, *Foreign Affairs* 73, č. 2 (březen/duben 1994): 67–82.

Článek v elektronickém časopise

Farkhad Tolipov, „Uzbekistan and Russia: Alliance against a Mythic Threat?“ *Central Asia-Caucasus Analyst* 7, č. 1 (11. ledna 2006): 3–5, www.cacianalyst.org/files/20060111Analyst.pdf.

Článek získaný prostřednictvím elektronické databáze

Halford J. Mackinder, „Modern Geography, German and English“, *The Geographical Journal* 6, č. 4 (1895): 367–79, <http://www.jstor.org>.

Recenze na knihu

Cameron Ross, recenze knihy *Political Parties in the Regions of Russia: Democracy Unclaimed*, Grigorii V. Golosov, *Slavic Review* 63, č. 4 (zima 2004): 898–99.

Noviny či společenské časopisy

Svante Cornell, „The War That Russia Wants“, *The Guardian*, 8. srpna 2008.

Diplomová práce či disertace

Jeff Sahadeo, „Creating a Russian Colonial Community: City, Nation, Empire in Tashkent, 1865–1923“ (doktorská disertace, University of Illinois, 2000), 96–108, 116.

Příspěvek přednesený na symposiu, setkání či konferenci

Jonathan Wheatley, „Democratization in Georgia since 2003: Revolution or Repackaging?“ (příspěvek přednesený v rámci Third International Workshop for Young Scholars, Slavic Research Center, Hokkaido University, Sapporo, Japonsko, 5. července 2006).

Archivní materiály a sbírky

Telegram Š. Z. Eliavy a G. I. Brojda lidovému komisariátu zahraničních věcí, V. I. Leninovi, L. D. Trockému a L. B. Krasinovi, z Taškentu 27. prosince 1919, f. 04, op. 39, p. 43, d. 588, l. 13, Čičerinův sekretariát, Archiv zahraniční politiky Ruské federace, Moskva.

Interview

Publikovaná interview včetně rozhlasových a televizních pořadů

Paris Hilton, interview vedl Larry King, *Larry King Live*, CNN, 28. června 2007.

Nepublikované interview

Petr Šochman (EC Directorate General for Competition), v osobním rozhovoru s autorem, 24. září 2008.

Chráněný zdroj

Interview s důstojníkem pohraničních vojsk, 28. srpna 1998.

Website

„Growth of Welfare of Kazakhstan’s Citizens is the Primary Goal of State Policy. Address by the President of the Republic of Kazakhstan H.E. Mr. Nursultan Nazarbayev to the People of Kazakhstan“, Official Site of the President of the Republic of Kazakhstan, http://www.akorda.kz/www/www_akorda_kz.nsf/sections?OpenForm&id_doc=0793D9432423DDE-5062573EC0048005B&lang=en&L1=L2&L2=L2-22.

Osobní zpráva

Hans-Uwe Stahlmann, e-mailová zpráva adresovaná autorovi, 29. prosince 2007.

Zpracováno a upraveno podle *The Chicago Manual of Style*, 15th edition (Chicago: Chicago University Press, 2003), 593–754.

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE

STUDIA TERRITORIALIA

X

2010

1

Prorektor-editor: prof. PhDr. Ivan Jakubec, CSc.

Obálku navrhla Kamila Schüllerová

Vydala Univerzita Karlova v Praze

Nakladatelství Karolinum, Ovocný trh 3–5, 116 36 Praha 1

<http://cupress.cuni.cz>

Praha 2011

Sazba a zlom DTP Nakladatelství Karolinum

Vytiskla tiskárna Nakladatelství Karolinum

Vydání 1.

MK ČR E 18588

ISSN 1213-4449